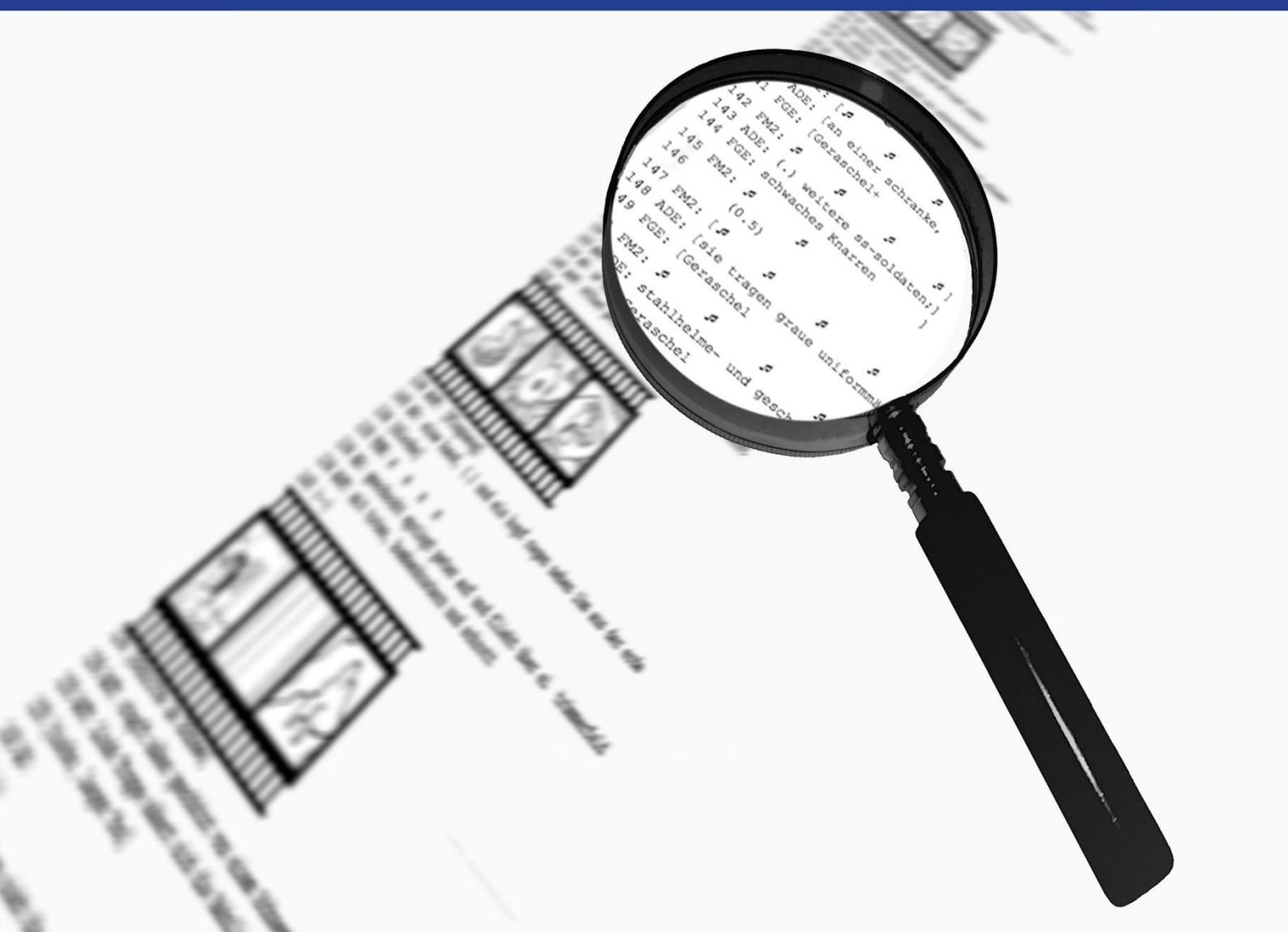

Tampere Studies in Language, Translation and Literature

Series B3

KÄÄNTÄMINEN, TULKKAUS JA MULTIMODAALISUUS

Menetelmiä monimuotoisten
viestien tutkimiseen

Toimittaneet
Eliisa Pitkäsalo
Nina Isolahti

Kääntäminen, tulkkaus ja multimodaalisuus

Menetelmiä monimuotoisten viestien tutkimiseen

Sarjan toimittajat

Teemu Ikonen
Jarkko Toikkanen

Sarjan toimituskunta

Jukka Havu
Johanna Koivisto
Maria Laakso
Heikki Lakkala
Antti Leino
Frans Mäyrä
Olga Nenonen
Eliisa Pitkäsalo
Paula Rautionaho

Kansi

Anne Ketola

Kansikuvassa näkyvä transkriptio on julkaistu artikkelissa Hirvonen, Maija – Tiittula, Liisa 2012: Verfahren der Hörbarmachung von Raum. Analyse einer Hörfilmsequenz. – Heiko Hausendorf, Lorenza Mondada & Reinhold Schmitt (toim.), *Raum als interaktive Ressource* s. 381–427. Tübingen: Günter Narr.

ISBN 978-952-03-0113-2

ISSN 2242-8887 (Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B3)

Tampereen yliopisto 2016

Alkusanat

Tämä teos sai kipinän, kun Tampereen yliopistossa multimodaalisuuden tutkimuksesta kiinnostuneet tutkijat perustivat MULTI-tutkimusryhmän vuonna 2013. Tutkimusryhmä muodostui kääntämisen ja tulkkauksen tutkijoista, joiden tutkimusta yhdisti multimodaalisuus. Tapaamisissa etsimme eri lähestymistapojen yhtymäkohtia, ja hyvin pian huomasimme, että multimodaalisen viestinnän tutkimuksessa pulmallisinta on sopivien tutkimusmenetelmien löytäminen ja niiden soveltaminen omaan aiheeseen.

Kirja on matka tutkimuskysymyksen asettamisesta sopivan menetelmän etsimisen kautta aineiston keräämiseen, tutkimuksen toteuttamiseen ja tutkimusmenetelmän kriittiseen tarkasteluun. Kirjan kirjoittaminen on ollut myös meille kirjoittajille matka multimodaalisuuden syvempään ymmärtämiseen. Vaikka me kaikki olemme kääntämisen ja tulkkauksen tutkijoita, teemme tutkimusta hyvin erilaisilla kääntämisen ja tulkkauksen osa-alueilla, ja aineistomme ovat hyvin erilaisia. Työskentely tällaisessa monia osaamisalueita yhdistävässä kirjoittajatiimissä on avartanut näkemystämme multimodaalisuudesta, sen käsitteistä ja tutkimuksesta yleensä.

Tämän kirjan tarkoitus on vastata kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen ja koulutuksen tarpeisiin. Kirjan aihe on tutkimuskohteena moniulotteinen, ja siksi sopivien tutkimusmenetelmien löytäminen ei ole helppoa, vaikka aihe kiehtoikin eri alojen tutkijoita. Tässä kirjassa etsitään vastausta kysymykseen, miten multimodaalisia viestejä, niiden kääntämistä ja tulkausta voidaan tutkia. Toivomme, että tämä kirja auttaa lukijoita näkemään, miten monin tavoin multimodaalisuutta voidaan lähestyä ja miten monenlaisia tutkimusmenetelmiä on tarjolla sekä käännöstieteessä että sen ulkopuolella.

Haluamme kiittää kaikkia kirjoittajia hyvästä ja inspiroivasta yhteistyöstä. Kiitokset myös Tytti Suojaselle asiantuntevista ja rakentavista kommentteista Tiina Tuomisen artikkeliin. Lisäksi kiitämme Eliisa Pitkäsalon opiskelijoita Meiju Granrothia, Emma Kilpeä, Maija Kokkosta, Tiina Kontiaa, Anna Kolsia, Sami Niskasta, Saara Palmia, Jenna Pikkarasta, Julia Rintalaa, Tarja Soinia, Katja Taipalettä ja Jussi-Heikki Uusitaloa, jotka tarkistivat artikkeleiden kieliasun.

Tampereella huhtikuussa 2016

Toimittajat

Sisällys

Alkusanat	5
1 Johdanto	9
Katsaus multimodaalisuuteen käännöstieteessä	11
2 Kohti tutkimusta	25
Työkaluina käyttäjäkeskeinen kääntäminen ja käytettävyytestaus	27
3 Pilottitutkimus	47
Sarjakuvan nonverbaaliset viestit ja lukemiskokemus	49
4 Aineistonkeruusta analyysiin	73
Kadonneen visuaalisen moodin vaikutusta tutkimassa	75
5 Analyysimenetelmien arviointia	91
Metafunktioanalyysi kuvitettujen tekstien käännösanalyysissa	93
6 Menetelmävalinnan seurauksia	119
Multimodaalisen aineiston analyysi ja havainnollistaminen kuvailutulkkauksen tutkimuksessa	121
Kirjan päätteeksi	139
Tutkimuksen tekijän muistilista	141
Kirjoittajat	143
Hakemisto	144

1 Johdanto

Katsaus multimodaalisuuteen käänntieteessä

Tiina Tuominen, Maija Hirvonen, Anne Ketola, Eliisa Pitkäsalo ja Nina Iso-lahti

Suurin osa nykyään julkaistuista ja samalla myös käännettävistä teksteistä on jollain tapaa multimodaalisia. Multimodaalisuus tarkoittaa tekstin, esityksen, puheenvuoron tai muun viestin ilmaisullista monimuotoisuutta. Multimodaalisuudessa on tärkeää eritellä *moodin, mediumin ja aistikanavan* käsitteet (ks. Kaindl 2013: 260–261). Multimodaalinen viesti koostuu monesta eri merkkijärjestelmästä eli moodista. Esimerkiksi televisiomainoksessa voidaan yhdistää realistista ja animoitua kuvakerrontaa, musiikkia sekä kielellistä viestintää tekstinä ja puheena. Myös tulkkaustilanteet ovat multimodaalisia, sillä puheviestintä sisältää puhutun kielen lisäksi monenlaista visuaalista ilmaisua, kuten eleitä, liikkeitä ja kehonasentoja. Viestit saavat erilaisia ilmenemismuotoja eli mediuumeja/medioita; esimerkiksi kieli ilmenee puheena, kirjoituksena ja viittomina. Viestejä myös välitetään ja havainnoidaan eri aistien, kuten näön, kuulon ja kosketuksen kautta.

Kaikki tekstissä tai esityksessä käytetyt moodit vaikuttavat sen tulkintaan: moodit luovat merkityksiä yhdessä. Jos kokonaisuudesta poistaa tai siihen lisää yhden moodin, muuttuvat myös merkitykset, joita tekstille tai esitykselle annamme. Jos esimerkiksi elokuvassa lapset leikkivät pihalla, tulkintamme kohtauksesta voi muuttua täysin, kun taustalla alkaa soida pahaenteinen musiikki. Sarkastisesti ilmeilevä hymiö taas voi muuttaa tekstiviestin merkitystä oleellisesti.

Multimodaalisuudesta onkin tullut tärkeä osa nykyaikaista käänntiedettä. Jotta multimodaalisia tekstejä ja tilanteita voitaisiin tutkia täsmällisesti, tulee käänntieteen perinteistä tutkimusmetodologiaa kehittää vastaamaan uusiin tarpeisiin. Tämän kirjan tehtävänä on esitellä erilaisia tutkimusmenetelmiä ja -näkökulmia, joiden avulla multimodaalisuutta voi tarkastella kääntämisen ja tulkkauksen kontekstissa.

Monimuotoisten viestien tutkimusmenetelmistä

Ymmärrämme tutkimusmenetelmän vastauksena kysymykseen *miten*: Miten tutkimusaineistoa kerätään? Miten aineistoa luokitellaan, jaotellaan, ja miten se rajataan? Miten aineistoa analysoidaan ja miten analyysistä tehdään johtopäätöksiä? Tutkimusmenetelmä kertoo siis, millä tavoin tutkimus vastaa asettamaansa kysymykseen tai testaa jotain hypoteesia. Andrew Chestermanin (2007: 2) mukaan menetelmien avulla teoria kesytetään tutkimuskäyttöön: ”methods are the ways in

which one actually uses, develops, applies and tests a theory in order to reach the understanding it offers”.

Tutkimusmenetelmät perustuvat yleensä aiempaan tutkimukseen sekä erilaisiin teoreettisiin lähtöoletuksiin. Aiempi tutkimus tarjoaa keinoja lähestyä tutkimusongelmaa antamalla tutkijan käyttöön esimerkiksi valmiita käsitteitä asioiden kuvaamiseen ja jaotteluun, välineitä hahmottaa jotakin tilannetta tai aineistoa sekä keinoja löytää ja rajata kiinnostavia tutkimuskysymyksiä. Menetelmien taustalla olevat teoriat synnyttävät tutkimukseen lähtöoletuksia ja vaikuttavat tutkimuksen näkökulmiin. Esimerkiksi käänntieteellisessä multimodaalisuuden tutkimuksessa tämä on näkynyt siinä, että tarkastelussa on ollut verbaalinen painotus. Monet tutkimukset perustuvat kielitieteellisiin käsitteisiin ja näkökulmiin, ja siksi kielelliset seikat korostuvat analyysissä ja johtopäätöksissä, vaikka aineisto olisi multimodaalinen.

Useimmiten tutkimuksessa on käytössä vähintään kaksi menetelmää: *aineiston kokoamisen menetelmä* ja *analyysimenetelmä*. Aineiston kokoamisen menetelmä voi olla esimerkiksi haastattelu tai kysely, tai tekstiä analysoivassa tutkimuksessa aineiston kokoamisen menetelmä voi kuvata, millä tavoin analysoitava tekstiaineisto valitaan, rajataan ja luokitellaan. Analyysimenetelmä taas kertoo, millä tavalla, mistä näkökulmasta ja minkälaisen käsitteiden avulla tutkittava aineisto käydään järjestelmällisesti läpi tutkimuksen kuluessa. Tutkimus voi perustua *autenttisen* tai *kokeellisen* aineiston analyysiin. Autenttisella tarkoitetaan meitä ympäröivästä maailmasta kerättyä aineellista tai immateriaalista aineistoa, joka on saatu pysyvässä muodossa tai on tavalla tai toisella taltioitu tarkastelua varten. Aineisto voi siis olla esimerkiksi aineellinen, pysyvässä muodossa oleva painettu kirja tai immateriaalinen, taltioitu puhetilanne. Kokeellinen tutkimusmateriaali kerätään ja taltioidaan ennalta määritellyn tutkimuskysymyksen tai hypoteesin tarkastelua varten etukäteen suunnitelluissa tilanteissa. Kokeen tai koesarjan suorittaminen edellyttää perusteellista suunnittelua. On ratkaistava, millä tutkimusasetelmalla saadaan tutkittava ilmiö esille, miten saadaan vakioitua tarkasteltavaan ilmiöön mahdollisesti vaikuttavat muuttujat ja miten koesarjassa saadaan vertailukelpoista aineistoa.

Samaa aineistoa ja tutkimusaihetta on mahdollista lähestyä monin erilaisin menetelmin, ja menetelmävalinta vaikuttaa siihen, millaisiin kysymyksiin tutkimuksella pystytään vastaamaan. Jos esimerkiksi päätetään käyttää aineistonkeruumenetelmänä kyselyä, saadaan tutkittavaksi ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia ja näkemyksiä, kun taas osallistuvan havainnoinnin menetelmä tuottaa aineistoksi tutkijan havaintoja ja tulkintoja tutkimuskohteesta. Myös tekstianalyysin eri menetelmät tuottavat erilaista tietoa: esimerkiksi tekstin luonnetta käänntöksenä voidaan tutkia toisaalta korpustutkimuksen menetelmin analysoimalla sen

käännöskielisiä piirteitä tai toisaalta tarkastelemalla esimerkiksi kulttuurisissa viittauksissa käytettyjä käännösstrategioita. Siinä missä korpustutkimus tuottaa numeerista tietoa laajoista aineistoista ja voi kertoa hyvinkin tarkasti esimerkiksi tekstin sanaston monipuolisuudesta, kulttuuriviittausten analyysi pohtii tekstin tuottamia merkityksiä ja suhdetta lähtö- ja kohdekulttuuriin. Eri lähestymistavat siis tuottavat erilaista tietoa, eikä yhdellä tutkimuksella pystytä vastaamaan kaikkiin tiettyä aineistoa tai aihepiiriä koskeviin kysymyksiin. Siksi on tärkeää miettiä, millaista tietoa mikin menetelmä tuottaa ja millaisiin kysymyksiin eri menetelmillä voidaan vastata.

Tutkimusmenetelmien mahdollisuuksien ja rajoitusten tarkastelu on yksi keskeinen teema tässä kirjassa. Esittelemme erilaisia menetelmiä, joiden avulla voidaan tarkastella multimodaalisia aineistoja nimenomaan viestinnän monimuotoisuuden näkökulmasta. Pohdimme kirjassamme, mitä kunkin menetelmän avulla voidaan selvittää, millaisiin kysymyksiin eri menetelmiä voidaan soveltaa, mikä on niiden anti juuri multimodaalisuuden tutkimisen näkökulmasta, miten multimodaalista aineistoa voidaan kerätä ja käsitellä ja miten multimodaalisuus ilmiönä vaikuttaa menetelmävalintoihin.

Tähänastisessa käännöstieteellisessä multimodaalisuutta koskevassa tutkimuksessa on usein käytetty samoja menetelmiä tai samanlaisia lähtökohtia. Tämä on johtanut siihen, että tutkimuksilla on vastattu usein samankaltaisiin kysymyksiin ja jotkin näkökulmat ovat jääneet varsin vähäiselle tarkastelulle. Kuten edellä jo mainitsimme, yksi esimerkki tästä on tutkimusten verbaalinen painotus: vaikka tutkittavana on multimodaalinen kokonaisuus, analyysiä tehdään vain sen verbaalisen ulottuvuuden ehdoilla, tai siinä hyödynnetään menetelmiä, jotka on alun alkaen suunniteltu verbaalisen tekstin analysointiin (ks. Kokkola & Ketola 2015). Toki tällaiset menetelmät ovat usein antoisia ja tuottavat hyödyllistä tietoa, ja epäilemättä niiden käyttöön on päädytty siksi, että ne on koettu toimiviksi analyysin apuvälineiksi. Ne kuitenkin tarjoavat multimodaalisuuteen vain yhdenlaisen tarkastelukulman. Tästä syystä on tärkeää nostaa esille myös sellaisia menetelmiä, joiden näkökulma tai toteutustapa on toisenlainen, ja pohtia, mitä uutta tällaisten näkökulmien kautta voidaan saada selville.

Esittelemme siis tässä kirjassa myös menetelmiä, joiden hyödyntämisestä ei ennalta ole kovin paljon kokemusta. Pohdimme, miten niitä käyttämällä voitaisiin vahvistaa ja laajentaa käännöstieteellistä tietämystä multimodaalisuudesta. Tämänkaltaista laajentumista on tapahtunut muillakin tieteenaloilla. Esimerkiksi multimodaalinen vuorovaikutusanalyysi (ks. Kääntä & Haddington 2011: 20) monipuolistaa puheen, kielen, keskustelun ja vuorovaikutuksen tarkastelua. Analyysi kohdistaa huomion siihen, millaisia erilaisia viestinnällisiä resursseja, esimerkiksi ilmeitä ja ääniä,

osallistujat käyttävät vuorovaikutuksessa yhteistoiminnan ja -ymmärryksen rakentamiseksi (mp.). Menetelmä toimii myös käänösviestinnän tutkimuksessa, kun halutaan eritellä eri ilmaisukeinojen kautta tulevia viestinnällisiä vihjeitä, joiden avulla kuulija rakentaa merkityksiä. Erityisesti haluamme pohtia, millä tavoin muunkinlaista viestintää kuin perinteistä verbaalista osattaisiin ottaa riittävästi huomioon ja millaisten menetelmien avulla verbaalisen moodin yhteistyö muiden moodien kanssa pääsisi tutkimuksissa esiin. Koska eri menetelmiä käyttämällä voidaan vastata eri kysymyksiin, entistä laajempi menetelmäkirjo luo yhä syvempää ymmärrystä ja johdattaa uudenlaisten tutkimuskohteiden pariin.

Kun puhutaan multimodaalisen aineiston analysoinnista, haasteeksi nousee myös aineiston kokoaminen ja käsittely. Kun analysoidaan verbaalisia tekstejä, aineisto on valmiiksi helposti käsiteltävässä muodossa – esimerkiksi kirjallisena – ja se taipuu varsin luontevasti analysoitavaksi. Multimodaalisen aineiston hallinta edellyttää kuitenkin usein esimerkiksi visuaalisen moodin välittämän informaation muuttamista verbaaliseen tekstimuotoon. Tässä teoksessa pohdimme, miten voi toimia, kun analysoitavaan aineistoon kuuluu sanojen lisäksi kuvamateriaalia, ääniä, liikettä, ilmeitä, eleitä tai mitä tahansa tekijöitä, jotka välittävät viestejä muuten kuin sanojen avulla. Miten tällaista aineistoa kootaan ja miten se saatetaan analysoitavaan muotoon? Millaisia kysymyksiä tällaiselta aineistolta voi kysyä?

Multimodaalisuus ei siis ole mitenkään helppo tutkimuskohde, eikä sitä ole helppo pelkistää analyysin raaka-aineeksi. Juuri tästä syystä kannattaa testata erilaisia menetelmiä, pohtia niiden hyviä puolia ja heikkouksia ja kokeilla erilaisia tutkimustilanteita. Kannattaa myös miettiä, löytyisikö perinteisen käänöstieteen menetelmävalikoiman ulkopuolelta vielä jokin uusi toimintatapa, joka toisi tämän haastavan tutkimuskohteen paremmin tutkijan ulottuville. Mahdollisia menetelmiä voi löytyä eri tieteenaloilta, esimerkiksi elokuvantutkimuksesta, tai akateemisen perinteen ulkopuolelta, kuten tuotekehityksestä. Pyrimme siis tässä teoksessa suhtautumaan tutkimukseen ja sen toteutustapoihin avoimin mielin ja tarkastelemaan sekä paljon käytettyjä menetelmiä että tuoreempia lähestymistapoja.

Kohti käänöstieteellistä multimodaalisuuden tutkimusta

Jotkut käänöstieteen tutkijat ovat jo kiinnittäneet huomiota tutkimuksen verbaaliseen painotukseen ja kritisoineet sitä, ettei tutkimus huomioi riittävästi muiden kuin verbaalisen moodin merkitystä käännettävissä teksteissä (O’Sullivan 2013: 2–3; Kaindl 2013: 257). Viime vuosina multimodaalisuuden näkökulma on kuitenkin vakiinnuttanut paikkaansa eritoten audiovisuaalisen kääntämisen tutkimuksessa. Luis Pérez-González (2014a: 182) toteaa, että multimodaalisuus on nousemassa avokääntämisen tutkimuksessa yhdeksi keskeisimmistä teoreettisista viitekehyksistä.

Hänkin mainitsee, että av-kääntämisen tutkimusta on kritisoitu verbaalisten elementtien asettamisesta etusijalle muiden merkitystä rakentavien komponenttien kustannuksella (ks. myös Gambier 2007: 73), ja multimodaalisesti painottuva tutkimussuunta korjaa tätä ongelmaa.

Pérez-González (2014a: 187) esittää, että av-kääntämisen alalla sekä käytännön työssä että tutkimuksessa on syytä olla tietoinen siitä, millä tavoin kukin moodi välittää merkityksiä. Siksi on tärkeää tarkastella syvällisesti tätä merkitysten rakentumista sekä sitä, miten eri moodit vaikuttavat vastaanottokokemukseen. Toisaalla Pérez-González (2014b: 128–129) mainitsee myös, että multimodaalisuus on väistämättä nousemassa yleisemminkin käännettutkimuksen keskiöön, koska tekninen kehitys ja uusien viestintämuotojen synty tekevät erilaisista multimodaalisista teksteistä entistä yleisempiä. Samoin Mona Bakerin (2014: 23) mukaan uudet mediat ja teknologiat, niiden uudenlaiset yleisöt sekä uudet kääntämisen tavat näkyvät kaikilla kääntämisen osa-alueilla ja ovat yksi lupaavimmista uusista tutkimuskohteista käännettutieteessä. Pérez-González (2014b: 128–129) uskoo, että kehittymässä on uusia multimodaalisen lukutaidon muotoja ja uusia tutkimusnäkökulmia, jotka pyrkivät hahmottamaan multimodaalisuuden merkitystä elämässämme. Juuri tämä on keskeisenä ajatuksena myös tässä kirjassa. Multimodaalinen lukutaito on kääntäjälle äärimmäisen tärkeä ammatillinen taito, ja multimodaaliset tutkimusnäkökulmat arvokkaita käännettutkimukselle. Siitä syystä on tarpeen laajentaa multimodaalisten tekstien tutkimuksen kenttää ja etsiä uusia näkökulmia, joiden avulla sekä käytännön multimodaalista lukutaitoa että aihepiiriin tutkimusta voidaan kehittää.

Vaikka multimodaalisuus on vakiintunut osaksi käännettutiedettä hitaasti, ajatus multimodaalisuudesta on ollut mukana käännettutieteellisessä keskustelussa jo useamman vuosikymmenen ajan. Ensimmäisiä ellei ensimmäinen käännettutieteellinen julkaisu, jossa multimodaalisuus esiintyi terminä, on Aline Remaelin vuonna 2001 ilmestynyt artikkeli *Multimodal and Multimedia Translation*. Sitä ennen ilmiöstä on kuitenkin puhuttu eri termein. Kirjassaan *The Turns of Translation Studies* (2006) Mary Snell-Hornby kirjoittaa, että ajatus multimodaalisuudesta ilmestyi tieteenalan keskusteluun ensi kertaa vuonna 1971, kun Katharina Reiss lisäsi tunnettuun tekstityypiluokitukseensa neljännen, *audiomediaalisen* tekstityypin alkuperäisten *informatiivisen*, *operatiivisen* ja *ekspressiivisen* lisäksi. Audiomediaalisilla teksteillä Reiss viittasi teksteihin, jotka on kirjoitettu puhuttaviksi tai laulettaviksi. Uutta tekstityyppiä kritisoitiin voimakkaasti, ja vuosikymmen myöhemmin Reiss muutti uuden tekstityypinsä nimen audiomediaalisesta *multimediaaliseksi* ja sisällytti siihen myös tekstit, joissa on myös visuaalisia elementtejä. Lopulta Reiss totesi kuitenkin, etteivät multimediaaliset tekstit ole oma tekstityypinsä, vaan ne voivat olla niin informatiivisia, operatiivisia kuin ekspressiivisiäkin. (Snell-Hornby 2006: 84–85.)

Ajatus nonverbaalisten moodien vaikutuksesta kääntäjän työhön on läsnä myös Roberto Mayoralin, Dorothy Kellyn ja Natividad Gallardon vuonna 1988 julkaisemassa artikkelissa, jonka teemana on *rajoitettu kääntäminen* (constrained translation). Artikkelissa rajoitetun kääntämisen ajatellaan koskevan viestejä, joissa on verbaalisen tekstin lisäksi läsnä vähintään yksi muu viestintäkanava, esimerkiksi kuva, musiikki tai puhe. Tällaista kääntämistä pidetään rajoitettuna, koska eri viestintäkanavien kautta välittyvät viestit rajoittavat kääntämisessä tarjolla olevia vaihtoehtoja: esimerkiksi kuvien rinnalla esiintyvän käännökseen täytyy sopia kuvien sisällön kanssa yhteen, ja puheen kanssa yhtä aikaa etenevä käänнос ei voi olla pituudeltaan kovasti puhetta lyhyempi tai pidempi, jotta yhtäaikaisuus ei kärsi. Tällainen monikanavaisuus olisi nykyajattelun mukaan multimodaalisuutta, ja artikkeli käsittelee siis multimodaalisten tekstien kääntämistä, vaikka ei multimodaalisuuden käsitettä käytäkään.

Multimodaalinen kääntäminen voi yhtäältä viitata kieltenväliseen kääntämiseen ja tulkkaukseen monimuotoisen viestinnän kontekstissa. Toisaalta sillä voidaan tarkoittaa viestin kääntämistä moodien tai medioiden välillä. Multimodaalisuuden käännostieteellisessä tutkimuksessa viitataan toistuvasti kielitieteilijä Roman Jakobsonin jo vuonna 1959 esittämään malliin, jossa hän jakaa kääntämisen *kielensisäiseen*, *kieltenväliseen* ja *intersemioottiseen* (Jakobson 2000 [1959]: 114). Multimodaalisuuden näkökulmasta näistä osa-alueista erityisen kiinnostava on intersemioottinen eli eri merkkijärjestelmien välinen kääntäminen: esimerkiksi kuvailutulkkauksessa käännetään kuvallisia merkkejä kielellisiksi. Merkkijärjestelmä viittaa siihen, että vaikkapa kuvallinen ja kielellinen viestintä muodostuvat tiettyjen lainalaisuuksien ja totuttujen tapojen kautta, jotka myös eroavat jossakin määrin toisistaan. Tyypillinen esimerkki eroista on, että kuva järjestyy holistisesti ja on ikonista, kun taas kieli järjestyy lineaarisesti ja toimii abstraktien käsitteiden kautta (ks. Tiittula & Hirvonen 2015: 266–267). Kuvan eri elementit (sisältö, muoto, värit ja niin edelleen) ovat siis yhtäaikaaisesti havaittavissa, ja kuva esittää maailmaa suoraan esimerkiksi näyttämällä tietynlaisen koiran tai maiseman. Kieli taas on merkkijärjestelmänä sellainen, että viestinnän elementit – kirjaimet, äänteet tai sanat – ilmaantuvat peräkkäin. Lisäksi maailmaan voidaan ainoastaan viitata, mutta sitä ei voida näyttää suoraan. Näin ollen intersemioottisessa kääntämisessä haasteiksi muodostuvat muun muassa holistisen kokonaisuuden "purkaminen" peräkkäisistä ilmaisuista koostuvaksi ketjuksi sekä se, millaisin käsittein todellisuutta kuvataan (Hirvonen 2014: 43–45). Toisaalta moodit ja niiden havaitseminen myös muistuttavat toisiaan. Esimerkiksi systeemifunktionaalissa perinteessä nähdään, että kuvallinen ja kielellinen moodi toteuttavat samoja tehtäviä (ks. Ketola tässä teoksessa). Lisäksi kielikin on ikonista esimerkiksi silloin, kun sanajärjestyksellä peilataan sitä järjestystä, jonka mukaan puhuja havaitsee asiat maailmassa (ks.

Hirvonen 2012; Hirvonen 2014: 32–33). Siinä, missä kieltä hahmotetaan myös kokonaisuuksina, esimerkiksi useampi tavu tai sana kerrallaan, kuvaakin katsotaan ikään kuin perättäisjärjestyksessä, kun katseemme vaeltelee sen eri osiin.

Intersemioottisen rinnalle on muodostunut termi *intermodaalinen*, joka sisältää ajatuksen sekä merkkijärjestelmän että viestintäkanavan vaihdoksesta (Tiittula & Hirvonen 2015). Esimerkiksi ohjelmatekstityksessä välitetään tekstimuodossa puhetta ja muuta äänimaailmaa, kuten ympäristön ääniä ja musiikkia. Viestintäkanava vaihtuu siis auditiivisesta visuaaliseksi, ja musiikkia ja ääniä kuvaillaan kielen tai symbolien kautta (esimerkiksi puhelimen pirinään voidaan viitata puhelimen kuvalla ja musiikkiin nuotilla).

Jakobsonin luokittelun lisäksi käänntieteessä on muitakin tapoja kartoittaa kääntämisen ja tulkkauksen muotoja. Heidrun Gerzymisch-Arbogast hahmottelee niitä termein *monodimensionale*, *mehrdimensionale* ja *multidimensionale Translation* (Gerzymisch-Arbogast 2005). Lähtökohtana on, että kääntäminen ja tulkkaus yleensäkin ovat toimintaa, jossa tietyn viestinnän keinoin ilmaistu ja tietyn viestintäkanavan tai -kanavien kautta välitetty viesti tehdään ymmärrettäväksi toiselle yleisölle käyttäen toisia tai samoja ilmaisukeinoja ja -kanavia (mt. 25). Yksiulotteisessa (*monodimensional*) kääntämisessä ja tulkkauksessa viestintäkanava ja -keinot (tai merkkijärjestelmä) pysyvät samoina: esimerkiksi kirja käännetään kirjaksi tai puhetta tulkataan puheeksi. Joskus taas kääntäminen ja tulkkaus vaativat eräänlaisen lisäulottuvuuden (*mehrdimensional*), kun esimerkiksi tekstitetään puhetta, jolloin on kyse viestintäkanavan vaihtumisesta. Esimerkiksi ohjelmatekstitys ja kuvailutulkkaus ovat moniulotteisen (*multidimensional*) kääntämisen muotoja, sillä niissä muuttuvat sekä viestintäkanavat että merkkijärjestelmät.

Klaus Kaindl (2013) käsittelee viestinnän modaalisuutta (merkkijärjestelmä, merkityksenmuodostamiskeino) ja mediaalisuutta (materiaalisuus, ilmenemismuoto) erillään puhuessaan kääntämisen multimodaalisuudesta. Hän jakaa kääntämisen siten moodien ja medioiden suhteen: intra- ja intermodaaliseen sekä intra- ja intermediaaliseen. *Intramodaalista* kääntämisestä on kääntäminen saman moodin sisällä, esimerkiksi kielestä toiseen; *intermodaalista* puolestaan kun käännetään moodista toiseen, esimerkiksi kun Raamattu käännetään sarjakuvaksi. *Intramediaalisessa* kääntämisessä viestin ilmenemismuoto säilyy (esimerkiksi kun musiikkivideo tuodaan Yhdysvalloista Eurooppaan), mutta merkityksen rakentamiseen eli moodiin voi tulla muutoksia johtuen lähtö- ja kohdekulttuurien erilaisista konventioista. Näin ollen amerikkalainen musiikkivideo voidaan leikata eri tavoin eurooppalaisille markkinoille ja näytelmä sovittaa esitykseksi eri tavoin eri maissa. *Intermediaalinen* kääntäminen on puolestaan kyseessä, jos viestin ilmenemismuoto vaihtuu; esimerkiksi kun romaanista muokataan elokuva. (Mt. 261–

262.) Puhuttujen kielten tulkkaus voi myös olla intermediaalista, koska esimerkiksi prima vista -tulkkauksessa kirjoitettua tekstiä muutetaan puhuttuun muotoon. Toisaalta prima vista -tulkkauksen voi käsittää myös intermodaaliseksi, jos ajatellaan, että puhuttu kieli ja kirjoitettu kieli ovat eri moodeja. Keskeistä Kaindlin jaottelussa on, että kaikissa neljässä muodossa on mahdollista liikkua kulttuurien sisällä tai välillä. Esimerkki intramodaalisesta mutta kulttuurinsisäisestä käännöksestä olisi saksalaisen näytelmän "itävaltalaistaminen", ja kulttuurienvälisestä intramodaalisesta käännöksestä olisi taas kyse esimerkiksi Mikki Hiiri -sarjakuvan manga-käännökssä. (Mp.)

Puhuttujen kielten tulkkauksen tutkimuksessa ei ole käytetty hyödyksi multimodaalisuuden käsitettä huolimatta siitä, että viestintä tapahtuu kielellisen ja auditiivisen rinnalla myös visuaalista kanavaa pitkin. Puhutun viestinnän kohdalla tehdään jako verbaaliseen ja nonverbaaliseen viestintään, jossa verbaalinen tarkoittaa lähinnä sanallisesti ilmaistua ja nonverbaalinen käsittää kaikki muut viestinnälliset keinot (kinesiikka, paralingvistiikka, proksemiikka, haptiikka, kronemiikka, fyysinen olemus ja artefaktit). Visuaalinen moodi ei kuitenkaan välitä ainoastaan nonverbaalista sisältöä, eikä auditiivinen ainoastaan verbaalista sisältöä. Auditiiviseen moodiin kuuluvat sanallisen osuuden lisäksi paralingvistiset ilmaisukeinot, joita ovat esimerkiksi intonaatio, äänen voimakkuus ja puhenopeus. Visuaalinen moodi taas voi sisältää myös kirjoitettua tekstiä.

Nonverbaalisen ulottuvuuden tutkimukset koskevat enimmäkseen simultaanisesti tapahtuvaa tulkkausta. Esimerkiksi on tutkittu, kuinka visuaalisen vastaanottokanavan poissulkeminen vaikuttaa simultaanitulkkin lähdeviestin vastaanottamiseen (ymmärtämiseen) (Rennert 2008) ja tulkkauksen tarkkuuteen (Jesse ym. 2000/2001; Tommola & Lindholm 1995). Poyatos (1997b, 2002) on esittänyt konsekutiivisesti tapahtuvan tulkkauksen teoreettisen mallin, jossa kuvataan auditiivisesti ja visuaalisesti vastaanotettujen viestin elementtien eriaikaisuutta. Tätä mallia on edelleen kehitetty ja sovellettu konsekutiivitulkkauksen empiiriseen tutkimukseen (Isolahti tässä teoksessa; Isolahti, Zelenin & Mikhailov 2015; Isolahti, Mikhailov & Zelenin 2016).

Tieto puhuttujen kielten tulkkauksessa käytetyistä nonverbaalisen viestinnän keinoista tuo kiinnostavan lisän myös multimodaalisten tekstien tulkintaan. Esimerkiksi haptista, tuntoaistiin perustuvaa kommunikaatiota tarvitaan erityisesti taktiilitulkkauksessa, mutta myös av-kääntämisen ilmaisukeinoja voisi täydentää vaikkapa haptiikan periaatteen mukaan toimivalla tärisevällä elokuvateatterin istuimella. Tuntoaistin kautta välittyvä viesti on esimerkki siitä, että nonverbaalisuus tai multimodaalisuus ei rajoitu vain auditiivisen ja visuaalisen kanavan kautta vastaanotettaviin viesteihin. Samantyyppisestä, mutta suurempaa herkkyyttä

osoittavasta ilmiöstä on kyse, kun lukija näkee ja kuulee tekstissä kuvailut asiat (Poyatos 1997a: 26), haistaa kuvassa symbolein merkityt hajut tai maistaa tekstissä kerronnan keinoin kuvatut maut.

Toinen esimerkki tulkauksessa käytettyjen nonverbaalisen viestinnän keinojen ja multimodaalisten tekstien nonverbaalisen yhtymäkohdista on kronemiikka, jota ei voi lukea auditiiviseen eikä visuaaliseen moodiin. Tulkauksessa kronemiikka liittyy ajanhallintaan, ja sitä ilmentävät esimerkiksi puhenopeus, tauotukset ja vuoron kesto. Kroneeminen ulottuvuus muuntuu sarjakuvassa visuaaliseen moodiin, kun ruudun mittasuhteita käytetään ajan kuvaamiseen (leveä ruutu kuvaa hidastunutta aikaa tai pitkäkestoista tapahtumaa). Av-kääntämisessä puolestaan kronemiikka ilmenee vähintään kahdella tavalla: toisaalta audiovisuaalisessa tekstissä merkitykset kehittyvät ajassa, kun ohjelma etenee, toisaalta av-kääntäjän on otettava huomioon ohjelmassa kuullun puheen nopeus, tauot ja dialogin tempo.

Multimodaalisuuden käsitteet tässä teoksessa

Multimodaalisuus on määritelty käännöstieteellisessä keskustelussa usealla toisistaan poikkeavalla tavalla. Snell-Hornby (2006: 85) määrittelee multimodaalisuuden seuraavasti: ”Multimodal texts involve different modes of verbal and nonverbal expression, comprising both sight and sound, as in drama and opera.” Määritelmä sisältää vain audiovisuaalisen multimodaalisuuden, ja sen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi sarjakuvat tai kuvakirjat. Snell-Hornbyn käsitys multimodaalisuudesta perustuu siis viestintäkanavaan: jotta viesti olisi multimodaalinen, sen pitää välittyä sekä auditiivisen että visuaalisen kanavan kautta. Toisaalta esimerkiksi sarjakuvakääntämistä tutkinut Klaus Kaindl (2004: 173) määrittelee multimodaalisen tekstin viestiksi, jonka merkitys rakentuu useamman moodin – verbaalisen kielen, kuvan, äänen, musiikin – vuorovaikutuksessa. Käsitteellä on siis käännöstieteellisessä tutkimuksessa ollut useampia yhtäaikaista ja toisistaan poikkeavia määritelmiä. Tässäkin kirjassa esiintyy useita eri näkökulmia, ja jo eri tutkimusaineistot ja -menetelmät vaativat usein erilaisia puhetapoja.

Termejä *visuaalinen*, *verbaalinen* ja *auditiivinen* käytetään tämän kirjan artikkeleissa hieman eri tavoin. Suurin syy termien käyttötapojen eroavuuksiin ovat toisistaan poikkeavat tutkimusaiheet ja -aineistot. Termit määritellään siten kuin se tutkimusaiheen kannalta on tarkoituksenmukaista. Esimerkiksi termi *visuaalinen* voi viitata sekä katseen avulla havaittavaan informaatioon että kuvalliseen informaatioon. Hirvonen ja Isolahti käyttävät termiä viittaamaan näköaistin avulla havaittavaan informaatioon, jota ovat muun muassa tulkkauksilanteen osapuolten eleet, ilmeet, liikkeet ja kehon asennot sekä kuvailutulkattavaan esitykseen kuuluva kuvallinen ja kirjoitettu sisältö. Audiovisuaalista kääntämistä tutkiva Tuominen viittaa visuaalisella

informaatiolla ohjelman tai elokuvan kuvaraitaan. Kuvitettuja tekstejä tutkivat Pitkäsalo ja Ketola puolestaan käyttävät termiä merkityksessä kuvallinen. Pitkäsalon tutkimuksessa tällä viitataan sarjakuvan kuvitukseen, Ketolan tutkimuksessa kuvakirjojen, aikakauslehtien ja teknisen tekstin kuvitukseen.

Termi *verbaalinen* tarkoittaa kaikissa kirjan artikkeleissa leksikaalista, sanoin ilmaistua sisältöä. Aineistot ovat kuitenkin erilaisia, ja siksi artikkeleissa verbaalinen viittaa aineistosta riippuen puhuttuun kieleen, kirjoitettuun kieleen tai molempiin. Termiä *auditiivinen* puolestaan käytetään hieman eri tavoin kirjan artikkeleissa. Tuomisen artikkelissa termi auditiivinen viittaa muuhun kuin verbaaliseen kuuloaistin kautta havaittavaan informaatioon, eli audiovisuaalisten materiaalien äänitehosteisiin ja musiikkiin. Toisaalta Isolahden ja Hirvosen artikkeleissa termiä käytetään viittaamaan kaikkeen kuuloaistin avulla havaittavaan informaatioon. Isolahden tulkkaustilanteita käsittelevässä artikkelissa termi viittaa lähinnä puhuttuun kieleen. Hirvosen elokuva-aineistoa käsittelevässä artikkelissa auditiiviseksi informaatioksi luetaan puhutun kielen lisäksi myös musiikki ja äänitehosteet.

Kirjan artikkeleissa käytetään yleisesti termiä *teksti* viittaamaan multimodaaliseen, merkityksiä välittävään kokonaisuuteen, ei siis pelkästään tuon kokonaisuuden verbaaliseen sisältöön, johon viitataan verbaalisena tekstinä. Vain Isolahden artikkelissa puhutaan tekstin sijaan *viestistä* tai *viestinnästä*, jotka ovat tulkkauksen tutkimuksessa yleisesti käytettyjä termejä.

Termillä *nonverbaalinen* puolestaan viitataan luonnollisesti kaikkeen siihen informaatioon, joka ei ole verbaalista. Esimerkiksi Pitkäsalon artikkelissa termiä käytetään kahdessa toisiinsa liittyvässä merkityksessä. Toisaalta sarjakuvassa yhdistyvät verbaalinen ja nonverbaalinen, eli sana ja kuva, mutta toisaalta kuva voidaan edelleen jakaa pienempiin osiin, jotka välittävät nonverbaalisia viestejä (esim. ääniefektit tai kuvassa esitetyt eleet).

Kirjan rakenne ja sisältö

Kirja on rakenteeltaan metaforinen matka tutkimuksen tekemiseen: kirja muodostuu tämän aiheeseen johdattavan artikkelin lisäksi viidestä erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä esittelevästä artikkelista, joissa käymme läpi tutkimuksen eri vaiheita. Kukin artikkeli esittelee yhden tai useampia menetelmiä, mutta lisäksi kukin artikkeli lähestyy valitun menetelmän tai menetelmien käyttöä hieman eri vaiheessa tutkimuksen tekemisen prosessia. Tekstit muodostavat jatkumon aivan tutkimuksen suunnittelun alkuvaiheista aina tutkimuksen jälkeen tehtäviin pohdintoihin menetelmien yleisestä annista ja sovellettavuudesta. Tällä tavoin kirja paitsi esittelee monenlaisia tutkimuksen tekemisen tapoja, myös päästää lukijan luomaan silmäyksen

tutkimusprosessin eri vaiheisiin ja tutkimuksen teon käytäntöihin. Lisäksi kukin artikkeli perustuu erilaiseen tutkimusaineistoon ja kääntämisen ja tulkkauksen eri osa-alueeseen, eli artikkelit esittelevät multimodaalisten aineistojen monipuolista kirjoa käännöstieteessä.

Tiina Tuomisen artikkeli käy läpi empiirisen tutkimusprosessin suunnittelun. Lisäksi se kuvaa käännöstieteelle uuden menetelmän löytämistä sekä sitä kautta avautuvaa tutkimuskysymyksen hahmottelua. Tutkimuskohteena tässä artikkelissa on audiovisuaalinen kääntäminen ja menetelmänä käytettävyytestaus.

Eliisa Pitkäsalo esittelee pilottitutkimuksen tekemisen askeleena kohti varsinaista empiiristä tutkimusta. Pilottitutkimus on menetelmän testaamista ja eräänlainen esikatsaus analyysiin. Pitkäsalo esittelee sarjakuvan lukukokemusta tarkastelevassa artikkelissaan tutkimusta, jossa hän käytti aineistonkeruumenetelmänä fokusryhmäkeskustelua.

Nina Isolahden artikkeli johdattaa lukijan aineistonkeruun toteutuksesta kohti analyysiä. Sen aiheena on empiirisen, kokeellisen aineiston keruu ja siinä eteen tulevat käytännön kysymykset. Artikkelissa seurataan tulkkauskokeiden suunnittelua ja toteutusta ja arvioidaan kerätyn aineiston sopivuutta erilaisten tutkimuskysymysten tarkasteluun.

Anne Ketolan artikkeli on kriittinen pohdinta analyysimenetelmistä. Siinä testataan ja arvioidaan systemis-funktionaaliseen kieliteoriaan perustuvaa metafunktioanalyysia, jota on usein sovellettu kuvitettujen tekstien käännösanalyysiin. Ketola pohtii, kuinka metodi sopii erilaisten kuvitettujen tekstilajien tarkasteluun ja kuinka analyysimenetelmän taustalla oleva teoria vaikuttaa menetelmän avulla tehtyihin havaintoihin.

Maija Hirvonen pohtii valmiin tutkimuksen menetelmävalikoimaa ja vertailee erilaisia analyysimenetelmiä. Tutkimuskohteena on intermodaalinen kääntäminen ja erityisesti kuvailutulkkaukset.

Kirjan loppusanoissa kokoamme vielä yhteen ajatuksiamme siitä, millaista multimodaalisten aineistojen käännöstieteellinen tutkimus on ja miten siihen kannattaa ryhtyä. Pohdimme myös, millaiselta multimodaalisuuden tutkimuksen tulevaisuus näyttää. Toivomme, että tämä kirja paitsi johdattaa lukijoita ymmärtämään multimodaalisuuden luonnetta käännöstieteellisenä ilmiönä myös rohkaisee tutkimaan multimodaalisia aineistoja ja kokeilemaan monipuolisesti erilaisia tutkimusmenetelmiä. Toivotamme antoisaa tutkimusmatkaa monimuotoisten aineistojen maailmaan!

Lähteet

- BAKER, MONA 2014: The Changing Landscape of Translation and Interpreting Studies. – Catherine Porter & Sandra Bermann (toim.), *A Companion to Translation Studies* s. 15–27. Chichester: Wiley-Blackwell.
- CHESTERMAN, ANDREW 2007: On the Idea of a Theory. *Across Languages and Cultures* 8 (1) s. 1–16.
- GAMBIER, YVES 2007: Audiovisuaalisen kääntämisen tutkimuksen suuntaviivoja. – Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.), *Olellaisen äärellä. Johdatus audiovisuaaliseen kääntämiseen* s. 73–115. Tampere: Tampere University Press.
- GERZYMISCH-ARBOGAST, HEIDRUN 2005: Multidimensionale Translation. – Felix Mayer (toim.), *20 Jahre Transforum. Koordinierung von Praxis und Lehre des Dolmetschens und Übersetzens* s. 23–30. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- HIRVONEN, MAIJA 2012: Contrasting Visual and Verbal Cueing of Space - Strategies and devices in the audio description of film. *New Voices in Translation Studies* 8 s. 21–43.
- HIRVONEN, MAIJA 2014: *Multimodal Representation and Intermodal Similarity - Cues of Space in the Audio Description of Film*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0369-7>.
- ISOLAHTI, NINA, – МИХАЙЛОВ, МИХАИЛ – ZELENIN, ALEKSANDR 2016 (tulossa): Невербальная точность устного перевода: трансформации невербальных эмотивных маркеров в процессе последовательного перевода [Non-verbal accuracy of interpreting: transformation of non-verbal markers of emotions in the process of consecutive interpreting]. – *Vestnik Moskovskogo Universiteta: seria 22: teorija perevoda* 2016 (1).
- ISOLAHTI, NINA – ZELENIN, ALEKSANDR – МИХАЙЛОВ, МИХАИЛ 2015: Улыбка как маркер консолидации в ситуации последовательного перевода [Smile as a marker of consolidation in the process of consecutive interpretation] – *Sbornik dokladov konferenzi Russkij âzyk i kul'tura v zerkale perevoda*. Moskova: Esti.
- JAKOBSON, ROMAN 2000 [1959]: On linguistic aspects of translation. Uudelleenpainos teoksessa: Venuti, Lawrence (toim.) (2000), *The Translation Studies Reader* s. 113–118. London: Routledge.
- JESSE, ALEXANDRA – VRIGNAUD, NICK – COHEN, MICHAEL M. – MASSARO, DOMINIC W. 2000/2001: The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. *Interpreting: International Journal of Research & Practice in Interpreting* 5 (2) s. 95–115.
- KAINDL, KLAUS 2004: Multimodality in the translation of humour in comics. – Eija Ventola, Cassily Charles & Martin Kaltenbacher (toim.), *Perspectives on Multimodality* s. 173–192. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- KAINDL, KLAUS 2013: Multimodality and translation. – Carmen Millán & Francesca Bartrina (toim.), *The Routledge Handbook of Translation Studies* s. 257–269. London: Routledge.
- KOKKOLA, SARI – ANNE KETOLA 2015: Thinking outside the “Methods Box”: New Avenues for Research in Multimodal Translation. – Daniel Rellstab & Nestori Siponkoski (toim.), *Rajojen dynamiikkaa, Gränsernas dynamik, Borders under Negotiation, Grenzen und ihre Dynamik* s. 219–228. VAKKI Publications 4. VAKKI-symposiumi XXXV. Vaasa 12.–13.2.2015. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- KÄÄNTÄ, LEILA – HADDINGTON, PENTTI 2011: Johdanto multimodaaliseen vuorovaikutukseen. – Pentti Haddington & Leila Käätä (toim.), *Kieli, keho ja vuorovaikutus. Multimodaalinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan* s. 11–45. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- MAYORAL, ROBERTO – KELLY, DOROTHY – GALLARDO, NATIVIDAD 1988: Concept of Constrained Translation. Non-Linguistic Perspectives of Translation. *Meta: Translators’ journal* 33 (3) s. 356–367.
- O’SULLIVAN, CAROL 2013: Multimodality as challenge and resource for translation. *Jostrans, The Journal of Specialised Translation* 20 s. 2–14. http://www.jostrans.org/issue20/art_osullivan.php (7.4.2016).
- PÉREZ-GONZÁLEZ, LUIS 2014a: *Audiovisual Translation: Theories, Methods and Issues*. London: Routledge.
- PÉREZ-GONZÁLEZ, LUIS 2014b: Multimodality in Translation and Interpreting Studies: Theoretical and Methodological Perspectives. – Catherine Porter & Sandra Bermann (toim.), *A Companion to Translation Studies* s. 79–86. Chichester: Wiley-Blackwell.
- POYATOS, FERNANDO 2002: *Nonverbal communication across disciplines. Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- POYATOS FERNANDO 1997a: Aspects. Problems and challenges of nonverbal communication in literary translation. – Fernando Poyatos (toim.), *Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media* s. 17–47. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- POYATOS, FERNANDO 1997b: The reality of multichannel verbal–nonverbal communication in simultaneous and consecutive interpretation. – Fernando Poyatos (toim.), *Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media* s. 249–282. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- REMAEL, ALINE 2001: Some thoughts on the study of multimodal and multimedia translation. – Yves Gambier & Henrik Gottlieb (toim.), *(Multi) Media Translation. Concepts, practices and research* s. 13–22. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- RENNERT, SYLVI 2008: Visual input in simultaneous interpreting. – *Meta: Translators' journal*, 53 (1) s. 204–217.
- SNELL-HORNBY, MARY 2006: *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- TIITTULA, LIISA – HIRVONEN, MAIJA 2015: Intermodaalinen kääntäminen ja tulkkkaus. – Sirkku Aaltonen, Kristiina Abdallah, & Nestori Siponkoski (toim.), *Käännetty maailma: johdatus käännösviestinnän opintoihin* s. 252–271. Helsinki: Gaudeamus.
- TOMMOLA, JORMA – LINDHOLM, JOHAN 1995: Experimental research on interpreting: which dependent variable? – Jorma Tommola (toim.), *Topics in interpreting research* s. 121–133. Turku: University of Turku, centre for translation and interpreting.

2 Kohti tutkimusta

Tässä artikkelissa lähdetään liikkeelle tutkimusideasta. Siinä pohditaan, miten tutkimuksessa voitaisiin soveltaa uudenlaista menetelmää. Artikkelissa esiteltävä menetelmä on aiemmin ollut enemmän käytännön tuotekehitystoiminnan kuin tieteellisen tutkimuksen työkalu, eikä sen avulla ole kovin usein tarkasteltu käänköstieteellisiä kysymyksiä. Artikkelinä näyttää, millä tavoin lupaavalta vaikuttavia käsitteitä ja tutkimusnäkökulmia voidaan omaksua ja muokata oman tutkimuksen tarpeisiin. Tutkimuksen tässä vaiheessa on hyödyllistä myös kartoittaa, millaisin menetelmin samaa aihepiiriä on aiemmin tutkittu ja mitä uutta toisenlainen menetelmä voi tutkimukseen tuoda. Näin nähdään, millaisia tavoitteita ja tutkimuskysymyksiä uudelle tutkimukselle kannattaa asettaa. Kun tavoitteet on asetettu ja kysymykset muotoiltu, voidaan siirtyä miettimään, millaisen käytännön tutkimusasetelman avulla kysymyksiin voidaan vastata.

Työkaluina käyttäjäkeskeinen kääntäminen ja käytettävyydestaus

Tiina Tuominen

Kun analysoidaan käännettyjä multimodaalisia viestejä, ajatukset siirtyvät helposti niiden yleisöihin ja tulkintoihin. Miten multimodaalinen teksti ymmärretään ja miten sen osatekijät vaikuttavat tulkintoihin? Millaisia tunteita teksti herättää? Mikä on paras tapa saada sanomansa perille sille yleisölle, jolle se on tarkoitettu? Todellisten vastaanottajien tuntemusten ja tulkintojen tavoittaminen tutkimuksessa on kuitenkin vaikeaa. Siksi olisi hyödyllistä täydentää tutkimusmenetelmien valikoimaa uudenlaisilla lähestymistavoilla, jotka etsivät uusia keinoja tuottaa tietoa vastaanottamisen tavoista ja yksilöllisistä tulkinnoista.

Mikään tutkimus tai lähestymistapa ei tuota täysin kattavaa tai lopullista tietoa vastaanotosta. Joka ikinen yleisön jäsen on yksilö, ja joka ikinen vastaanottotapahtuma on ainutlaatuinen kokemus. Siitä huolimatta todellisten vastaanottajien tutkiminen on tarpeellista, sillä tutkimustieto lisää ymmärrystä käännettyjen tekstien toimivuudesta aidoissa vastaanottotilanteissa. Tällainen ymmärrys auttaa laatimaan parempia käännöksiä, kun ajatukset yleisön mieltymyksistä ja toimintatavoista eivät perustu vain kääntäjän omaan intuitioon. Empiirisen tiedon hankkiminen on erityisen tarpeellista, kun puhutaan moniulotteisista, multimodaalisista vastaanottotilanteista, joissa vastaanottajien tulkinnat perustuvat moniin informaation lähteisiin ja huomio jakautuu monille tahoille. Näissä tilanteissa on erityisen vaikea arvioida, miten tulkinta tapahtuu ja mihin vastaanottajan huomio kiinnittyy.

Tässä artikkelissa tarkastelen pääasiassa ruututekstien ja tekstitettyjen ohjelmien vastaanottoa. Tekstitetyt ohjelmat ovat oiva esimerkki haastavasta multimodaalisesta kokonaisuudesta, jossa alkuperäiseen viestiin on vielä lisätty käännösteksti. Tällaisen viestikokonaisuuden omaksuminen vaatii katsojalta huomion jakamista, monenlaisten viestien vastaanottamista ja sopivan informaation valikoimista esimerkiksi kahden kielivaihtoehdon, puhutun alkuperäiskielen ja kirjoitetun käännöksen, välillä. Onkin tarpeellista selvittää, millä tavoin tämä prosessi toimii ja mitkä tekijät siihen vaikuttavat. Ehdotan tässä artikkelissa uudenlaista näkökulmaa ruututekstien vastaanoton tutkimiseen, käytettävyyttä ja käyttäjäkeskeistä kääntämistä. Pohdin, voisiko käytettävyyssajattelu tarjota hedelmällisen tavan tarkastella multimodaalisten tekstien vastaanottoa ja toimivuutta aidoissa vastaanottokonteksteissa.

Käyttäjäkeskeinen kääntäminen on käännöstoiminnan malli, jossa vastaanoton ja kohdeyleisön näkökulma on keskeisessä roolissa. Käännöksen lukijoista puhutaan mallissa käyttäjinä, ja käännösten vastaanotto käsitetään käännösten käyttämiseksi. Malli perustuu käytettävyytutkimukseen ja käytettävyyden käsitteeseen. Käyttäjäkeskeisessä käännösprosessissa käännöksen käytöstä ja käyttäjistä hankitaan erilaisten käytännön työkalujen avulla tietoa, ja tätä tietoa hyödynnetään käännösstrategioiden valinnassa ja käännöksen muotoilussa kohdeyleisölleen sopivaksi ja mahdollisimman käytettäväksi. (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 2–4.)

Käytettävyys määritellään ISO-standardissa seuraavasti: ”the extent to which a product can be used by specified users to achieve specified goals with effectiveness, efficiency and satisfaction, in a specified context of use” (ISO 9241-11). Käytettävyydessä on siis kyse jonkin tuotteen helppokäyttöisyydestä tietyssä kontekstissa ja siitä, miten helppoa, tehokasta ja miellyttävää sitä on käyttää tarkoituksenmukaisesti (ks. myös Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 13–14). Vaikka käytettävyyssajattelua usein sovelletaan konkreettisiin tuotteisiin tai esimerkiksi käyttöliittymiin, se voi soveltua myös tekstien kuten käännösten toimivuuden arviointiin. Jos ajatellaan, että vastaanottaja käyttää käännöstä jonkin tavoitteen saavuttamiseen – kuten laitteen käyttämiseen käyttöohjetekstin avulla, tuotteen ostamiseen verkkokaupasta tai kaunokirjallisesta kerronnasta nauttimiseen – voidaan käännöksiä tarkastella nimenomaan käytettävyyden näkökulmasta. Ajatus tekstien käytöstä ja käytettävyydestä on peräisin teknisen viestinnän maailmasta, johon myös käyttäjäkeskeisen kääntämisen käsite pohjautuu (tekstien käyttämisestä ja teknisestä viestinnästä ks. Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 30–32).

Käyttäjäkeskeisen kääntämisen malli sisältää useita konkreettisia menetelmiä, joiden avulla kohdeyleisöä voidaan hahmottaa. Tässä artikkelissa keskityn näistä menetelmistä käytettävyytestaukseen, jonka tarkoituksena on kartoittaa todellisten käyttäjien kokemuksia realistisessa käännöksen käyttökontekstissa. Käytettävyytestaus on kääntämisen alalla uusi ajatus, ja se tuo konkreettisesti todelliset käyttäjät yksilöinä mukaan käännösten arviointiin. Esittelen tässä artikkelissa, miten käytettävyytestausta voitaisiin soveltaa tekstitettyjen ohjelmien multimodaalisuuden tarkasteluun ja ruututekstien käytettävyyden analysointiin. Lisäksi esitän ajatuksia siitä, millaiset testausasetelmat voisivat olla mahdollisia kääntämisen ja multimodaalisten tekstien kontekstissa. Aluksi esittelen audiovisuaalisten käännösten vastaanottoa käsitteleviä aiempia empiirisiä tutkimuksia ja tutkimussuuntauksia, sekä niiden antia tekstien multimodaalisten ulottuvuuksien näkökulmasta. Tämän jälkeen tarkastelen vastaanottoon liittyviä tutkimusmahdollisuuksia käytettävyyden ja käyttäjäkeskeisen kääntämisen käsitteiden avulla. Sitten kuvaan käytettävyytestausta ja sen soveltamista

ruututekstien käyttämisen tutkimiseen ja lopuksi esitän johtopäätöksiä käytettävyydestä käyttökelpoisuudesta tutkimusmenetelmänä.

Ruututekstit, vastaanotto ja multimodaalisuus

Useat tutkijat ovat esittäneet, että audiovisuaalisten käännösten vastaanottoa ei ole tutkittu riittävästi ja että sitä olisi syytä tutkia enemmän (ks. esim. Caffrey 2008: 168; Gambier 2008: 30; Antonini 2005: 210). Viime vuosina onkin tehty monenlaista kiinnostavaa tutkimusta audiovisuaalisten käännösten vastaanotosta, mutta uudenlaisia lähestymistapoja tarvitaan edelleen. Yksi syy uusien näkökulmien etsintään on, että aiemman tutkimuksen tuottama tieto multimodaalisuuden roolista vastaanotossa on hieman kapeaa. Etenkin kokonaisvaltaista ymmärrystä koko vastaanottotilanteesta ja eri moodien vuorovaikutuksesta on ollut vaikea muodostaa. Käännöstieteellisen tutkimuksen verbaalinen painotus ja multimodaalisten tutkimusmenetelmien soveltamisen vaikeus, joista puhuttiin jo tämän teoksen johdannossa, näkyvät siis myös vastaanottotutkimuksessa.

Viime aikoina erityisen suosittu ruututekstien vastaanottotutkimuksen menetelmä on ollut katseenseuranta (*eyetracking*), jota on usein täydennetty esimerkiksi kyselytutkimuksella (ks. esim. Perego toim. 2012; Lång, Mäkisalo, Gowases & Pietinen 2013; Caffrey 2009). Katseenseuranta tarkoittaa sitä, että silmän liikkeitä ja pupillien toimintaa seuraava kamera tallioi katsojan reaktioita, kun hän katsoo tekstitettyä ohjelmaa. Tällainen tutkimus voi kertoa muun muassa siitä, miten tarkkaavaisesti katsoja katsoo mitäkin osaa kuvaruudusta, eli miten suuren osan ajasta katsoja käyttää katsoen kuvaa ja toisaalta miten paljon huomiota tekstitys vie. Näin tutkimus antaa tietoa paitsi tekstitysten lukemisesta myös ohjelman visuaalisten elementtien seuraamisesta.

Katseenseuranta ei kuitenkaan kerro, mitä kuvasta jää katsojalle mieleen ja miten hän kokonaisuutta tulkitsee. Tätä puutetta on usein pyritty täydentämään kyselyiden avulla, jolloin myös testihenkilöiden tietoiset tulkinnat on saatu mukaan tutkimukseen. Kyselynkään avulla ei tyypillisesti kuitenkaan pystytä vastaamaan sellaisiin multimodaalisuuden näkökulmasta kiinnostaviin kysymyksiin, kuin miten paljon tulkinnat rakentuvat toisaalta kuvan ja toisaalta verbaalisten elementtien varaan tai miten nämä elementit vaikuttavat toisiinsa. Menetelmässä seurataan vain katsetta, joten ääni jää lähes täysin tarkastelun ulkopuolelle, ellei siihen erikseen kiinnitetä huomiota kyselyssä. Multimodaalisuuden tarkastelu onkin tässä menetelmässä vain osittaista, ja keskeisenä kiinnostuksen kohteena on lukemistapahtuma.

Tekstitysten vastaanottoa on toki tutkittu muutenkin kuin katseenseurannan avulla. Toisenlaiset vastaanottotutkimuksen menetelmät ovat usein keskittyneet pääasiassa

verbaalisen sisällön ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen, eli multimodaalisuus on näissäkin tutkimuksissa jäänyt taustalle. Tutkimuksissa on esimerkiksi selvitetty, miten katsoja tulkitsee käännettyjä lähtökulttuuriin liittyviä elementtejä (esim. Desilla 2014; Cavaliere 2008; Antonini 2007, 2008, 2009), miten hyvin käännetyn ohjelman huumoria ymmärretään (esim. Chiaro 2007; Antonini 2005; Fuentes 2003) tai miten erilaisiin kielen variantteihin suhtaudutaan (esim. Antonini & Chiaro 2009; Bucaria 2008).

Vaikka edellä mainitut tutkimukset eivät keskity multimodaalisuuteen, multimodaalinen kokonaisuus on luonnollisesti niissä läsnä. Ohjelman humoristinen vaikutus tai kulttuurisidonnaisuus rakentuu väistämättä verbaalisen tekstin lisäksi myös kuvalle ja äänelle. Esimerkiksi Louisa Desilla (2014: 197) etsii tutkimuksensa aluksi kulttuurisidonnaiset elementit tarkastelemistaan elokuvista perusteellisen multimodaalisen transkription ja analyysin avulla ja kiinnittää analyysissään huolellisesti huomiota koko ohjelmakokonaisuuteen. Tutkimuksen varsinaisessa vastaanottotutkimusosiossa eri moodit eivät kuitenkaan tule erityisen selvästi esiin. Desilla (2014: 211) jopa mainitsee vastaanottotutkimuksensa tarkastelevan, miten vastaanottajat ymmärtävät elokuvadialogia, jolloin muut moodit jäävät taka-alalle. Multimodaalisesta kontekstista huolimatta kysymyksenasettelu on usein varsin verbaalinen.

Edellä mainittujen tutkimussuuntausten lisäksi on muutamia tutkimuksia, joissa multimodaalinen kokonaisuus pääsee vahvemmin vastaanoton tarkasteluun mukaan. Yksi esimerkki tällaisesta on Dominique Bairstow'n (2011) kognitiivisesti painottunut tutkimus, jossa tarkasteltiin, miten katsojat prosessoivat tekstitettyä ja tekstittämätöntä elokuvamateriaalia. Tutkimuksessa sama englanninkielinen elokuvakatkkelma näytettiin neljälle koehenkilöryhmälle, joista kaksi koostui ranskankielisistä, englantia osaamattomista henkilöistä ja kaksi englanninkielisistä, ranskaa osaavista henkilöistä. Yksi englannin- ja yksi ranskankielinen ryhmä katsoi katkelman ilman tekstitystä, ja toiset ryhmät katsoivat sen ranskaksi tekstitettynä. Tämän jälkeen koehenkilöt vastasivat kysymyksiin, jotka liittyivät elokuvan visuaalisiin, verbaalisiin ja kontekstuaalisiin viesteihin. (Bairstow 2011: 212.) Tutkimuksessa todettiin, että ranskankieliset katsojat saivat ymmärtämiseensä huomattavasti tukea tekstityksestä, kun taas englanninkielisten katsojien tulokset olivat parempia, kun he katsoivat tekstittämätöntä versiota. Tämä osoittaa, että tekstitys voi olla häiritsevä elementti niille katsojille, jotka eivät sitä tarvitse. Toisaalta niille, jotka tarvitsivat tekstitystä, se auttoi vastaamaan myös visuaalisiin viesteihin liittyviin kysymyksiin ja tuki koko multimodaalisen kokonaisuuden ymmärtämistä. (Bairstow 2011: 216–217.) Bairstow'n tutkimuksessa tekstitys on siis asetettu multimodaaliseen kontekstiinsa, ja tutkimuksen kohteena on tämän kokonaisuuden

vastaanotto. Tutkimuksen tulokset kertovat, miten tekstityksen läsnäolo voi vaikuttaa myös muiden elementtien, kuten visuaalisuuden, vastaanottoon.

Samankaltaisia kysymyksiä on tarkastellut myös Juha Lång (2015), joka, kiinnostavaa kyllä, sai tutkimuksestaan päinvastaisia tuloksia kuin Bairstow. Hänen tutkimuksessaan tekstityksen läsnäolon havaittiin tukevan ohjelmakokonaisuuden ymmärtämistä silloinkin, kun tekstityksen lukemiselle ei ollut välttämätöntä tarvetta.

Myös Christopher Taylorin (2003: 203–204) pienimuotoinen pilottitutkimus katsojien suhtautumisesta ruututekstien tiivistämiseen antoi viitteitä siitä, että ruututekstien läsnäololla on vaikutusta multimodaalisen kokonaisuuden prosessointiin. Taylorin tutkimuksen mukaan katsojat saattavat pitää sellaisista ruututeksteistä, joita on tiivistetty paljon, koska multimodaalinen konteksti voi tukea ymmärtämistä ja liian runsaat ruututekstit voivat häiritä ohjelmakokonaisuuden seuraamista. Näin muutamissa tutkimuksissa on päästy käsiksi peruskysymyksiin siitä, millainen on ruututekstien suhde multimodaaliseen kokonaisuuteen katsojien näkökulmasta.

Vielä yksi multimodaalista kokonaisuutta valaiseva asetelma on Henrik Gottliebin (1995: 389) varhaisessa tutkimuksessa, joka selvitti kyselyn avulla, miten katsojat ymmärsivät tekstitettyjä ohjelmakatkelmia kokonaisuutena ja mikä on ruututekstien vaikutus ohjelman ymmärtämiseen verrattuna muiden moodien tuottamaan informaatioon. Tutkimuksessa tarkasteltiin myös, mitkä tekstitysten elementit herättävät katsojissa kielteisiä reaktioita (Gottlieb 1995: 390). Johtopäätöksissään Gottlieb (1995: 409) toteaa muun muassa, että tutkimuksen perusteella katsojien näyttää olevan helpompi omaksua ja muistaa visuaalista informaatiota kuin ruututekstien sisältämää verbaalista informaatiota. Eri moodien roolia päästiin siis vertailemaan tässä tutkimusasetelmassa, mutta multimodaalisuus oli tutkimuksesta vain yksi osatekijä, eikä Gottlieb esitä siitä kovin pitkälle meneviä havaintoja.

Kaikki edellä mainitut tutkimusmenetelmät valottavat omalla tavallaan, miten ruututekstejä luetaan ja miten tekstitys toimii vuorovaikutuksessa multimodaalisen kokonaisuuden kanssa, kun katsoja katsoo tekstitettyä ohjelmaa. Yhteistä tutkimuksille on kuitenkin myös se, että ne osoittavat, miten vaikeaa on tarkastella perusteellisesti nonverbaalisen informaation roolia osana tekstitetyn ohjelmakokonaisuuden vastaanottoa. Katseenseuranta kertoo reaktioista mutta ei anna tietoa tulkinnoista ja kokemuksesta. Kognitiivista prosessointia, tulkintoja tai mielipiteitä tarkastelevat kyselyt taas paneutuvat usein johonkin yksittäiseen teemaan tai lyhyisiin ohjelmakatkelmiin. Lisäksi kyselyissä joudutaan luottamaan yksilöiden subjektiiviseen kommentointiin, joka on riippuvainen muun muassa siitä, mitä kyseiset henkilöt muistavat ohjelmasta katselutilanteen jälkeen ja mitä he osaavat pukea sanoiksi. Kaikkien näiden tutkimusten tuottama tieto auttaa ymmärtämään

vastaanottoa, mutta tieto eri moodien vastaanotosta ja vaikutuksesta toisiinsa kaipaisi vielä täydennystä.

Omassa väitöskirjatutkimuksessani (Tuominen 2012) tarkastelin tekstitetyn elokuvan vastaanottoa ja vastaanoton kontekstia kokonaisvaltaisen, laadullisen lähestymistavan avulla. Tässä tutkimuksessa pienet katsojaryhmät, fokusryhmät, katsoivat ensin elokuvan kokonaisuudessaan ja kävivät sen jälkeen keskustelun, jossa saivat vapaasti tuoda esiin mitä tahansa elokuvan katseluun ja tekstityksiin liittyviä asenteitaan, mielipiteitään ja tulkintojaan. Tutkimuksen pyrkimyksenä oli hahmottaa, millainen osa katselukokemuksen kokonaisuutta tekstitys on ja millä tavoin tästä kokonaisuudesta pystytään keskustelemaan. Alkuperäisenä tavoitteenani oli analysoida myös sitä, miten eri moodien läsnäolo näkyy katsojien kokemuksissa ja miten eri moodeja kuvataan, kun puhutaan elokuvaelämyksestä kokonaisuutena.

Fokusryhmäkeskustelujen anti juuri multimodaalisuudesta oli kuitenkin niukkaa. Tutkimuksen informantit keskustelivat elokuvan visuaalisesta sisällöstä ja äänistä ja osoittivat keskusteluillaan, että tekstitys ei ole ainoa informaation lähde, vaan aidosti osa moniulotteista kokonaisuutta. Fokusryhmät eivät kuitenkaan juuri keskustelleet siitä, miten eri moodien sisällöt vaikuttavat toisiinsa tai yhdessä luovat merkityksiä, vaan keskittyivät usein yksinomaan joko verbaaliseen tai visuaaliseen sisältöön tai ääniin, esimerkiksi musiikkiin. Ainoastaan yksi verbaalisen ja visuaalisen informaation välinen ristiriitatilanne sai huomiota yhdessä kolmesta fokusryhmästä, mutta muuten keskustelut korostivat yleensä yhtä moodia kerrallaan. Vastaanottokokemuksen multimodaalisuus ei siten näkynyt keskusteluissa kovin vahvasti, kuten ei myöskään tekstityksen suhde elokuvakokonaisuuteen. (Tuominen 2012: 269.)

Tutkimukseni perusteella näyttääkin siltä, että katselijoiden ei ole helppo kommentoida multimodaalisuutta eikä multimodaalisuus saa automaattisesti huomiota osakseen. Tutkimukseni kokonaisvaltainen lähestymistapa johti siihen, ettei tutkimus tuottanut sellaista yksityiskohtaista tietoa, jossa moodien vuorovaikutus olisi päässyt näkyviin. Syy tähän voi olla se, että tulkintojen rakentumisen eri elementtejä on vaikea palauttaa mieleen katselutilanteen jälkeen. Edelleen on syytä etsiä uusia tutkimustapoja, joiden avulla saataisiin vielä kattavampaa tietoa erityisesti vastaanoton multimodaalisesta vuorovaikutuksesta kokonaisuutena. Seuraavaksi pohdinkin, pystyisivätkö käyttäjäkeskeisen kääntämisen malli ja erityisesti käytettävyytestaus siihen, mihin tähänastiset menetelmät eivät ole täysin pystyneet.

Käytettävyysajattelun ja käyttäjakeskeisen kääntämisen soveltaminen ruututeksteihin ja niiden tutkimukseen

Käyttäjakeskeisen kääntämisen mallin tavoitteena on, että käännösten arvioinnin keskeiseksi kriteeriksi ja käännösprosessin suunnannäyttäjäksi tulisi käytettävyys. Kuten totesin artikkelin alussa, käytettävyys tarkoittaa sitä, miten hyvin jotain tuotetta on mahdollista käyttää siihen tarkoitukseen, johon se on suunniteltu. Myös tekstit ja käännökset voidaan katsoa sellaisiksi tuotteiksi, joiden käytettävyyttä on mahdollista arvioida.

Edellä mainituissa aiemmissä tutkimuksissa ei ole käsitelty käytettävyyttä, vaan niissä on puhuttu perinteiseen tapaan vastaanotosta, lukemisesta, tulkitsemisesta, katselemisesta ja niin edelleen. Tällöin kuva yleisön toiminnasta on kenties passiivisempi kuin jos puhutaan käyttämisestä. Käyttäminen luo mielikuvan aktiivisesta toiminnasta: käyttäjä tekee käännöksellä jotain, katselija vain ottaa viestin vastaan.

On toki mahdollista kyseenalaistaa ajatus käännösten käyttämisestä, ja epäilemättä ajatus käyttämisestä sopiikin eri tekstilajeihin hyvin eri tavoin, toisiin paremmin kuin toisiin (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 34–36). Olennaista joka tapauksessa on, että käyttäminen ei ole täysin sama asia kuin vastaanotto. Koska vastaanoton ja käyttämisen tai käytettävyyden tarkastelu kuitenkin kohdistuu samaan tilanteeseen, eli siihen kun käännöksen kohdeyleisö lukee (tai kuulee) tekstin, käytän näitä käsitteitä tässä artikkelissa rinnakkain, erilaisina näkökulmina saman tilanteen tutkimiseen. Tavoitteenani on tuoda esiin, millaista lisäarvoa käytettävyysajattelu voi tuoda verrattuna perinteisempiin vastaanottotutkimuksen menetelmiin. Yksi lisäarvo varmasti on jo se, että käytettävyysajattelun kautta päästään pohtimaan, mitä vastaanottaja käännöksillä eri tilanteissa tekee, eli voiko vastaanottamista kutsua käyttämiseksi. Juuri ruututekstien tapauksessa käyttäminen voi olla hyvinkin osuva ajattelutapa ja käyttäjakeskeinen kääntäminen luonteva viitekehys, kuten seuraavaksi osoitan.

Käännöksistä saadaan mahdollisimman käytettäviä, kun käännösprosessin aikana hyödynnetään erilaisia käyttäjakeskeisiä työkaluja, jotka auttavat hahmottamaan käännöksen käyttäjäkuntaa (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 4). Käyttäjakeskeinen kääntäminen on siis käytännön käännöstyötä varten suunniteltu malli. Sen on ajateltu olevan erityisen hyödyllinen suurissa, toistuvissa käännösprojekteissa, joissa edellisen projektin aikana koottu tieto käyttäjistä pystytään hyödyntämään seuraavan projektin aikana ja joissa tieto käytettävyydestä jalostuu sitä pidemmälle, mitä kauemmin käyttäjakeskeisen kääntämisen periaatteita noudatetaan (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 6).

Yksi esimerkki suuresta käänös-volyymista ja samankaltaisena toistuvista käänösprojekteista on av-käänösteollisuus, joka tuottaa suuria määriä ruututekstejä monilla kielillä, usein kiivaassa tahdissa ja tiukkojen teknisten reunaehtojen alaisena. Kääntäjät saavat usein ohjeikseen tarkkoja tyylioppaita, jotka määrittelevät, millainen on hyvä tekstitys. Tausta-ajatuksena tällaisessa laadun määrittelyssä on usein pyrkimys sujuvasti luettavaan tekstitykseen, joka on katsojille mieluinen eikä herätä kielteistä huomiota. (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 84–85.) Tällaista ruututekstin ihannetta voitaisiin kutsua myös käytettäväksi. Ruututekstien tuotantoprosessit eivät kuitenkaan ole ongelmattomia, ja esimerkiksi kiire, tekniikan tuottamat rajoitukset ja pitkistä tuotantoketjuista johtuva vajavainen informaatio voivat johtaa tilanteisiin, joissa ruututekstien laatu kärsii (ks. esim. Holopainen 2015: 93–94).

Käyttäjakeskeisen kääntämisen malli voisi olla yksi tapa vastata av-käänösteollisuuden ongelmiin: jos tekstitysprosessi rakennettaisiin käytettävyyden ajatuksen ympärille ja ohjeistus ja laadunarviointi perustettaisiin entistä johdonmukaisemmin käyttäjistä saatuun tietoon, projektin tavoitteet olisivat selvemmin kaikkien siihen osallistuvien tahojen tiedossa, ratkaisut tehtäisiin käyttäjien ehdoilla ja laatukriteerit olisivat selvästi ja perustellusti määriteltävissä. Käyttäjakeskeinen ajattelu myös ohjaisi kohti iteratiivista toimintatapaa, jossa käänöksen käytettävyyttä arvioidaan jo prosessin aikana ja tarvittavat korjaukset ehditään tehdä ennen kuin käänös julkaistaan. Käyttäjakeskeinen kääntäminen tai ainakin sen yksittäiset työkalut voisivat näin ollen hyvinkin soveltua av-kääntämisen maailmaan.

Myös av-käänösten multimodaalinen luonne vaikuttaa siihen, että käyttäjakeskeinen kääntäminen voisi olla tekstitysprosesseille hyödyllinen malli. Katsojan on pystyttävä hyödyntämään tekstitystä osana monitahoista ja dynaamista vastaanotto-prosessia, ja hänen huomionsa jakautuu monelle taholle. Olisikin hyödyllistä tietää mahdollisimman paljon siitä, miten tällainen käyttäminen tapahtuu ja millaisia odotuksia multimodaaliseen kokonaisuuteen kohdistuu. Aiemmat vastaanottotutkimukset antavat asiasta jonkin verran hyödyllistä tietoa, mutta käytettävyyteen keskittyvä tutkimusmenetelmä toisi käyttämisen näkökulman vielä selvemmin esiin.

Multimodaalinen konteksti tekee tekstityksistä todella käyttötekstejä: ne eivät ole itsenäisiä luomuksia, vaan ne toimivat ainoastaan alkuperäisessä ohjelmakontekstissaan ja ovat apuväline, jonka avulla katsoja voi ymmärtää ohjelman kokonaisuutena. Tekstitystä **käytetään** katsottavan ohjelman ymmärtämisen apuna,

ja siksi tekstityksen ominaisuuksia on luontevaa lähestyä käytettävyyden näkökulmasta. (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 84–85.)

Tekstityksen on oltava ominaisuuksiltaan sellainen, että katsoja pystyy sujuvasti katsomaan ja ymmärtämään ohjelmaa niin, että tekstitys tukee tätä elämystä, mutta ei vedä liikaa huomiota itseensä ja pois varsinaisesta ohjelmasta. Tekstitystä on pystyttävä käyttämään sujuvasti, nopeasti, huomaamattomasti ja samaan aikaan, kun huomiota kiinnitetään myös ohjelman muihin osatekijöihin. Kyseessä on monitahoinen käyttökonteksti, joka asettaa vaatimuksia tekstityksen käytettävyydelle.

Ruututekstien käyttötilanne on kuitenkin erilainen kuin käytettävyyssajattelun alkuperäinen konteksti eli esimerkiksi käyttäjän vuorovaikutus käyttöliittymien kanssa. Siksi on määriteltävä, mitä käytettävyys voi tarkoittaa tekstitettyjen ohjelmien tapauksessa. Tunnettu käytettävyytutkija Jakob Nielsen (1993: 26) jakaa käytettävyyden viiteen osatekijään, jotka ovat

- helppo opittavuus
- tehokkuus
- muistettavuus käyttökerrasta toiseen
- virheiden vähäinen määrä käytön aikana
- miellyttävyys. (Ks. myös Suojanen, Koskinen & Tuominen 2012: 16–17; Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 14–15.)

Ensi lukemalta nämä tekijät eivät välttämättä tunnu tutuilta käännosten arviointikriteereiltä. Useat osatekijät olettavat käyttäjältä aktiivista toimintaa, ja käytettävyyttä arvioidaan tuon toiminnan sujuvuuden perusteella. Näitä kriteereitä on kuitenkin mahdollista tarkentaa ja muokata juuri ruututekstien käyttötilanteen mukaisiksi.

Helppo opittavuus tarkoittaa käyttöliittymissä sitä, että järjestelmän käyttö pitäisi oppia helposti ja nopeasti. Kun puhutaan ruututeksteistä, helppo opittavuus voisi tarkoittaa sitä, että ruututekstit on muotoiltu ja jaksotettu niin selkeästi, sujuvasti ja johdonmukaisesti, että niitä on helppo ymmärtää ja seurata. Tällöin katsoja oppii nopeasti seuraamaan tekstitystä tarkoituksenmukaisesti. Tällaiseen opittavuuteen vaikuttavat ainakin sujuva ajastus, luonteva repliikki- ja rivijako sekä selkeä typografisten keinojen kuten kurssiivin ja välimerkkien käyttö.

Tehokkuus tarkoittaa sellaista käyttöliittymän toimivuutta, joka auttaa käyttäjää toimimaan tehokkaasti. Ruututekstien taas voisi ajatella olevan tehokkaita, jos ne eivät vie paljon katsojansa aikaa ja huomiota, vaan välittävät viestinsä niin, että katsoja ehtii keskittyä myös ohjelman muihin elementteihin. Tehokkaissa

ruututeksteissä ei esimerkiksi ole liikaa tekstiä, vaan niihin on tiivistetty puheesta vain olennaisin sisältö, joka on helppo lukea ja ymmärtää nopeasti.

Muistettavuus tarkoittaa, että järjestelmän toiminta on helppo palauttaa mieleen, kun sitä ryhtyy käyttämään uudestaan. Koska samoja ruututekstejä ei välttämättä käytetä toistuvasti, tälle tekijälle ei ole aivan helppo löytää tekstitykseen liittyvää vastinetta. Muistettavuudelle läheinen tekijä voisi olla se, ovatko ruututekstit alan yleisten konventioiden mukaiset eli sellaiset kuin mitä katsoja odottaa näkevänsä tai muistaa nähneensä aiemminkin.

Virheiden vähäinen määrä viittaa käyttöliittymistä puhuttaessa käyttäjän tekemien virheiden määrään, mutta ruututekstien tapauksessa tämä kriteeri voisi luontevasti tarkoittaa helppoa ymmärrettävyyttä ja tekstityksen virheettömyyttä, jotka takaavat ongelmattoman ja sujuvan katselukokemuksen ja minimoivat väärinkäsitysten mahdollisuuden.

Miellyttävyys taas on subjektiivinen tunne siitä, että käyttötilanne on ollut mieluisa, ja tämä sopii kriteeriksi ruututeksteihin yhtä hyvin kuin käyttöliittymiinkin.

Tällä tavoin ajatellen käytettävyyden osatekijät alkavat kuulostaa varsin mahdollisilta ruututekstien käytettävyyden kriteereiltä, ja myös multimodaalisuus on helppo yhdistää kaikkiin näihin osatekijöihin.

Edellä esitellyt käyttäjakeskeisen kääntämisen toimintaperiaatteet ovat hyvin käytännönläheisiä, ja mallin ensisijainen käyttökohde on käytännön käännöstyö. Miten tätä käytännön käännöstoiminnan mallia sitten voitaisiin soveltaa tutkimus- ja analyysikäyttöön, ja miksi näin kannattaisi tehdä? Vaikka käyttäjakeskeisen kääntämisen malli liittyy käytännön toimintaan, sen yksittäiset elementit, kuten käytettävyydestaus, voivat toimia myös hedelmällisinä tutkimusmenetelminä, ja tällainen tutkimus voi tuottaa käyttäjakeskeistä käännöstyötä hyödyttävää tietoa. Näin tutkimus ja käytäntö kietoutuvat luontevasti yhteen, kun tutkimus tuottaa käytäntöä hyödyttävää informaatiota ja käytännön käännöstoiminta synnyttää kysymyksiä, joihin tutkimuksen kannattaa hakea vastauksia. Seuraavaksi kuvaan, miten käytettävyydestaus yksittäisenä menetelmänä voi soveltua tekstitettyjen ohjelmien tarkastelemiseen ja eritoten multimodaalisuuteen liittyvän käytettävyyden arvioimiseen.

Käytettävyystestaus

Käytettävyystestaus on menetelmänä monimuotoinen ja joustava, ja testautilanteen voi rakentaa monin tavoin. Käytettävyystestauksessa tuotteen todelliseen kohderyhmään kuuluvat henkilöt suorittavat ennalta määrättyjä, aitoa käyttötilannetta muistuttavia tehtäviä ja tällä tavoin selvittävät, miten hyvin tuote täyttää sille asetetut käytettävyyskriteerit. Kun testausta tehdään suunnittelu- ja tuotantoprosessin aikana, testauksen avulla tuotteista saadaan helppokäyttöisiä ja käyttäjilleen mieluisia (Rubin & Chisnell 2008: 21–22).

Käytettävyystestiä seuraamassa on 1–3 tarkkailijaa, joista yksi toimii testitilanteen moderaattorina. Tarkkailijat seuraavat testihenkilöiden toimintaa ja käytöstä ja kokoavat tällä tavoin tietoja testattavan tuotteen käytettävydestä. Testitilanteesta voidaan tehdä muistiinpanoja, tilanne voidaan nauhoittaa, testihenkilön tietokoneella tekemiä toimintoja voidaan taltioida, testihenkilöä voidaan pyytää ajattelemaan ääneen ja näin tuottaa tietoa käyttöprosessista, ja häntä voidaan haastatella tai hän voi vastata kyselyyn testitilanteen jälkeen. Testihenkilöiden määrä voi vaihdella testin tarkoituksen mukaan paljonkin, mutta usein alle kymmenen henkilöä on riittävä määrä. (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2015: 94–95.)

Käytettävyystesti on suunniteltava huolellisesti ja yksityiskohtaisesti, ja ennen varsinaista testiä olisi myös hyvä järjestää pilottitesti, joka paljastaa, toimiiko testi suunnitelman mukaisesti. Rubinin ja Chisnellin (2008: 67) mukaan testisuunnitelmassa on määriteltävä seuraavat asiat: testin tarkoitus ja tavoitteet, tutkimuskysymys, osallistujien ominaisuudet, testausmenetelmät, testin aikana suoritettavat tehtävät, testauspaikka ja -välineet, moderaattorin rooli, koottava aineisto ja sen arviointitavat sekä laadittavan raportin sisältö. Käytettävyystestin suunnittelijan kannattaakin aloittaa tutustumalla huolellisesti alan kirjallisuuteen ja miettimällä, millaiset testin perusominaisuudet sopivat suunnitteilla olevaan testitilanteeseen parhaiten.

Kuten Suojanen, Koskinen ja Tuominen (2015: 98) toteavat, käytettävyystestaus menetelmänä on toistaiseksi ollut käännosten käytettävyyden tarkastelussa harvinainen lähestymistapa (ks. kuitenkin Suokas ym. 2015), mutta olisi kiinnostavaa soveltaa sitä käännoksiin ja etsiä kääntämisen kontekstiin sopivia toteutustapoja. Käytettävyystestiin liittyvä kysymyksenasettelu voi sisältää monenlaisia tavoitteita, mutta jos testauksella halutaan selvittää, miten tekstitetyn ohjelman eri moodit yhdessä vaikuttavat katselukokemukseen ja miten tekstitystä käytetään osana multimodaalista kokonaisuutta, tämä tavoite rajaa kysymyksenasettelua jo varsin hyvin. Aiemmissa av-kääntämistä koskevissa vastaanottotutkimuksissa on pystytty tavoittamaan multimodaalista katsojakokemusta vain osittain. Käytettävyystestaus

voisikin olla uusi keino tarkastella sellaisia multimodaalisuuden piirteitä, joihin ei muilla tutkimusmenetelmillä ole kovin hyvin päästy käsiksi. Käytettävyytestaustilanteet ovat perinteisestikin hyvin multimodaalisia. Esimerkiksi käyttöliittymää testattaessa käyttäjän täytyy poimia informaatiota monenlaisista lähteistä, joista osa on verbaalisia, osa visuaalisia ja osa auditivisia. Hänen huomionsa hajaantuu moniin suuntiin, ja toiminta perustuu käyttötilanteessa tulkintoihin, jotka rakentuvat eri moodien vuorovaikutuksessa. Näin ollen multimodaalinen konteksti on käytettävyytestaukselle luonteva ympäristö.

Seuraava tehtävä on miettiä, mitä asioita testataan, kun tutkitaan tekstityksen käytettävyyttä erityisesti multimodaalisuuden kannalta. Kuten edellä on käynyt ilmi, käytettävyytestausta on perinteisesti hyödynnetty konkreettisten ja käyttäjän aktiivista toimintaa vaativien tuotteiden käytettävyyden tutkimiseen. Tällöin testihenkilöille voidaan antaa selkeä tehtävä, josta suoriutumista testissä tarkkaillaan. Tekstitetyn ohjelman kanssa tilanne on toinen: tuote, jonka käytettävyyttä testataan, ei ole silmännähtävissä vuorovaikutuksessa käyttäjänsä kanssa, vaan käyttäjä käyttää tekstitystä vain lukemalla sitä ja katsomalla ohjelmaa. Käyttötilanne vaikuttaa päällisin puolin passiiviselta. Tekstityksen lukemiseen liittyvän käytettävyytestauksen käytännön toteutus vaatiikin perinpohjaista suunnittelua, aiempien tutkimusmenetelmien muokkausta ja tutkimusmenetelmien testausta tässä uudenaikaisessa kontekstissa. Tehtävä ei ole aivan helppo, ja muutamat käyttäjäkeskeisen kääntämisen puitteissa tehdyt käytettävyytestaustakokeilut ovat osoittaneet, että tällainen testausajattelu todella vaatii harjoittelua ja sekä menetelmien että tutkimuskysymysten työstämistä (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2016: 161).

Käytettävyytestauksen käyttöön ottaminen vaatii lisäksi kääntämisen tutkijalta jonkinlaista ajattelutavan muutosta. Vastaanottotilanteita havainnoitaessa ensisijaisena kriteerinä tulisi pitää juuri käytettävyyttä eikä arvioijan omaa käsitystä optimaalisesta laadusta tai siitä, miten käyttäjän pitäisi hyödyntää käännöstä. Koko vastaanottotilanne tulisi nähdä käyttämisenä, jotta testaus ei rajoittuisi liian kapeasti määritelyihin osiin vastaanottoprosessia. Käytettävyytestauksen menetelmät eivät silti välttämättä ole vieraita käännöstieteelliselle tutkimukselle. Ääneenajattelu, katseenseuranta, kyselylomakkeet ja haastattelut ovat tuttuja muun muassa käännöstieteellisessä vastaanottotutkimuksessa ja prosessintutkimuksessa. Erona on vain tutkimuksen tavoite ja sen rakentuminen käytettävyyden käsitteen ympärille.

Jotta käytettävyydesti onnistuisi, on muotoiltava selvä, konkreettinen tehtävä, josta suoriutumista testissä tarkastellaan. Edellä muokkasin Nielsenin luettelemia käytettävyyden osatekijöitä ruututeksteille sopivaan muotoon, ja tuo luettelo voi olla yksi lähtökohta, kun pohditaan ruututekstien multimodaalisia käytettävyyssominaisuuksia ja käytettävyydestin mahdollista sisältöä. Ruututekstejä

varten muotoillut käytettävyyden osatekijät tulee operationalisoida niin, että voidaan muotoilla tehtäviä, jotka valottavat konkreettisesti käytettävyyttä. Onnistunut operationalisointi ja konkreettinen testin tavoitteiden määrittely auttavat myös testin tarkkailijoita hahmottamaan, mitä heidän tulee tarkkailla, jotta he voivat arvioida eri käytettävyystekijöitä.

Jos opittavuus tarkoittaa tekstityksen seuraamisen sujuvuutta, testissä voidaan **opittavuuden** kannalta kiinnittää huomiota siihen, miten hyvin testihenkilö omaksuu ohjelman ja ruututekstien sisältöä. **Tehokkuudesta** voi kertoa se, miten paljon katsoja ehtii seurata muutakin kuin tekstitystä, **muistettavuudesta** se, pystyykö hän seuraamaan tekstitystä sujuvasti ja hämmentymättä, **virheettömyydestä** se, tuleeko ohjelman sisällön ymmärtämisessä asiavirheitä, ja **miellyttävyydestä** kertoo testihenkilön subjektiivinen tuntemus katselutilanteesta.

Tekstitetyn ohjelman ja ruututekstien käytettävyyden testaamiseen voitaisiin kokeilla varsin tavallista käytettävyytestausasetelmaa, jossa tehtävää suoritettaessa ajatellaan ääneen. Testihenkilölle annettaisiin ennen katselutilannetta muutamia yksinkertaisia kysymyksiä, jotka liittyvät katsottavan ohjelman sisältöön, ja hänen pitäisi löytää niihin vastaukset ohjelman katselun aikana. Kysymyksissä tulisi ottaa huomioon edellä esitetty käytettävyyden osatekijöiden operationalisointi. Ennen testiä voidaan määritellä, mikä tai mitkä osatekijöistä ovat erityisen huomion kohteena. Kun kysymykset annetaan testihenkilölle etukäteen, testin aikana voidaan seurata, millä tavoin hän hakee vastauksia näihin kysymyksiin ja millaiset asiat tuottavat ongelmia.

Vaikka ääneenajattelu ei ole täysin ongelmaton toimintatapa tekstitettyä ohjelmaa katsottaessa, luultavasti on mahdollista yhtä aikaa sekä katsoa ohjelmaa että kuvata ääneen tuntemuksiaan. Testihenkilöä voitaisiin pyytää kommentoimaan katselutilanteen aikana ääneen kaikkea olennaista ja erityisesti niitä asioita, jotka liittyvät annettuihin ohjelman sisältöön liittyviin kysymyksiin. Jos kysymykset suunnitellaan huolellisesti niin, että niissä otetaan huomioon multimodaalinen konteksti, tämän menetelmän avulla voidaan seurata katselukokemusta kokonaisuutena ja tavoittaa sellaisia multimodaalisuuden synnyttämiä kokemuksia, joita katsoja ei muista enää jälkikäteen.

Jos testihenkilöä pyydetäisiin analysoimaan esimerkiksi yhden ohjelmassa esiintyvän henkilöhahmon ominaisuuksia, testihenkilön pohdintoja havainnoimalla voitaisiin nähdä, miten eri moodit vaikuttavat tulkinnan kehittymiseen, eli minkä verran hän viittaa tekstitykseen tai puheeseen ja minkä verran visuaaliseen tai auditiiviseen informaatioon. Määrällisten analyysien lisäksi voidaan myös huomioida laadullisesta näkökulmasta, miten ja millaisissa tilanteissa testihenkilö viittaa mihinkin informaation lähteeseen. Samoin havainnointi voi paljastaa, millaiset tekijät

ohjelmassa tai tekstityksessä synnyttävät käytettävyysoongelmia ja miten käytettävyystekijät vaikuttavat tulkintojen rakentumiseen. Testissä voidaan esimerkiksi havaita, että liian nopeasti etenevä tekstitys vaikeuttaa tiedon hankkimista tekstityksen kautta, eli tekstitys ei ole riittävän tehokas, jolloin visuaalinen ja auditiivinen informaatio nousevat keskeisempään asemaan testihenkilön tulkinnassa tai ohjelman sisällön ymmärtäminen vaikeutuu.

Ääneenajattelun avulla saatavaa tietoa voitaisiin täydentää esimerkiksi katseenseurannalla, jolloin testihenkilön subjektiivisten havaintojen tueksi saataisiin mittaustietoa siitä, mihin asioihin hänen huomionsa on katselutilanteessa kiinnittynyt. Varsinaisen testitilanteen jälkeen voitaisiin lisäksi antaa testihenkilölle tilaisuus kommentoida kokemustaan rauhassa, kun ei enää tarvitse keskittyä ohjelman katseluun. Tällöin testihenkilöä voitaisiin haastatella, hän voisi kuvailla kokemustaan vapaamuotoisesti, tai useampi testihenkilö voisi keskustella katselukokemuksesta ryhmässä.

Kun testiä varten on suunniteltu helposti ymmärrettäviä, ohjelman sisältöön liittyviä kysymyksiä, joihin testihenkilön tulee vastata, vastaukset ja ääneenajatteluaineisto voivat kertoa monenlaisia asioita käytettävyydestä. Aineiston analysoinnissa voidaan kiinnittää huomiota erityisesti siihen, millä tavoin eri moodit tulevat esiin ja miten testihenkilön ongelmanratkaisuprosessissa näkyy tiedon hakeminen eri moodeista. Analyysissä voidaan jälleen palata käytettävyyden viiteen osatekijään. Ääneenajattelu ja vastaukset sisältökysymyksiin voivat kertoa **opittavuudesta** osoittamalla, miten hyvin testihenkilö on ymmärtänyt ohjelmaa ja minkä moodien kautta hän on saanut tietonsa. **Tehokkuudesta** kertoo se, miten hyvin testihenkilö on ehtinyt seurata multimodaalista kokonaisuutta tai onko kokonaisuuden seuraaminen häiriintynyt siksi, että ruututeksteissä on liikaa sisältöä. Lisäksi koottu aineisto voi kertoa tekstitysten **muistettavuudesta**, jos tilanne paljastaa, miten sujuvaa ja odotusten mukaista tekstityksen käyttö on tai jos se tuo esiin kohtia, joissa testihenkilö on ilmaissut tekstitykseen liittyvää hämmennystä. **Virheettömyydestä** kertoo se, ovatko testihenkilön tulkinnat sisällöllisesti oikeita vai onko hänelle syntynyt virheellisiä käsityksiä. Tilanteen kokonaisvaltainen tarkkailu voi kertoa, johtuvatko mahdolliset opittavuuteen, muistettavuuteen ja virheettömyyteen liittyvät ongelmat juuri tekstityksestä vai ehkä tekstityksen ristiriidasta suhteessa muihin moodeihin tai jonkin muun moodin häiritsevästä vaikutuksesta. Lopulta **miellyttävyydestä** kertovat testihenkilön esittämät kuvaukset tunnetiloistaan ja reaktioistaan.

Kaikkia viittä käytettävyyden osatekijää ei pystytä seuraamaan yhtä yksityiskohtaisesti yhdessä testitilanteessa, joten on tarpeen määritellä, mitkä tekijät ovat ensisijaisessa asemassa ja mihin tutkimuskysymyksiin tarkasti ottaen haetaan vastauksia. Nämä ratkaisut vaikuttavat myös siihen, millaisia kysymyksiä

testihenkilölle esitetään. Kokonainen, realistinen katselutilanne kuitenkin tuottaa monenlaista tietoa, jota voidaan analysoida monien käytettävyyden tekijöiden sekä kokonaisuuden näkökulmasta. Siksi on ratkaistava myös, mitä kaikkea kootusta aineistosta tulkitaan ja analysoidaan. Esimerkiksi testaustilanteen nauhoituksesta voidaan tarkastella testihenkilön verbaalisten kommenttien lisäksi hänen nonverbaalisia reaktioitaan, kuten hymyilyä tai naurua komediaa katsottaessa. Kaikki analyysi on muistettava suhteuttaa testin tavoitteisiin ja käytettävyyden kriteereihin.

Edellä kuvattu tapaus on yksi esimerkki käytettävyydestä soveltamisesta ruututekstien käytettävyyden tarkasteluun. Muitakin mahdollisia toteutustapoja on mahdollista suunnitella, ja asetelma on joka tapauksessa tarpeen tarkentaa ja konkretisoida kunkin tilanteen erityisvaatimusten mukaisesti. Koska tällaista käytettävyydestä ei ole vielä käytännössä toteutettu, ei tarkasti tiedetä, millaista tietoa sen avulla saadaan. Jo tämä teoreettinen kuvaus kuitenkin osoittaa, että käytettävyyssajattelu ja käytettävyydestä tuovat perinteisen vastaanottotutkimuksen rinnalle kiinnostavan, uudenlaisen näkökulman käännosten ja multimodaalisuuden tarkasteluun niiden käyttökontekstissa ja nimenomaan käyttäjän kokemuksista lähtien. Tällainen testausasetelma antaa mahdollisuuden tutkia käyttötilannetta kokonaisvaltaisesti ja tarkastella käyttötapahtuman rakentumista eri osatekijöistä. Toki on hankala eritellä, millainen tehtävä milläkin viestinnän osatekijällä ja niiden vuorovaikutuksella lopulta on tulkinnoissa, mutta käytettävyydestä tarjoaa tarkoituksenmukaisen keinon kokonaisvaltaiseen vastaanoton tutkimiseen ja muunlaisten tutkimusmenetelmien täydentämiseen. Ennen kaikkea käytettävyydestä asettaa käyttäjän vahvasti tutkimuksen keskiöön ja antaa tilaa autenttisten mielipiteiden ja kokemusten kartoittamiseen juuri siinä muodossa, jossa käyttäjä itse niitä haluaa esittää.

Lopuksi

Olen esitellyt tässä artikkelissa ajatuksia siitä, miksi vastaanoton ja käyttämisen näkökulma on olennainen, kun tarkastellaan multimodaalisia tekstejä, ja siitä, miten vastaanottoa on tutkittu. Olen myös pohtinut, millä tavoin käyttäjäkeskeistä ajattelua ja erityisesti käytettävyydestä voitaisiin hyödyntää ruututekstien ja ylipäänsä käännetyn multimodaalisen aineiston tutkimuksessa. Tämän artikkelin tarkoituksena on antaa aineksia todellisen käytettävyydestä tilanteen suunnitteluun. Seuraava askel on toteuttaa käytettävyydestä jollain tekstitettyllä aineistolla ja kokeilla käytännössä, miten multimodaalisen käännetyn aineiston käytettävyydestä todella onnistuu ja millaista tietoa tällä menetelmällä saadaan. Vasta todelliset testit paljastavat, mitä kaikkea tällä menetelmällä voidaan saada selville, ja käytännön kokemukset myös opettavat hienosäätämään testijärjestelyjä yhä tarkoituksenmukaisemmiksi.

Käytettävyydestä ei tarvitse rajoittua pelkästään tekstitettyjen ohjelmien tutkimiseen. Eri konteksteja varten testaustilanne on aina suunniteltava erikseen, mutta menetelmän monipuolisuuden ja joustavuuden ansiosta käytettävyydestä on mahdollista soveltaa monin tavoin myös muunlaisten käännettyjen multimodaalisten tuotteiden toimivuuden tarkasteluun. Mahdollisia muita tutkimuksen kohteita ovat käännetty tai monikieliset verkkosivut ja mobiilisovellukset, käännetty, kuvitetut käyttöohjeet tai kuvailutulkatut elokuvat. Käytettävyydestä on jo käytettykin paljon verkkosivujen, epäilemättä myös monikielisten tai käännettyjen verkkosivujen, testaamiseen. Käyttäjakeskeisen kääntämisen tuoma uusi näkökulma on se, että testauksessa erityisenä kiinnostuksen kohteena on kieli ja erityisesti käännöksen käytettävyys.

Käytettävyydestä tuottaa kontekstualisoitua, kokonaisvaltaista ja realistista tietoa käytöstä ja käytettävyydestä. Se vastaa hyvinkin konkreettisiin kysymyksiin siitä, miten jotain tekstiä tositilanteessa hyödynnetään. Tällä tavalla käytettävyydestä voi täydentää toisenlaisin menetelmin saatua tietoa ja muistuttaa käännösten välineluonteesta useissa konteksteissa: koska käännöksiä usein käytetään jotain tarkoitusta varten, niiden käytettävyys on olennainen laatuksiteeri. Käytettävyydestä alkuperäinen tarkoitus on testata tuotetta jo suunnittelu- tai valmistusvaiheessa, jotta mahdollisiin käytettävyysoongelmiin päästään puuttumaan hyvissä ajoin ja tuotetta ehditään parantella, ennen kuin se päästetään markkinoille. Olisiko tällainen järjestely mahdollinen käännösten tapauksessa? Käyttäjakeskeiseen kääntämiseen kuuluu tämä sama iteratiivisuuden ajatus, jossa tietoa käyttäjistä tuotetaan jo käännösprojektin aikana ja käytetään käännöksen hiomisessa apuna. Kaikkein mielekkäintä olisi, jos testausta voitaisiin tehdä jonkin av-käännösalan yrityksen kanssa niin, että testaus sovitettaisiin mukaan sen prosesseihin ja päästäisiin tuottamaan käytettävyydestä tietoa, jota voitaisiin hyödyntää välittömästi tekstitysten laadun parantamiseen. On kuitenkin mahdollista toimia toisinkin ja käyttää käytettävyydestä tutkimuksen apuvälineenä, jolloin testattavana ovat valmiit, jo julkaistut tekstitykset ja saatava tieto voidaan ottaa opiksi tulevaisissa av-käännösprojekteissa.

Käytettävyydestä ei tietenkään vastaa kaikkiin vastaanottoon liittyviin kysymyksiin. Koska yhdessä testausprojektissa voidaan useimmiten tehdä käytettävyydestä vain muutaman testihenkilön kanssa, kyse on näiden testihenkilöiden yksilöllisistä kokemuksista, jotka eivät ole tilastollisesti yleistettävissä. On myös vaikea arvioida, miten paljon käytettävyydestä lopulta kertoo moodien välisestä vuorovaikutuksesta ja sen vaikutuksesta vastaanottoon, sillä multimodaalisuuden havainnointi ja erittely on varmasti testihenkilöille vaativa tehtävä. Toisenlaiset, eri moodien ja tutkimusteemojen yksityiskohtiin pureutuvat

menetelmät tuottavat edelleen arvokasta tietoa omasta tutkimuskohteestaan, ja tätä informaatiota voidaan soveltaa paitsi käytettävyydestien suunnittelussa myös käyttäjäkeskeisessä kääntämisessä. Eri tutkimusmenetelmät täydentävät toisiaan, ja käytettävyydestaus on varmasti antoisa lisä vastaanoton tutkimuksen kentällä.

Lähteet

- ANTONINI, RACHELE 2005: The perception of subtitled humor in Italy. – *Humor. International Journal of Humor Research* 18 (2) s. 209–225.
- ANTONINI, RACHELE 2007: SAT, BLT, Spirit Biscuits, and the Third Amendment. What Italians make of cultural references in dubbed texts. – Yves Gambier, Miriam Shlesinger & Radegundis Stolze (toim.), *Doubts and directions in translation studies. Selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004* s. 153–167. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- ANTONINI, RACHELE 2008: The perception of dubbese. An Italian study. – Delia Chiaro, Christine Heiss & Chiara Bucaria (toim.), *Between text and image. Updating research in screen translation* s. 135–147. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ANTONINI, RACHELE 2009: The perception of dubbed cultural references in Italy. – inTRAlinea 11. <http://www.intraline.org/archive/article/1651> (3.10.2015.)
- ANTONINI, RACHELE – CHIARO, DELIA 2009: The perception of dubbing by Italian audiences. – Jorge Díaz Cintas & Gunilla Anderman (toim.), *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen* s. 97–114. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BAIRSTOW, DOMINIQUE 2011: Audiovisual processing while watching subtitled films. A cognitive approach. – Adriana Șerban, Anna Matamala & Jean-Marc Lavour (toim.), *Audiovisual translation in close-up. Practical and theoretical approaches* s. 205–219. Bern: Peter Lang.
- BUCARIA, CHIARA 2008: Acceptance of the norm or suspension of disbelief? The case of formulaic language in dubbese. – Delia Chiaro, Christine Heiss & Chiara Bucaria (toim.), *Between text and image. Updating research in screen translation* s. 149–163. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- CAFFREY, COLM 2008: Viewer perception of visual nonverbal cues in subtitled TV anime. – *European Journal of English Studies* 12 (2) s. 163–178.
- CAFFREY, COLM 2009: *Relevant abuse? Investigating the effects of an abusive subtitling procedure on the perception of TV anime using eye tracker and questionnaire*. Väitöskirja. Dublin City University.

- CAVALIERE, FLAVIA 2008: Measuring the perception of the screen translation of *Un Posto al Sole*. A cross-cultural study. – Delia Chiaro, Christine Heiss & Chiara Bucaria (toim.), *Between text and image. Updating research in screen translation* s. 165–180. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- CHIARO, DELIA 2007: The effect of translation on humour response. The case of dubbed comedy in Italy. – Yves Gambier, Miriam Shlesinger & Radegundis Stolze (toim.), *Doubts and directions in translation studies. Selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004* s. 137–152. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- DESILLA, LOUISA 2014: Reading between the lines, seeing beyond the images. An empirical study on the comprehension of implicit film dialogue meaning across cultures. – *The Translator* 20 (2) s. 194–214.
- FUENTES LUQUE, ADRIÁN 2003: An empirical approach to the reception of AV translated humour. A case study of the Marx Brothers' 'Duck Soup'. – *The Translator* 9 (2) s. 293–306.
- GAMBIER, YVES 2008: Recent developments and challenges in audiovisual translation research. – Delia Chiaro, Christine Heiss & Chiara Bucaria (toim.), *Between text and image. Updating research in screen translation* s. 11–33. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- GOTTLIEB, HENRIK 1995: Establishing a framework for a typology of subtitle reading strategies. Viewer reactions to deviations from subtitling standards. – Yves Gambier, Eija Salo, Erkki Satopää & René Haeseryn (toim.), *Communication audiovisuelle et transferts linguistiques. Translatio – Nouvelles de la FIT*. 14 (3–4) s. 388–409.
- HOLOPAINEN, TIINA 2015: Audiovisuaalisen kääntämisen asiantuntijuus. Nuoren alan kasvukipuja. – Sirkku Aaltonen, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.), *Käännetyt maailmat. Johdatus käännösviestintään* s. 77–95. Helsinki: Gaudeamus.
- ISO-9241-11 1998. International Standards Organisation (ISO) ISO 9241-11: 1998 Ergonomic requirements for office work with visual display terminals (VDTs)–Part 11: Guidance on usability. Geneva, Switzerland.
- LÄNG, JUHA 2015: The viewers' point of view. The reception of subtitled programmes. Esitelmä NordAVT-konferenssissa. Turku, 10.–11.9.2015.
- LÄNG, JUHA – MÄKISALO, JUKKA – GOWASES, TERSIA – PIETINEN, SAMI 2013: Using eye tracking to study the effect of badly synchronized subtitles on the gaze paths of television viewers. – *New voices in translation studies* 10. <http://www.iatis.org/images/stories/publications/new-voices/Issue10-2013/articles/article-long-2013b.pdf> (3.10.2015).
- NIELSEN, JAKOB 1993: *Usability Engineering*. Boston, MA: Academic Press.

- PEREGO, ELISA (toim.) 2012: *Eye tracking in audiovisual translation*. Roma: Aracne editrice S.r.l.
- RUBIN, JEFFREY – CHISNELL, DANA 2008: *Handbook of Usability Testing: How to Plan, Design, and Conduct Effective Tests*. 2nd Edition. Indianapolis, IN: Wiley.
- SUOJANEN, TYTTI – KOSKINEN, KAISA – TUOMINEN, TIINA 2012: *Käyttäjäkeskeinen kääntäminen*. Tampere: Tampere Studies in Language, Translation and Literature B1. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8839-9> (2.10.2015).
- SUOJANEN, TYTTI – KOSKINEN, KAISA – TUOMINEN, TIINA 2015: *User-centered translation*. London & New York: Routledge.
- SUOJANEN, TYTTI – KOSKINEN, KAISA – TUOMINEN, TIINA 2016: Usability as a focus of multiprofessional collaboration. A teaching case study on user-centered translation. – *connexions* 3 (2): Special issue *Translation and international professional communication: Building bridges and strengthening skills* s. 147–166. <https://connexionsj.files.wordpress.com/2016/02/suojanen-koskinen-tuominen.pdf> (19.3.2016).
- SUOKAS, JUHO – PUKARINEN, KAISA – VON WOLFF, STUART – KOSKINEN, KAISA 2015: Testing Testing: Putting Translation Usability to the Test. – *trans-kom* 8 (2) s. 499–519.
- TAYLOR, CHRISTOPHER 2003: Multimodal transcription in the analysis, translation and subtitling of Italian films. – *The Translator* 9 (2) s. 191–205.
- TUOMINEN, TIINA 2012: *The art of accidental reading and incidental listening. An empirical study on the viewing of subtitled films*. Väitöskirja, Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9008-8> (2.10.2015).

3 Pilottitutkimus

Tämä artikkeli jatkaa menetelmän valinnan pohdinnasta kohti varsinaista tutkimusta. Artikkelissa esitellään yksi aineistonkeruumenetelmä. Artikkelinäyttää, miten aineistonkeruumenetelmää voidaan testata ennen varsinaisen tutkimuksen tekemistä. Artikkelissa kuvataan pilottitutkimuksen tekemistä, jonka avulla voidaan tarkentaa tutkimusasetelmaa ja täsmentää tutkimuskysymyksiä.

Sarjakuvan nonverbaaliset viestit ja lukemiskokemus

Eliisa Pitkäsalo

Kääntämisen tutkimuksen tärkeiksi osa-alueiksi ovat viime vuosina muodostuneet toisaalta kääntämisen sosiologinen tutkimus, toisaalta tutkimus, jossa kohteena on ollut kääntäjän työ kognitiivisena prosessina (esim. Tirkkonen-Condit & Jääskeläinen 2000; Koskinen 2008). Käännösprosessin tutkimuksessa on käytetty erilaisia prosessitutkimuksen menetelmiä, kuten esimerkiksi ääneenajattelua (*think-aloud-protocol*), katseenseuranta ja tietokoneen käyttöä tallentavia ohjelmia. Sen sijaan käännösten vastaanottoa on tutkittu vasta vähän huolimatta siitä, että eri tieteenaloilla – esimerkiksi mediatutkimuksessa – paljon käytetty vastaanottotutkimus antaa tärkeää tietoa myös käännösten vastaanotosta.

Käännösten vastaanoton tutkimuksesta löytyy kuitenkin muutamia esimerkkejä. Suomessa esimerkiksi Tiina Tuominen (2012) on tarkastellut tekstitettyjen elokuvien vastaanottokokemusta. Aineiston keruuseen Tuominen on käyttänyt myös tämän artikkelin aiheena olevaa fokusryhmäkeskustelua. Muita vastaanottotutkimuksessa käytettyjä menetelmiä ovat esimerkiksi kyselytutkimus ja katseenseuranta.

Tässä artikkelissa esittelen pilottitutkimusta, jossa käytin fokusryhmäkeskustelua sarjakuvan lukemistutkimuksen menetelmänä. Fokusryhmäkeskustelua ei käytetä ainakaan vielä kovin yleisesti käännösten tutkimuksessa, mutta se sopii erinomaisesti multimodaalisten tekstien lukijatutkimukseen, koska menetelmän avulla voidaan saada paljon tietoa varsinaisesta lukemistapahtumasta. Lukija- ja vastaanottotutkimusta onkin tehty aiemmin mediatutkimuksen lisäksi myös kirjallisuudentutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen aloilla. Kirjallisuuden vastaanottotutkimuksessa on tarkasteltu esimerkiksi sitä, miten lukeva yhteisö on ottanut vastaan tutkimuksen kohteena olevan kirjailijan tuotannon, eli millaista kritiikkiä kirjailijan tuotanto on saanut, mutta myös ”oikeiden lukijoiden” (ks. Chan 2016: 149) kokemuksen tutkimiseen on kiinnitetty huomiota. Tässä artikkelissa esittelemääni menetelmää voi käyttää nimenomaan yksittäisten lukijoiden kokemuksen tutkimukseen. Fokusryhmäkeskustelu (tai fokusryhmähaastattelu) on laadullinen tutkimusmenetelmä, joka antaa tutkijalle paljon tietoa siitä, miten lukija ymmärtää ja kokee lukemansa. Fokusryhmäkeskustelu tuottaa aineiston, jonka tuloksia ei voida esittää numeroin mutta joka vastaa sellaisiinkin kysymyksiin, joita tutkija ei ole osannut esittää (ks. Tuominen 2012: 100).

Tutkimuksessani tarkastelen sitä, miten lukija tulkitsee sarjakuvan visuaalista kieltä ja erityisesti sitä, miten sarjakuvan nonverbaaliset viestit välittyvät käännökseen. Selvittelen sitä, millaisin keinoin sarjakuva välittää lukijalle kokemuksen maisemasta, tuntemuksista ja tilanteista ja miten näitä kokemuksia ja aistimuksia voidaan välittää toiseen kieli- ja kulttuuriympäristöön. Erityisen kiinnostavaksi tehtäväni tekee Heikki Jokisen (2011: 102) huomio: ”Useimmilla sarjakuvaa lapsesta saakka lukeneilla on päässään valmiina sarjakuvan kieliopin esikoodaus, joka tulee käyttöön lukutilanteessa.” Tämä tarkoittaa sitä, että paljon sarjakuvia lukeva oppii sarjakuvan kielen konventiot tiedostamattaan, niitä erikseen opiskelematta. Jatkan Jokisen ajatusta tutkimuskysymykseni asettelussa ja etsin vastausta seuraaviin kysymyksiin: Miten kieli- ja kulttuuriympäristö vaikuttaa sarjakuvan lukemiskokemukseen? Miten eri kulttuuriympäristöstä oleva lukija tulkitsee sarjakuvaa, kun visuaalisen moodin tukena oleva verbaalinen moodi poistetaan?

Esittelen artikkelissani pilottitutkimuksen, johon keräsin aineiston Unkarissa. Valitsin pilottitutkimuksen fokusryhmään unkarilaisia aikuisia, koska sarjakuvalla ei ole Unkarissa samanlaista vakiintunutta asemaa tekstilajina kuin esimerkiksi Suomessa, eivätkä pilottitutkimukseen osallistuvat ole näin ollen tottuneita sarjakuvan kieleen. Uskon, että saan unkarilaisen fokusryhmän keskustelusta hyvää vertailuaineistoa tutkimukselleni, jota jatkan myöhemmin Italiassa. Sarjakuva nimittäin kuuluu kiinteästi italialaiseen viestintäkulttuuriin, joten ryhmiä vertailemalla saan tietoa siitä, vaikuttaako Jokisen mainitsema sarjakuvan kieliopin esikoodaus sarjakuvan lukemiskokemukseen, ja jos vaikuttaa, miten. Tämän artikkelin aiheena olevassa pilottitutkimuksessani tarkastelen siis sitä, miten esikoodauksen puuttuminen vaikuttaa sarjakuvan lukukokemukseen. Tutkimuksessani käytän aineistona Risto Isomäen romaanista *Sarasvatin hiekkaa* (2005) vuonna 2008 ilmestynyttä samannimistä sarjakuvaromaania (Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008) ja sen unkarinnosta *Elsodort világok* (2010). Unkarilainen pilottiryhmä keskusteli kuvista, jotka olivat pääasiassa suomenkielisestä alkuperäisteoksesta. Käytän suomenkielisiä teosta ensisijaisesti myös suunnitteilla olevan italialaisen fokusryhmän keskustelun pohjana.

Ennen tutkimuksen kulkua kuvaavaa lukua esittelen sarjakuvan kieltä ja erityisesti sarjakuvan visuaalisen kielen erityispiirteitä, koska sarjakuvan erityisyys kumpuaa sen esitystavan multimodaalisuudesta: kuva ja sana, nonverbaalinen ja verbaalinen rakentuvat yhdessä viestiksi, joka välittyy sarjakuvan lukijalle. Sarjakuvassa on visuaalisten ja verbaalisten viestien lisäksi viittauksia myös muihin merkkijärjestelmiin, esimerkiksi elekielen merkityksiin. Näiden merkitysten tunnistaminen on tärkeää paitsi sarjakuvan tekijälle myös sarjakuvan lukijalle ja erityisesti kääntäjälle. Sarjakuva yhdistää kuvaa, kirjoitettua tekstiä ja erilaisia muita, esimerkiksi ääntä ja eleitä kuvaavia graafisia merkkejä, ja sen vuoksi kääntäjällä on

kielellisen osaamisen lisäksi oltava myös muita taitoja. Kääntäjän on paitsi tunnettava sarjakuvan kielen konventiot, myös osattava analysoida ja tulkita visuaalisen aineksen sisältämiä kulttuurisidonnaisia elementtejä ja tunnettava myös ne keinot, joilla näitä merkityksiä ilmaistaan toisessa kieli- ja kulttuuriympäristössä. Sarjakuvatutkija Federico Zanettin (2010: 39) huomauttaa sarjakuvan kääntämistä ja huumoria tarkastelevassa artikkelissaan, että jos lukija ei tunne kuvan välittämiä kulttuurisia viittauksia, sarjakuva ei naurata, eli se ei toimi humoristisessa tarkoituksessaan, vaikka sanat olisikin käännetty oikein. Tämä pätee myös muiden kuin humorististen sarjakuvien kääntämiseen.

Sarjakuvan kieli

Sarjakuvatutkija Scott McCloudin (1994: 9) mukaan sarjakuvan tarkoituksena on ”välittää informaatiota tai saada lukijassa aikaan esteettinen vaikutelma”. Sarjakuva rakentuu siis harkitusti järjestetyistä, toisiaan seuraavista ruuduista ja mahdollisesti myös teksteistä, erilaisista graafisista merkeistä sekä ääni- ja muista efekteistä, jotka on merkitty kuviin eri tavoin. McCloudin mainitsema esteettinen vaikutelma syntyy, kun lukija lukee sarjakuvaa näiden eri osien kokonaisuutena.

Sarjakuvan kerronnallinen perusyksikkö on ruutu (McCloud 1994: 99). Ruudut erotetaan toisistaan palkin avulla. Ruutujen välissä olevat palkit ovat merkityksellisiä lukukokemuksen kannalta, koska kerronnan merkitykset rakentuvat nimenomaan näissä ruutujen väliin jäävissä aukkokohdissa. Sarjakuvatutkija Neil Cohnin (2013: 132–133) mukaan lukija rakentaa tarinaa ennakoiden ruuduissa esitettyjä tapahtumia.

Ruudun muoto on kerronnan kannalta merkityksellinen. Länsimaisessa sarjakuvassa ruutu on yleensä muodoltaan suorakulmainen, joten ruudussa kuvatun tapahtuman merkityksiä voidaan painottaa tavanomaisesta poikkeavan muodon avulla. Yleensä ruudun koko ja erityisesti sen leveys kertoo tapahtumien kestosta: korkeissa ja kapeissa ruuduissa kuvataan nopeasti eteneviä tapahtumia, leveä vaakaruutu puolestaan hidastaa tai jopa pysäyttää tapahtumien kulun (McCloud 1994: 101–102). Esimerkiksi maisemaa kuvaava ruutu voi olla hyvinkin leveä, jopa koko sivun levyinen.

Pysäytetyt kuvat ja kuvien sommittelu viestivät sarjakuvan elokuvamaisuudesta (vrt. Herkman 1998: 94–95). Henkilöhahmojen repliikit ja sarjakuvassa esitetty muu puhe merkitään puhekupliin. Äänen voimakkuus osoitetaan sekä typografisin keinoin että puhekuplan muodon avulla. Normaali puhe kirjoitetaan normaalikokoisella tekstillä pyöreään tai ovaalinmuotoiseen, joskus myös nelikulmaiseen puhekuplaan, kova ääni – esimerkiksi huuto – merkitään paksuilla ja suurilla kirjaimilla. Kuiskattu puhe on usein kirjasinkooltaan pientä, ja kuiskausta imitoivan puhekuplan reunat merkitään

katkoviivoilla. Pilven muotoisessa puhekuplassa on ajatuksia, ja sahalaitaisella puhekuplalla kuvataan jostain sähköisestä viestimestä, esimerkiksi radiosta tulevaa ääntä. (Herkman 1998: 42, 44–45.) Eri kieliä ja puhetyylejä voidaan merkitä sekä typografisin keinoin (esim. hieroglyfit ja kreikkalaiset kirjaimet Asterixissa) että puhekuplan muodon avulla. Papyruksen muotoinen puhekupla kuvaa puhujan kielen vanhanaikaisuutta tai virallisuutta (Cohn 2013: 36). Puhekuplissa kuvataan joskus puheen lisäksi myös muita ääniä, esimerkiksi nukkumista kuvataan graafisin merkein (ZZZZ tai KROOHPYYH).

Sarjakuvassa tapahtuva liike osoitetaan käyttämällä esimerkiksi vauhtiviivoja tai muita efektejä. Erilaiset efektit voivat ylittää ruutujen rajat, mikä on yksi keino kuvata liikettä ruudusta toiseen (ks. Manninen 1995: 38). Myös erilaisia ääniefektejä, eli äänen onomatopoeettisuutta kuvaavia kirjainyhdistelmiä lisätään ruutuun kuvaamaan äänen lisäksi liikettä ja muuta toimintaa. Näin korostetaan esimerkiksi sellaisia dramaturgisia huippukohtia, joissa ääntä tarvitaan tuomaan kerrontaan elokuvamaista liikkeen tuntua (Huitula 2000). Liikkeen tuntu saadaan aikaan esimerkiksi siten, että ääniefektin kirjainmerkit suurenevat äänen lähteen lähestyessä eli äänen voimistuessa (McCloud 2006: 147). Ruutujen yli ulottuvilla efekteillä paitsi kuvataan liikkeen suuntaa tai äänen voimistumista tai häipymistä, myös sidotaan ruutujen kuvaamat tapahtumat tiiviimmin yhteen (Herkman 1998: 45–46).

Erilaisten efektien lisäksi sarjakuvan välittämää merkitystä rakentavat myös henkilöhahmojen ilmeet ja eleet. McCloudin (2006: 82–83) mukaan ilmeillä on ainakin kaksi tehtävää: toisaalta ne kuvastavat fyysistä olotilaa (esim. kipua), toisaalta niitä käytetään kommunikaation tukena. Ilmeet kuvastavat lukemattomia tunnetiloja, mutta kulttuurista, kielestä ja iästä riippumattomia perustunteita on kuusi: viha, inho, pelko, ilo, suru ja yllättyneisyys. Näitä perusilmeitä yhdistelemällä sarjakuvan piirtäjä pystyy kuvaamaan mitä erilaisimpia tunnetiloja (esim. viha + suru = katkeruus). (Mts. 83–85.)

Sarjakuvassa eleet vahvistavat yleensä ilmeiden välittämää tunnetta. Eleet ovat kulttuurisidonnaisia, eli esimerkiksi käsimerkit voivat tarkoittaa eri kulttuureissa eri asioita. Eleiden merkitys kasvaa erityisesti sellaisissa sarjakuvissa, joissa on vähän kirjoitettua tekstiä tai joissa kirjoitettu teksti ja visuaalinen sisältö ovat ristiriidassa keskenään, tai esimerkiksi humoristisissa sarjakuvissa, joissa eleet tuovat tavalla tai toisella kerrontaan humoristisen lisän. (Vrt. Kaindl 2004: 184.)

Sarjakuvassa kuvatut eleet ja niiden merkitykset ovat erityisen kiinnostavia tutkimukseni monikulttuurisen näkökulman vuoksi. Pilottitutkimukseen osallistui ryhmä unkarilaisia aikuisia, kun taas tutkimuksen toinen fokusryhmä koostuu italialaisista opiskelijoista. Unkarissa eleet eivät ole samalla tavalla osa viestintää kuin

Italiassa, joten unkarilaisen fokusryhmän tulkinta sarjakuvan henkilöhahmojen eleiden merkityksistä voi olla erilainen kuin italialaisen fokusryhmän tulkinta. Italiassa yleisesti käytetty elekieli lähenee monipuolisuudessaan viittomakieltä. Se onkin oikeastaan eräänlainen koodikieli, jonka purkamiseen tarvitaan sellainen henkilö, joka tuntee käytetyn koodin (Beccaria 1996: 145). Sanotaan, että kaksi italialaista voi käydä hyvinkin monipuolisen keskustelun pelkin käsimerkein. Näitä eleitä unkarilaiset eivät ennakkokäsitykseni mukaan tulkitse samalla tavalla kuin italialaiset.

Fokusryhmäkeskustelu

Fokusryhmäkeskustelu on erinomainen tapa tutkia vastaanoton sosiaalisuutta eli sitä, miten ryhmä toimii ryhmänä, mutta myös sitä, miten ryhmä tulkitsee tarkasteltavaa aineistoa. Näin kerätystä aineistosta tutkija saa tietoa sekä yksittäisistä mielipiteistä että yhteisistä näkemyksistä. Fokusryhmää onkin käytetty laajasti sosiologisen tutkimuksen menetelmänä, esimerkiksi markkinointitutkimuksessa tuotekehittelyn tukemiseksi ja lääketieteessä potilaiden näkökulman ja kokemusten ymmärtämiseksi (Kamberelis & Dimitriadis 2013: 40; Mäntyranta & Kaila 2008: 1507).

Fokusryhmän ihannekoko on vaikea määritellä ennalta, koska ryhmän vuorovaikutuksen intensiteettiä ei voi etukäteen ennustaa. Ryhmän suuntaa-antavaksi kooksi on määritelty tavallisesti 4–10 osallistujaa. Fokusryhmän osallistujat eivät yleensä toimi ryhmänä tutkimuksen ulkopuolella, mutta se, että osallistujat tuntevat toisensa ennalta, ei myöskään ole este fokusryhmään osallistumiselle. Fokusryhmän ei ole tarkoitus olla tilastollisesti edustava, vaan menetelmän avulla pyritään saamaan erilaisia näkökulmia asiaan. (Mäntyranta & Kaila 2008: 1509.) Tuominen (2012: 110) huomauttaa, että menetelmällä ei saada kattavaa objektiivista tietoa aiheesta, mutta fokusryhmähaastattelu tarjoaa mahdollisuuden aiheen syvällisempään ymmärtämiseen.

Fokusryhmää voidaan käyttää myös yhdistettynä johonkin toiseen tutkimusmenetelmään, esimerkiksi kyselytutkimukseen tai havainnointiin. Tutkimusaineiston keruuseen fokusryhmä on erityisen käyttökelpoinen keino, koska se voi antaa kysely- tai haastattelututkimusta tarkempaa tietoa vuorovaikutuksesta ja koska sen avulla voidaan täyttää aukkoja, joita jää, kun käytetään menetelmänä pelkästään havainnointia. Fokusryhmäkeskustelua voidaankin käyttää kuvailemaan vivahteita tai selventämään havainnoinnissa esiintyviä ristiriitoja. (Kamberelis & Dimitriadis 2013: 40.)

Tutkimustilanteessa tutkija – tai moderaattori – ohjaa keskustelua, mutta ryhmän jäsenet saavat keskustella annetusta aiheesta suhteellisen vapaasti. Tässä

fokusryhmäkeskustelu eroaa ryhmähaastattelusta, vaikka ero onkin hyvin pieni. Haastattelussa haastattelijalla on aktiivisempi rooli kuin fokusryhmäkeskustelussa, vaikka molempiin osallistuvien keskustelua ohjataan etukäteen laaditun kysymyslistan mukaisesti. Fokusryhmän keskustelu on vapaampaa kuin haastattelussa, eivätkä fokusryhmäkeskustelua varten laaditut kysymykset ole niin strukturoituja kuin haastattelukysymykset. (Tuominen 2012: 113; Böser 2016: 237.)

Fokusryhmäkeskustelu on menetelmänä hyvin produktiivinen, joten tutkimusaineistoa kertyy paljon. Kaisa Koskinen käyttää menetelmästä metaforaa verkon kutominen: tutkija kutoo keskustelun aikana kertyvästä runsaasta materiaalista kokoon yhden yhtenäisen kokonaisuuden (Koskinen 2008: 1–2). Tutkimuksen tulokset esitetään tekstinä, luokiteltuina teema-alueina, suorina lainauksina tai näiden yhdistelmänä (Mäntyranta & Kaila 2008: 1512).

Pilottitutkimus

Tein pilottitutkimuksen Unkarissa, koska tutkimuskysymykseeni sisältyy ajatus sarjakuvan kielen esikoodauksesta tai sen puuttumisesta. Sarjakuva ei ole Unkarissa vakiintunut tekstilaji, joten ennako-oletukseni mukaan unkarilainen fokusryhmä voi tuottaa hyvää vertailuaineistoa myöhemmin toteutettavalle italialaisen fokusryhmän keskustelulle. Valitsin ryhmään viisi osallistujaa litteroinnin helpottamiseksi. Valitsin pilottitutkimukseen aikuisia, joilla on yliopistokoulutus mutta jotka eivät ole opiskelleet sarjakuvan tekemistä tai sarjakuvatutkimusta. Osa osallistujista tunsi toisensa entuudestaan, mutta tutkimusryhmä ei ollut ryhmänä vakiintunut.

Ennen pilottitutkimuksen tekemistä laadin kaksiosaisen lomakkeen, jonka ensimmäisessä osassa kartoitettiin tutkimukseen osallistuvien henkilöiden tausta, eli ikä, koulutus, äidinkieli ja koulukieli. Lisäksi siinä kysyttiin, lukeeko henkilö sarjakuvia, tunteeke hän ennestään sarjakuvatutkimusta ja mitä hän tietää sarjakuvan kielestä. Lomakkeen toisen osan kysymysten avulla pyrin selvittämään tutkimustilanteen vaikutukset:

1. Miten toisten osallistujien läsnäolo vaikutti mielipiteeseesi? (Vahvisti, muutti, ei vaikutusta.)
2. Miten keskustelun taltiointi vaikutti siihen, miten käyttäydyit testitilanteessa? (Puhuin enemmän, puhuin vähemmän, ei vaikuttanut.)
3. Miten tutkijan läsnäolo vaikutti siihen, miten käyttäydyit testitilanteessa? (Puhuin enemmän, puhuin vähemmän, ei vaikuttanut.)

Varsinaisessa tutkimustilanteessa käytin apuna etukäteen laatimiani kysymyksiä, joilla ohjasin ryhmän keskustelua: Mitä kuvassa tapahtuu? Miten nopeasti tapahtumat

etenevät? Millä perusteella? Mitä ilmeet ja eleet kertovat siitä, mitä kuvassa tapahtuu? Mitä ilmeet ja eleet kertovat henkilöistä ja henkilöiden tuntemuksista? Mitä ilmeet ja eleet kertovat henkilöiden välisistä suhteista ja keskustelun sävystä? Kysymykset vaihtelivat kuvasarjojen sisältöjen mukaan. Ryhmän jäsenet saivat keskustella kustakin kuvasta tarpeelliseksi katsomansa ajan; keskustelua ohjasi vain etukäteen laadittu runko ja pilottiryhmään osallistuvien oma aikataulu. Osallistujat olivat varanneet koko keskusteluun 30 minuuttia.

Osallistujilta pyydettiin kirjallinen lupa keskustelun taltiointiin ja sen käyttämiseen tutkimusmateriaalina. Keskustelu äänitettiin sanelukoneella ja kuvattiin videonauhurilla. Fokusryhmähaastattelun jälkeen litteroin kuvamateriaalin ja tein yhteenvedon taltioinneista ja kyselylomakkeen tuloksista.

Tutkimusaineisto ja analyysi

Tutkimusaineistona käyttämäni sarjakuvaromaani *Sarasvatin hiekkaa* esittelee joukon tiedemiehiä ja -naisia, jotka tutkivat maailman eri kolkissa veden ja hiekan olomuotojen muutoksia: venäläiset valtamerentutkijat tarkkailevat Norjanmeren pohjassa tapahtuneita muutoksia, intialainen arkeologiryhmä tutkii Cambay-lahden (Khambatinlahden) pohjan raunioita, jäätikkötutkija Susan Cheng tarkkailee Grönlannissa mannerjäätiköiden tilassa tapahtuvia muutoksia ja suomalainen tutkija Kari Alanen etsii Suomen etelärannikolla ratkaisua, jolla saada mannerjäätiköiden sulaminen pysähtymään. Romanin loppua kohden nämä toisistaan näennäisesti riippumattomat löydöt kietoutuvat toisiinsa, ja vähitellen alkaa muotoutua pelottava kuva siitä, mikä ihmiskuntaa saattaa lähitulevaisuudessa odottaa. Sarjakuvaromaanissa nämä tarinat esitetään aluksi irrallisina kertomuksina, mutta kerronnan edetessä niiden yhteys toisiinsa osoitetaan erilaisin visuaalisin keinoin.

Valitsin sarjakuvasta fokusryhmäkeskustelun pohjaksi kahdentyypisiä kuvasarjoja. Ensinnäkin valitsin sellaisia kuvasarjoja, joissa on ääntä ja vauhtia kuvaavia efektejä tai joissa tapahtumien nopeus osoitetaan ruudun koon ja muodon avulla. Toiseksi valitsin sellaisia kuvasarjoja, jotka sisältävät eleitä ja ilmeitä. Kuvat olivat yhtä lukuun ottamatta (Kuva 4b) lähtökielisestä eli suomenkielisestä kirjasta, koska halusin keskustelijoiden keskittyvän tulkitsemaan nimenomaan kuvasta välittyviä nonverbaalisia viestejä.

Ryhmä keskusteli kaikista kuvista aktiivisesti. Kaksi keskustelijaa oli äänitaltioinnin perusteella selvästi muita enemmän äänessä. Varsinkin toisella näistä kahdesta oli lisäksi selvästi muita kuuluvampi ääni. Videotaltiointi osoittaa, että keskusteluun osallistui myös keskustelija, jonka ääni oli hiljaisempi ja joka siksi vaikutti äänitaltioinnin perusteella jäävän taustalle. Keskustelijat neuvottelivat kuvien

välittämien nonverbaalisten viestien merkityksistä, ja oli selvästi havaittavissa, että he etsivät aktiivisesti yhteistä mielipidettä näihin merkityksiin. Aina yhteiseen mielipiteeseen ei kuitenkaan päästy. Keskustelun aikana käytettiin paljon omaa mielipidettä korostavaa ilmausta ”szerintem” (’mielestäni’) ja omalle mielipiteelle vahvistusta hakevaa ilmausta ”nem?” (’eikö niin’) tai ”ugye” (’vai mitä’).

Äännet ja vauhti

Ensimmäiseen kuvasarjaan kuuluivat kuvat 1–5. Näiden kuvien perusteella etsin vastausta kysymykseen, miten lukija kokee sarjakuvan keinoin esitetyn vauhdin ja äännet. Kukaan ryhmän jäsenistä ei kyselylomakkeen perusteella tuntenut ennestään sarjakuvan kielelle tyypillisiä keinoja, vaikka osa heistä olikin lukenut sarjakuvia pääasiassa lapsena.

Sarjakuvan kielellisiin keinoihin kuuluu siis se, että pitkät ja vaativat kuvailut voidaan yksinkertaisesti esittää yksittäisinä kuvina ja kuvasarjoina ja monimutkaiset asiat voidaan esittää nopeasti ja pelkistetysti (McCloud 1994: 42–43). Tätä keinoa on käytetty tutkimuskohteena olevassa sarjakuvassa runsaasti. Kuvassa 1 jäätikkötutkija Susan Cheng on ranskalaisen toimittajan Pierre Chamberlainin kanssa tutkimassa jäätikköön ilmestynyttä suurta aukkoa. Tapahtumat nopeutuvat, kun jäätikkö alkaa sortua.

Kuvassa 1 erityisesti ruutujen koko ja muoto kuvaavat tapahtumien kestoa. Korkeissa ja kapeissa ruuduissa tapahtumat etenevät nopeasti, kun taas leveä ruutu (erityisesti kuvan viimeinen ruutu) kuvaa tilannetta, jossa tapahtumat ovat hidastuneet: ruudussa kuvataan pysähtynyttä hetkeä. Huitulan (2000) mukaan tällainen tulkinta johtunee ennen kaikkea psykologisesta tulkitsemisprosessista: lukijan katse ohittaa kapeat ruudut nopeammin kuin leveät. Toisaalta lukija todennäköisesti katsoo kuvan 1 ruudut yhdellä silmäyksellä, koska vaikka ruudut jakavatkin tilan, yksittäinen ruutu ei vastaa selvästi yhtä tapahtumahetkeä, vaan yksi nopea tapahtuma esitetään useissa toisiaan seuraavissa ruuduissa (ks. McCloud 1994: 99). Myös ääniefektin typografinen merkintä (pienenevät kirjaimet) ja sen sommittelu graafisesti ruutujen yli ohjaavat lukijaa tulkitsemaan koko sivua yhtenä tapahtumana, lähes koko sivun mittaisena yhtäjaksoisena liikkeenä.

Kuva 1. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 34

Fokusryhmä tulkitse vauhtiviivat, ääniefektin kirjaimet ja zoomauksen merkiksi vauhdista. Myös henkilöhahmojen asennot olivat keskustelijoiden mukaan osoitus siitä, että ruuduissa kuvataan liikettä. Sen sijaan ruutujen kokoa ja muotoa vauhdin kuvaamisen keinona osallistujat eivät kommentoineet.

Liikkeen suunnasta osallistujat olivat keskenään eri mieltä. Toiset ehdottivat, että henkilöhahmot liikkuvat ylöspäin, toiset arvelivat suunnan olevan alaspäin. Äänen

voimakkuudesta osallistujat olivat yhtä mieltä, mutta äänen suunta ei ollut yksiselitteinen. Eräs osallistujista sanoi: ”Aivan kuin ääni lähtisi alhaalta ja vahvistuisi ylöspäin.” Samalla hän näytti, miten ääni lähtee sivun alalaidasta kohti sivun ylälaitaa. Lukusuunta vaikutti siis olevan tässä tapauksessa alhaalta ylöspäin, eli oletetun lukusuunnan vastainen. Länsimaisen sarjakuvan lukusuuntahan on vasemmalta oikealle ja ylhäältä alaspäin.

Kuvassa 2 ja kuvassa 3 jäätikkötutkija Susan Cheng on laskeutunut jääjärven pohjassa olevasta aukosta jäätikköluolaan tutkimaan, minne jääjärven vesi on kadonnut. Hänen roikkuessaan köyden varassa jääluolan seinämää vasten hänen yläpuoleltaan lohkeaa valtavan suuri jäälohkare, joka uhkaa murskata hänet. Jäälohkare kuitenkin ohittaa hänet hiuksenhienosti ja putoaa kaukana hänen alapuolelleen olevaan veteen.

Kuva 2. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 32

Fokusryhmä tulkitsi alarivin oikeanpuoleisessa ruudussa olevan ääniefektin RMMM katkonaiseksi, natisevaksi, raapivaksi tai köyden hankautumista kuvaavaksi ääneksi. Toisaalta se tulkittiin myös jonkin yllättävän tapahtuman ääneksi. Ryhmäläiset arvelivat, että ehkä köysi on katkennut.

Keskustelijoiden mielestä tapahtumat nopeutuvat kuvan alareunassa. Laskeutuminen on alussa hidasta ja rauhallista, mutta viimeisessä ruudussa, jossa on ääniefekti, tapahtumat jostain syystä nopeutuvat: laskeutuva henkilö putoaa tai jotain tapahtuu

yllättäen. Keskustelijoiden mukaan myös henkilöiden ilmeet kertovat yllättävästä tapahtumasta.

Kuva 3 osoittaa, miten ääniefektejä käytetään tarkentamaan kuvan merkitystä. Kuvan 3 ensimmäisessä ruudussa jäälohkare irtoaa (KRAK!), ja kolmannessa ruudussa jääseinämät alkavat liikkua toisiaan kohti (RRRRR).

Kuva 3. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 33

Fokusryhmä tulkitse ylärivin ensimmäisen jäälohkareen irtoamista kuvaavan ääniefektin KRAK! tippuvan veden aiheuttamaksi ääneksi, kolmannessa ruudussa

olevan ääniefektin RRR köyden hankaavaksi ääneksi ja alarivin viimeisen ruudun äänen RMMM yhtäkkisiksi koviksi jyrähdyksiksi. Keskustelun edetessä keskustelijat huomasivat, että ääni jatkuu ruudusta toiseen, joten he tulkitsivat sen kovaksi meluksi, jyminäksi, eli ääneksi, joka syntyy, kun jokin sortuu tai kun jokin lähtee liikkeelle.

Veden valuminen, ruuduissa esitetty dynaaminen liike ja henkilöhahmojen ilmeet ovat keskustelijoiden mukaan osoitus siitä, että kuvan tapahtumat ovat nopeita. Eräs keskustelijoista huomasi sarjakuvan kielelle ominaisen piirteen: ”Tapahtumat ovat nopeita, koska kaikkea ei näytetä. Lukija voi päättää, mitä kahden ruudun välissä tapahtuu.”

Näytin fokusryhmälle kuvasta 3 irrottamani yläarivin viimeisen ruudun (Kuva 4a) ja sen unkarinnoksen (Kuva 4b). Kuvista näkyy, että käänösprosessin aikana kuviin voidaan myös lisätä efektejä, vaikka efektien lisääminen kuvamateriaaliin onkin melko harvinaista (Diadori 2012: 181). Ruudussa esitettyä tapahtumaa on tarkennettu lisäämällä kuvaan ääniefekti FOOOSHH, jota ei ole lähtökielisessä ruudussa.

Kuva 4a. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen & Kaakinen 2008: 33

Kuva 4b. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2010: 33

Fokusryhmäläiset ihmettelivät unkarilaiseen versioon valittua ääniefektiä, koska lausuttuna se kuulostaa unkarilaiselta slangisanalta, joka tarkoittaa ripuliulostetta. Itse ääniefektin tarpeesta keskusteltiin melko pitkään, ja lopputuloksena oli seuraavanlaisia huomioita:

”Ilman ääniefektiä en huomaisi, että kivi on jo pudonnut, vaan ajattelisin, että se vasta putoaa.” ”Toisessa kuvassa tunnen, kuinka kivi osuu johonkin, eli se tuntuu putoavan syvemmälle.”

Keskustelijat olivat samaa mieltä siitä, että ääniefekti herättää lukijan huomion. Ilman ääniefektiä he tulkitsivat pudonneen jäälohkareen tahraksi, aukoksi tai kraatteriksi. Kuva siis vaikuttaa kaipaavan tarkennukseksi efektin, joka kuvaa loiskahduksen ääntä. Lisäksi efekti on sommiteltu kuvaan siten, että se osoittaa lohkareen putoamista

kuvaavan äänen suunnan. Lähtökieliseen tekstiin verrattuna (Kuva 4a) tulokielisen tekstin (Kuva 4b) syvyysvaikutus kasvaa, kun suuri lohkarie päätyy luolan pohjalla olevaan veteen.

Kuva 5 on osa pidemmän tapahtumaketjun loppua. Aiemmin eri maissa toimineet tutkimusryhmät ovat kokoontuneet Pohjois-Grönlantiin yrittääkseen estää mannerjäätikön sortumisen. Epätoivoiset yritykset vaikuttavat kuitenkin turhilta. Kuvassa 5 osa Grönlannin mannerjäätiköstä on juuri vyörymässä Baffininlahteen, ja tutkimusasemalla hälytyskellot alkavat soida.

Kuva 5. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 61

Fokusryhmän tulkinnan mukaan ääniefekti EEEE voi olla putoavan ihmisen ääni. Toisaalta se voi olla putoamista edeltävän tapahtuman ääni, koska jos EEEE olisi ihmisen ääni, se tulisi fokusryhmäläisten mukaan henkilöhahmon suusta. EEEE voi olla myös helikopterin ääni tai jonkinlaista jyrinää, koska mies ei olekaan pudonnut vaan roikkuu helikopterista. Fokusryhmäläiset huomauttivat, että ääniefekti RRRR on jatkuva ääni, koska se jatkuu yli ruutujen, ja että ääni voimistuu, koska efektin kirjaimet suurenevät.

Puhekuplissa olevat ääniefektit olivat ryhmäläisten mielestä yksiselitteisesti joko läähätystä ja huohotusta tai väsymyksestä, kiirehtimisestä ja panikoimisesta aiheutuvaa ääntä. Keskustelussa nousi esiin myös mahdollisuus siitä, että henkilöhahmo huutaa apua tai on vihainen.

Eleet ja ilmeet

Toisen kuvasarjan tarkoitus oli selvittää, miten fokusryhmän osallistujat tulkitsevat kuvissa esitettyjen henkilöhahmojen eleet ja ilmeet pelkän kuvan perusteella. Pyysin fokusryhmäläisiä tulkitsemaan kuvasarjan henkilöhahmojen tunteita ja tuntemuksia kuvassa esitettyjen eleiden ja ilmeiden perusteella.

Kuvassa 6 venäläinen tutkija Sergei Savelnikov saapuu Mumbain kansainväliselle lentokentälle, jossa häntä on vastassa tohtori Amrita Desai NIOT-instituutista.

Kuva 6. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 8

Fokusryhmän tulkinnan mukaan kuvan 6 ensimmäisessä ruudussa kuvatut ilmeet ja eleet osoittavat, että henkilöhahmot eivät ole erityisen kiinnostuneita toisistaan, koska kaikki kuvassa olevat henkilöhahmot katsovat samaan suuntaan, eivät toisiinsa. Fokusryhmäläiset kuvasivat henkilöhahmojen ilmeitä ja eleitä seuraavasti:

”Kaksi ihmistä on kuvassa ensin erillään, sitten he tapaavat ja tervehtivät, mutta kummankaan ilmeestä ei voi päätellä mitään erityistä.”

”Mies vaikuttaa jännittyneeltä niin kuin sellainen ihminen, joka on vieraassa paikassa.”

”Miehen ilme kuvaa väsymystä, ja hän pyyhkii hikeä otsaltaan.”

”Naisesta, joka tervehtii intialaiseen tapaan, henkii sisäinen rauha.”

Loppuyhteenvedon keskustelijat sanoivat, että kuvatut ilmeet ja eleet eivät kerro kahden henkilön suhteesta muuta kuin että nämä kaksi ovat juuri tavanneet.

Kuvassa 7 Amrita, Sergei ja Athi keskustelevat NIOT-tutkimusasemalla merenpohjan erikoisista löydöistä, jotka viittaavat siihen, että veden alle on jäänyt kokonainen kaupunki jonkinlaisen suuren luonnonkatastrofin seurauksena. Pyysin fokusryhmäläisiä tulkitsemaan kuvassa esitettyjä henkilöhahmoja ja keskustelun sävyä sekä henkilöhahmojen suhteita kuvassa esitettyjen eleiden ja ilmeiden perusteella.

Kuva 7. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 27

Fokusryhmä tulkitse kuvassa esitettyjä ilmeitä ja eleitä seuraavasti: Ensimmäisessä ruudussa on kyse jonkinlaisesta opettamisesta, koska yksi henkilö hahmo näyttää karttaa. Toinen henkilö hahmo näyttää voitonmerkkiä, joten hän puhuu onnistumisesta. Toisessa ruudussa päätään pitelevä henkilö on huolestunut. Kolmannessa ruudussa nainen ja mies väittelevät kovasti, koska he elehtivät paljon, tai he saattavat myös sopia jostakin. Neljännessä kuvassa naisen ja miehen ilmeet kertovat, että he ovat pelästyneitä, tai mahdollisesti he ihmettelevät jotakin. Kuudennessa kuvassa nainen selittää kovasti, ja mies näyttää miettivältä. Nainen varmaankin saa miehen vakuuttuneeksi asiastaan. Kuvan viimeisessä ruudussa vaalea

mies ja nainen yrittävät ihan rauhallisesti saada kuvassa olevan tumman miehen vakuuttuneeksi jostain. Kuvan vaalea mies on avoimempi kahta muuta henkilöä kohtaan: hän nojautuu eteenpäin heitä kohti. Tumma mies istuu rauhassa ja nojaa taaksepäin. Hän raapii päätänsä, kenties epäilevästi, tai ehkä hän vain istuu mukavasti kädet pään takana. Se, millä tavalla hän nojautuu taaksepäin ja pitää käsiään, voi olla myös osoitus siitä, ettei hän halua olla kahden muun väittelyssä mukana. Kolmannessa ruudussa tumma mies vielä nojautuu eteenpäin, mikä on osoitus siitä, että hän osallistuu keskusteluun.

Kuvassa 8 Sergei, Kari, Vasili ja Amrita ovat Pohjois-Grönlannissa ja keskustelevat siitä, miten katastrofi voitaisiin välttää. Tutkijat huomaavat yhtäkkiä, miten kauheat mannerjäätikön sortumisen seuraukset voivat olla.

Kuva 8. Isomäki, Tolppanen & Kaakinen 2008: 49

Fokusryhmäläisten tulkinnan mukaan ensimmäisessä ruudussa oleva vaalea mies miettii jotakin asiaa kovasti, koska hän pitelee leukaansa. Viidennessä ruudussa naisella on kädet suun edessä, eli hän on joko kauhistunut tai hän valehtelee. Kuudennessa ruudussa olevan oranssipaitaisen miehen (Vasili) kasvoilla on itsetyytyväinen ilme, aivan kuin hän olisi itse pahuus. Seitsemännessä ruudussa hän puolustelee itseään tai mahdollisesti valehtelee. Tässä kuvassa kukaan ei ole keskustelijoiden mielestä erityisen hyvissä väleissä kenenkään kanssa, tai kuvassa olevat ovat vain työsuhteessa keskenään. Vain kuvassa olevan naisen ja vaalean,

oranssipaitaisen miehen (Sergei) elekieli osoittaa, että he ovat selvästi yhteisymmärryksessä keskenään.

Fokusryhmäkeskustelun yhteenveto

Parhaassa tapauksessa ruutuun lisätyt efektit ovat niin yleismaailmallisia, että niiden merkitystä ei tarvitse avata. Fokusryhmän tulkinta kuvien ääniefekteistä osoittaa tutkimuskohteena olevan sarjakuvan ääniefektien ongelmakohdat. Joko fokusryhmä ei ollut tietoinen siitä, miten sarjakuvissa käytetään ääniefektejä, tai käytetyt ääniefektit eivät toimi unkariksi. Eri ääniefektit herättivät hyvin monenlaisia tulkintoja keskustelijoissa. Jäälohkareen irtoamisen ääni KRAK tulkittiin odotuksenvastaisesti vesipisaroiden tippumista kuvaavaksi ääneksi, hälytyssireenin ääni EEEE tulkittiin miehen putoamista kuvaavaksi ääneksi tai helikopterin ääneksi. Jäätikön sortumisen ääni, M- ja R-kirjaimista eri tavoin koostuva ääniefekti tulkittiin eri kohdissa eri tavoin. RMMM tulkittiin koviksi, yhtäkkisiksi jyrähdyksiksi, kun taas RRRR tulkittiin odotuksenvastaisesti köyden hankaavaksi ääneksi. MRRR tulkittiin odotuksenmukaisesti sortumista kuvaavaksi ääneksi.

Unkarinkieliseen käännökseen lisätty ääniefekti FOOSSH oli ryhmäläisten mielestä merkityksensä vuoksi erityisen epäonnistunut valinta. Itse ääniefektin lisäämistä he pitivät hyvänä ratkaisuna siitä syystä, että ilman ääniefektiä kuvassa oleva jäälohkare näytti heidän tulkintansa mukaan aukolta tai kraatterilta.

Puhekuplien ääniefektit olivat yksiselitteisiä, vaikka juuri ne ovat sellaisia, joihin kääntäjällä on mahdollisuus vaikuttaa. Fokusryhmäläiset kuitenkin ymmärsivät lähtökielisen tekstin puhekuplien ääniefektit läähätykseksi ja huohotukseksi myös ilman käännöstä.

Eleet ja ilmeet herättivät paljon keskustelua, mutta niiden merkitykset vaikuttivat olevan melko yleismaailmallisia. Eleet ja ilmeet tulkittiin yleisesti epäilystä, pelästymistä ja väittelyä kuvaaviksi lähes poikkeuksetta samoin kuin sarjakuvan dialogin perusteella voi tulkita. Ainoastaan viimeisen kuvan tulkinnassa keskustelijat arvelivat, että yksi henkilöhahmoista saattaa valehdella.

Yksi kiinnostava keskustelun tulos oli, että fokusryhmäläiset huomasivat kuvassa 8 olevien henkilöhahmojen eleiden perusteella, että kaksi hahmoista on toisia läheisemmissä väleissä keskenään. Tarinan mukaan juuri näillä kahdella henkilöhahmolla on intiimi suhde.

Kuvat herättivät keskustelijoissa erilaisia tunteita. Kuvan 1 tunnelma oli pelottava ja ahdistava ja kuvan 2 tunnelma paitsi pelottava myös jännittänyt ja salaperäinen

(”jotain tapahtuu pian”). Kuvan 3 tunnelma oli toivoa herättävä ja myös positiivinen, koska kuvan henkilöt pelastuvat vaikeasta tilanteesta. Kuvat 4a ja 4b olivat osa kuvaa 3, joten niiden tunnelmaa ei kuvattu erikseen. Kuva 5 oli toimintaelokuvamainen, kun taas kuvan 6 tunnelma oli rauhallinen ja positiivinen. Kuvan 7 tunnelma oli jännittynyt (”väittäely työasioissa voi johtaa joko hyvään tai pahaan”) ja kuva 8 herätti yksinomaan huonoja tunteita: ”oranssipaitainen yrittää puolustella itseään tai valehtelee”.

Lopuksi

Fokusryhmähaastattelu sopii hyvin sellaisen tutkimuksen menetelmäksi, jossa tarkastellaan sitä, miten multimodaalisen tekstin lukija kokee kuvassa esitetyt nonverbaaliset viestit. Tällainen tutkimus antaa kääntäjälle tietoa siitä, mitä hänen pitää ottaa huomioon kääntäessään visuaalista ja verbaalista sisältöä yhdistävää tekstiä. Pilottitutkimus antoi tietoa lähinnä siitä, miten kuvan sisältämät nonverbaaliset viestit välittyvät lukijalle, kun niitä tulkitaan ilman verbaalisen moodin tukea.

Pilottitutkimuksen tulokset vahvistivat käsitystäni, jonka mukaan sarjakuvan kääntäjän täytyy ottaa huomioon myös tulokulttuurin nonverbaalisten viestien koodisto, koska sarjakuvassa esitetyt nonverbaaliset viestit ovat useimmiten kulttuurisidonnaisia ja suurelta osin opittuja. Lukija tulkitsee näitä viestejä oman kielensä ja kulttuurinsa läpi, koska suoraan reaali maailmaan viittaavat efektit ja keinotekoiset, sovitut symbolit merkitään eri kieli- ja kulttuuriympäristöissä eri tavoin (Fiske 2000: 70–72).

Ruutuihin piirretyt efektit sekä henkilöhahmojen eleet ja ilmeet ovat kulttuurisidonnaisuuden lisäksi aina myös kontekstisidonnaisia. Eleet ja ilmeet vaikuttivat välittävän melko hyvin sarjakuvan merkityksiä, ääniefektit puolestaan eivät olleet sarjakuvien lukemiseen tottumattomille lukijoille ollenkaan itsestään selviä. Tutkimuksen aikana kävi ilmi, että sama tai samantyyppinen ääniefekti voidaan tulkita eri kontekstissa eri tavalla: R- ja M-kirjaimien eri yhdistelmät tulkittiin yhtäkkisiksi jyrähdyksiksi, köyden hankaavaksi ääneksi tai yhtäjaksoiseksi jyminäksi. Myös eleet ja ilmeet tulkittiin eri yhteydessä eri tavoin. Esimerkiksi käsien asento (kämmenet ylöspäin) herätti hyvinkin erilaisia tulkintoja eri yhteyksissä. Toisaalla sitä pidettiin selittämistä tai neuvottelemista osoittavana eleenä, toisaalla merkinä puolustelusta, jopa valehtelemisesta.

Tulokset antavat tietoa myös sarjakuvan lukukokemuksesta. Fokusryhmäkeskustelun perusteella sarjakuvan visuaaliset sommitelmat, värit, valot ja varjot sekä kerronnan tukena käytetyt graafiset merkit herättävät lukijassa erilaisia tunteita ja aistimuksia. Lukija esimerkiksi kuulee, millaista ääntä sortuva jäätikkö synnyttää, tai tuntee,

millaisella nopeudella henkilöahmot liukuvat jäätikön rinnettä alaspäin. Keskustelusta kävi myös ilmi, että lukijat tunsivat eri kuvia katsoessaan rauhaa, jännitystä tai pelkoa. Kuvien herättämistä tunteista keskustelijat olivat samaa mieltä, ja ne olivat myös ennakkokäsitykseni mukaisia. Vaikuttaa siis siltä, että tutkimuskohteena olevassa sarjakuvassa on käytetty sellaisia visuaalisia keinoja, jotka herättävät lukijoissa samankaltaisia tunteita ja aistimuksia. Tämä on tärkeä tulos sarjakuvan kääntämisen kannalta, koska sarjakuvan ensisijainen tarkoitus, esteettinen vaikutelma, syntyy tämän tuloksen perusteella myös käännöstä lukiessa.

Pelkkä esteettinen vaikutelma ei kuitenkaan useimmiten riitä. Tässä tutkimuksessa esitetyn kuvamateriaalin kerronnan vahvuus perustuu ensisijaisesti lukijan tietoon maailmasta yleensä, koska tutkimukseen osallistuvat eivät juurikaan tunne sarjakuvan kerronnallisia keinoja. Sarjakuvan kääntäjän ei luonnollisestikaan kuulu lähteä siitä oletuksesta, että kohdeyleisö ei tunne lainkaan sarjakuvan kieltä, vaan hänen tehtävänsä on seurata tulokielisen sarjakuvakulttuurin konventioita. Usein kääntäjälle tuottaa hankaluuksia löytää vastineet esimerkiksi ääniefekteille, mikäli niiden muokkaaminen on ylipäänsä mahdollista, koska useimmiten päätös niiden muokkaamisesta tai muokkaamatta jättämisestä on toimituksellinen. Vielä vaikeampaa on muokata ruudun varsinaista kuvallista sisältöä, esimerkiksi henkilöhahmojen eleitä ja ilmeitä. Jos muokkaaminen osoittautuu mahdottomaksi ja käännettävässä sarjakuvassa on käytetty sellaisia nonverbaalisia keinoja, jotka eivät ole tulokielisessä kulttuurissa tuttuja eikä lukija niitä ymmärrä myöskään sen kokemuksen perusteella, mikä hänellä on maailmasta, kääntäjän täytyy esimerkiksi pyrkiä sanallistamaan ruudussa kuvattu sisältö. Tällaisessa tapauksessa hankaluuksia voi puolestaan aiheuttaa se, että sanalliselle ilmaisulle jätetty tila on rajallinen.

Pilottitutkimukseni tulokset osoittavat, että tämän tyyppinen tutkimus antaa paljon yksityiskohtaista tietoa yksittäisen lukijan ja lukijaryhmän kokemuksesta. Fokusryhmäkeskustelu tuottaa hyvää aineistoa erityisesti siitä syystä, että se vastaa sellaisiin kysymyksiin, joita tutkija ei osaa kysyä. Myös tutkija tulkitsee tekstejä paitsi jo olemassa olevien tutkimustulosten, myös oman kieli- ja kulttuuriympäristönsä ja siihen perustuvan kokemuksensa perusteella. Näin ollen fokusryhmän suhteellisen vapaa keskustelu aiheesta antaa tutkijalle myös odottamatonta tietoa.

Tutkimukseni seuraavaan vaiheeseen osallistuu italialainen fokusryhmä. Pilottitutkimus antoi muutamia ideoita tutkimustilanteen kehittämiseksi. Taltioin pilottiryhmän keskustelun sekä sanelukoneella että videokameralla, mikä osoittautui hyväksi ratkaisuksi. Jos tarkoitukseni olisi ollut tarkastella osallistujien vuorovaikutusta, kameroita ja sanelukoneita olisi tarvittu viiden hengen ryhmän keskustelun taltioimiseen kaksi kutakin, koska keskustelijat innostuivat välillä kuvista

niin paljon, että he nousivat seisomaan, jolloin osa keskustelijoista jäi kameran ulottumattomiin, ja samalla he myös puhuivat yhtä aikaa, jolloin hiljaisemmat äänet hukkuivat voimakkaampien alle. Kaksi eri puolille sijoitettua kameraa ja kaksi sanelukonetta poistaisivat nämä ongelmat. Valitsin unkarilaiseen pilottiryhmään viisi osallistujaa, jotta puheen päällekkäisyys ei hankaloittaisi keskustelun purkamista. Ryhmän koko osoittautui sopivaksi. Pilottiryhmälle näytin kuvia pääasiassa suomenkielisestä aineistosta, koska ryhmään osallistuvat olivat varanneet keskusteluun vain puoli tuntia aikaa. Italialaiselle ryhmälle suunnittelen raakakäännöksen teettämistä ainakin joidenkin kuvien dialogeista, koska pilottitutkimuksen tulos osoitti, että olisi kiinnostavaa kuulla, millaista keskustelua verbaalisen ja visuaalisen viestin yhdistäminen tuottaa.

Lähteet

Tutkimusaineisto

- ISOMÄKI, RISTO – TOLPPANEN, PETRI – KAAKINEN, JUSSI 2008: *Sarasvatin hiekkaa*. Helsinki: Tammi.
- ISOMÄKI, RISTO – TOLPPANEN, PETRI – KAAKINEN, JUSSI 2010: *Elsodort világok*. Kääntänyt Bella Lerch. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó.

Muut lähteet

- BECCARIA, GIAN LUIGI 1996: *Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica*. Torino: Einaudi.
- BÖSER, URSULA 2016: Interviews and focus groups. – Claudia V. Angelelli & Brian James Baer (toim.), *Researching Translation and Interpreting* s. 236–246. London and New York: Routledge.
- CHAN, TAK-HUNG LEO 2016: Reader response and reception theory. – Claudia V. Angelelli & Brian James Baer (toim.), *Researching Translation and Interpreting* s. 146–154. London and New York: Routledge.
- COHN, NEIL 2013: *The Visual Language of Comics. Introduction to the Structure and Cognition of Sequential Images*. London, New Delhi, New York and Sydney: Bloomsbury.
- DIADORI, PIERANGELA 2012: *Teoria e tecnica della traduzione. Strategie, testi e contesti*. Firenze: Le Monnier.
- FISKE, JOHN 2000: *Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen*. Tampere: Vastapaino. Suomeksi toimittaneet Veikko Pietilä, Risto Suikkanen ja Timo Uusitupa. (*Introduction to Communication Studies*. 1990.)
- HERKMAN, JUHA 1998: *Sarjakuvan kieli ja mieli*. Tampere: Vastapaino.

- HUITULA, KRISTIAN 2000: Sarjakuvan suhde ääneen ja multimediaan. Saatavilla: http://www.huitula.com/sarjakuva_ja_multimedia.htm. Lainattu 30.4.2015.
- JOKINEN, HEIKKI 2011: Sarjakuvalla on kaksi äidinkieltä. Sarjakuvan kuvasta, kerronnasta ja äänitehosteista. – Heikki Jokinen (toim.), *Sarjakuva Suomessa. Historiasta, asemasta, kielestä* s. 99–121. Helsinki: BTJ.
- KAINDL, KLAUS 2004: Multimodality in the translation of humour in comics. – Eija Ventola, Charles Cassily & Martin Kaltenbacher (toim.), *Perspective on Multimodality* s. 173–192. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- KAMBERELIS, GEORGE –DIMITRIADIS, GREG 2013: *Focus Groups: From Structured Interviews to Collective Conversations*. London & New York: Routledge.
- KOSKINEN, KAISA 2008: *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation*. Manchester & Kinderhook: St. Jerome Publishing.
- MANNINEN, PEKKA A. 1995: *Vastarinnan välineistö: Sarjakuvaharrastuksen merkityksestä*. Väitöskirja, Tampere: Tampere University Press.
- MCCLOUD, SCOTT 1994: *Sarjakuva – näkymätön taide*. Helsinki: The Good Fellows Ky. Suom. Jukka Heiskanen. (*Understanding Comics. The Invisible Art*. 1993.)
- MCCLOUD, SCOTT 2006: *A képregény mestersége*. Budapest: Nyitott könyvműhely. Käänt. Kepes János. (*Making Comics – Storytelling Secrets of Comics, Manga and Graphic Novels*.)
- MÄNTYRANTA, TAINA – KAILA, MINNA 2008: Fokusryhmähaastattelu laadullisen tutkimuksen menetelmänä lääketieteessä. *Duodecim* 124 s. 1507–1513.
- TUOMINEN, TIINA 2012: The art of accidental reading and incidental listening. An empirical study on the viewing of subtitled films. Väitöskirja, Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9008-8> (5.10.2015).
- ZANETTIN, FEDERICO 2010: Humour in Translated Cartoons and Comics. – Delia Chiaro (toim.), *Translation, Humour and the Media* s. 34–52. London/New York: Continuum International Publishing Group.

4 Aineistonkeruusta analyysiin

Tässä artikkelissa tarkastellaan kokeellista tutkimusta tulkkauksen multimodaalisuuden tutkimuksen metodina. Tarkoituksena on arvioida konkreettisen esimerkin avulla kokeellisen tutkimuksen sopivuutta tutkimukseen, jossa tarkastellaan visuaalisen moodin merkitystä tulkkauksessa. Artikkelissa kuvataan Tampereen yliopiston Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikössä suoritettut tulkkauskoheet, joissa kerättiin tutkimusaineisto visuaalisen moodin katoamisesta puhelintulkkauksessa. Kokeiden suunnittelussa piti huomioida useita tekijöitä, koska tulkkaus on kompleksinen prosessi, jossa erilaiset ilmiöt vaikuttavat toisiinsa. Silti kokeissa ilmeni odottamattomia asioita. Artikkelissa esitellään sekä etukäteen huomioituja että yllättäviä seikkoja ja pohditaan, miten ne rajoittavat puhelintulkkauksen multimodaalisuuden tutkimusta kokeissa saadun aineiston pohjalta.

Kadonneen visuaalisen moodin vaikutusta tutkimassa

Nina Isolahti

Puhutussa viestinnässä nonverbaalisilla keinoilla, kuten eleillä, ilmeillä, liikkeillä ja prosodialla, on suuri merkitys. Ne saattavat tukea suullista viestintää, korvata sitä tai niillä voi olla ihan oma merkityksensä (ks. esim. Poyatos 1997, 2002; Tiittula 2006: 184). Nonverbaaliset elementit saattavat esiintyä itsenäisesti ilman verbaalista ilmaisua, mutta verbaalista ilmaisua ei voi olla ilman nonverbaalisia elementtejä (paralingvistisia ja kineesisiä) (Rennet 2008: 206).

Nonverbaalisella viestinnällä on keskeinen rooli myös tulkkauksessa. Puhuttujen kielten tulkkaukset on yksi puhutun viestinnän erityisistä lajeista. Tulkkauksessa on kaksi pääasiallista menetelmää, jotka eroavat toisistaan monessa mielessä. Tulkkaukset voi olla samanaikaista tulkkattavan puheen kanssa, jolloin puhutaan simultaanitulkkauksesta. Toisaalta se voi olla konsekutiivista, jolloin puhe tulkkataan osissa aina tulkkattavan puhejakson jälkeen. Tässä artikkelissa keskityn ainoastaan konsekutiivitulkkaukseen.

Tavanomaisen käsityksen mukaan konsekutiivitulkki on fyysisesti samassa tilassa tulkkattavien henkilöiden kanssa. Tällaisesta välittömässä vuorovaikutuksessa tapahtuvasta tulkkauksesta käytetään nimitystä *lähitulkkaukset*. Viime vuosikymmeninä on yleistynyt teknisten etälaitteiden kautta tulkkaminen. Tulkkauksessa, jossa tulkki ja/tai yksi tai kaikki osallistujat ottavat osaa tulkkatuun keskusteluun etäyhteyksien kautta, sanotaan *etätulkkaukseksi*. Yksi tavanomainen etätulkkauksessa käytetty laite on puhelin, ja puhelimen välityksellä tapahtuvaa tulkkamista kutsutaan vastaavasti *puhelintulkkaukseksi*.

Puhelintulkkauksessa visuaalinen moodi jää viestijöiden ulottumattomiin, mikä tarkoittaa, että viestinnästä katoavat eleet, ilmeet, liikkeet ja kehon asennot. Puhelimen välityksellä ei saada kuvaa myöskään henkilön fyysisestä olemuksesta ja artefakteista, eli viestijöiden käyttöön jäävät ainoastaan verbaalinen viesti ja nonverbaalisen viestinnän paralingvistiset keinot, joita ovat äänensävy, intonaatio ja painotukset. Ilman tutkimusta on mahdotonta tietää, millaisia viestinnän muutoksia visuaalisen moodin puuttuminen aiheuttaa, ja tutkija voi esittää muun muassa seuraavia tutkimuskysymyksiä: Kärsiikö tulkkauksen tarkkuus puhelintulkkauksessa? Muuttuuko vuorovaikutusmekanismi puhelintulkkauksessa?

Tulkkauksen tarkkuutta tarkastelevan tutkimuksen kohde on *tulkkauksen tulos*, kun taas vuorovaikutusmekanismin tutkimuksen kohteena on *tulkkauksen prosessi*. Tässä

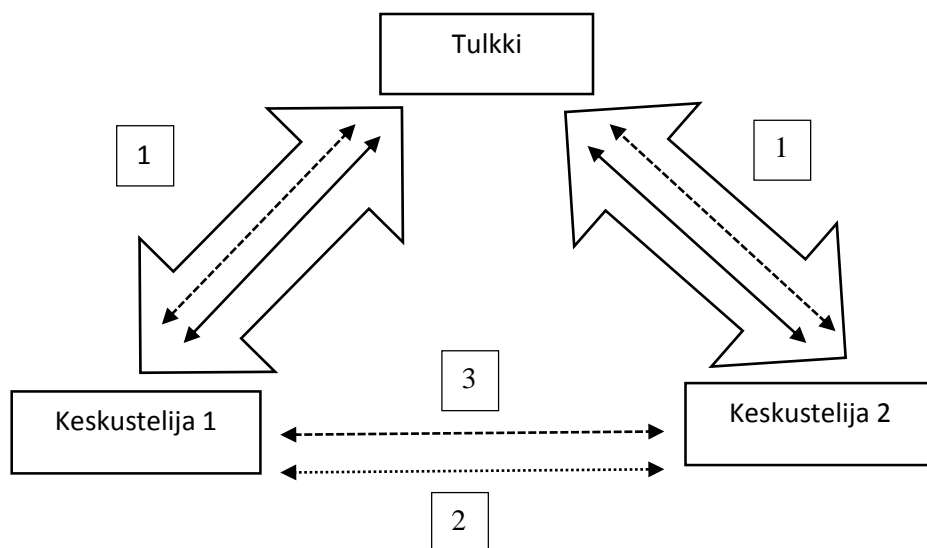
artikkelissa kuvaan, kuinka tulkkauksen tulosta ja tulkkausprosessia on mahdollista tutkia kokeellisin menetelmin.

Visuaalisen moodin katoaminen puhelintulkkauksessa

Seuraavaksi tarkastelen lähi- ja puhelintulkkauksen viestintätilanteita eri moodien osallistumisen näkökulmasta. Lähitulkkausviestinnässä on mukana sekä auditiivinen että visuaalinen moodi. Kaaviossa 1 lähitulkkaus on esitetty multimodaalisena viestintätilanteena. Puhevuorossa olevan henkilön viesti on aina multimodaalinen, mutta viestin vastaanottamisen multimodaalisuus on epätäydellinen.

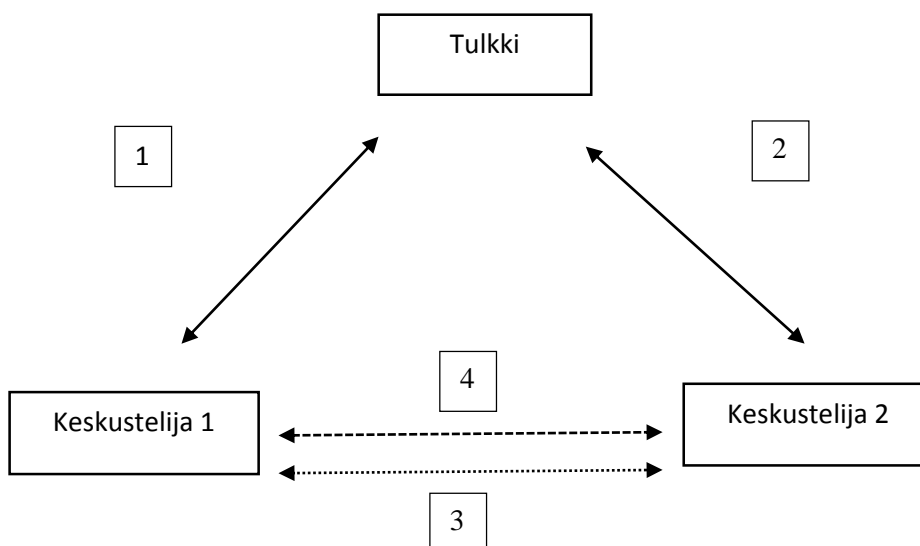
Lähitulkkauksessa tulkki vastaanottaa ja lähettää viestin auditiivisesti ja visuaalisesti eli multimodaalisena (kaaviossa kohdat 1). Hänen kauttaan kulkeva viesti on merkitty kaavioon vahvana auditiivisen (kaaviossa tavallinen viiva) ja visuaalisen (kaaviossa katkoviiva) moodin sisältävänä nuolena. Tulkki vastaanottaa ja välittää viestin multimodaalisilta ominaisuuksiltaan täydellisenä, jolloin verbaliset ja nonverbaaliset keinot tukevat ja täydentävät toisiaan.

Välittömässä vuorovaikutustilanteessa olevien keskustelijoiden käyttöön jäävät auditiivisen moodin paralingvistiset keinot (kaaviossa pisteviiva kohdassa 2), kun taas leksikaalinen osuus on keskustelijoiden ulottumattomissa. Tämän lisäksi heillä on visuaalinen kontakti toisiinsa (kaaviossa katkoviiva kohdassa 3). He näkevät ja käyttävät eleitä, ilmeitä, liikkeitä ja kehonasentoja, vaikka leksikaalinen ja visuaalinen osuus ovat eriaikaisia. Lisäksi heillä on mahdollisuus arvioida toistensa fyysistä olemusta ja artefakteja.

Kaavio 1. Lähitulkkaus multimodaalisena viestintätilanteena

Puhelintulkkaustilanteessa moodien käyttö on toisenlaista. Kaaviossa 2 on esitetty skemaattisesti tilanne, jossa tulkataan puhelimitse, kun keskustelijat ovat läsnä samassa tilassa ja tulkki etänä puhelimen päässä. Puhelintulkkaustilanteessa tulkin käytössä on vain auditiivinen moodi (kohdat 1 ja 2). Puhuja lähettää viestin multimodaalisena, mutta visuaalinen moodi on tulkin ulottumattomissa. Tulkin vastaanottama viesti (kohta 1) on väistämättä heikompi multimodaaliseen viestiin verrattuna, koska siitä puuttuu monien nonverbaalisten keinojen tuki. Tulkki ei näe ilmeitä, eleitä, liikkeitä eikä kehon asentoja. Samalla tavalla tulkin lähettämä multimodaalinen viesti on vastaanottajille monomodaalinen (kohta 2). Keskustelijoiden välinen viestintä sisältää visuaalisen moodin ja paralingvistiset viestintäkeinot samalla tavalla kuin lähitulkkaustilanteessa (kaaviossa 2 kohdat 3 ja 4).

Kaavio 2. Puhelintulkkaus multimodaalisena viestintätilanteena

Vertailtaessa lähitulkkausta ja puhelintulkkausta esittäviä kaavioita keskenään voidaan huomata, että viestinnän kulkua esittävä kolmio kaaviossa 1 on huomattavasti vahvemmalla pohjalla kuin kaaviossa 2. Vertailemalla kaavioita voidaan esittää olettamuksia puhelintulkkaustilanteen viestinnästä.

1) Ensinnäkin voidaan olettaa, että kolmion läpi kulkevan viestinnän virtauksen heikentyminen ja moodien köyhtyminen saattavat johtaa tulkkauksen tuloksen, esimerkiksi tulkkauksen tarkkuuden, heikentymiseen. Tulkkaukseen voi tulla ylimääräisiä poistoja tai lisäyksiä. Tulkki ei aina näe vastaanottajan reaktioita eikä voi päätellä niistä, onko viesti ymmärretty vai ei, ja sen takia tulkki saattaa turvautua useammin eksplikointeihin.

2) Toisaalta voidaan arvella, että viestinnän onnistumiseksi osallistujat tehostavat käytössään olevien viestintäkeinojen käyttöä. Esimerkiksi puhujat ja tulkki saattavat lisätä paralingvististen keinojen käyttöä (kaaviossa 2 kohdat 1 ja 2) viestiessään keskenään. He pyrkivät mahdollisesti ääntämään selkeämmin ja/tai käyttämään enemmän intonaatioita. Myös visuaalisen moodin kanava (kohta 3) saattaa tulla tehokkaammin käyttöön. Puhevuorossa oleva voi ilmeillä ja/tai liikehtiä enemmän.

3) Osallistujat saattavat korvata visuaalisia keinoja leksikaalisilla. Esimerkiksi puhujanvaihdosmekanismien keskeiset keinot, kuten katsekontakti tai pään nyökkäys, saatetaan korvata puhelintulkkaustilanteessa puheenvuoroa pyytävillä repliikeillä tai päällekkäispuhunnalla.

4) Osallistujat saattavat myös korvata puuttuvan visuaalisen kontaktin kohteen toisella. Jos tulkki ei ole samassa tilassa, puhe voidaan hänen sijastaan osoittaa esimerkiksi puhelimelle tai seinälle, ja myös katsekontakti saatetaan kohdistaa niihin. Tulkki voi tukeutua enemmän muistiinpanoihinsa.

Yhteenvedon voidaan todeta, että lähitulkkaustilanteeseen verrattuna puhelintulkkaustilanteessa voi tapahtua muutoksia sekä tulkkauksen tuloksessa, että viestintäprosessissa. Visuaalisen moodin katoaminen vaikuttanee vuorovaikutusmekanismiin, kuten esimerkiksi puhujanvaihdokseen. Tulkkausprosessissa voi tapahtua muutoksia esimerkiksi muistiinpanojen käytössä tai tulkkausvuoron ottamisen tavoissa. Muutoksia saattaa tapahtua kaikkien osallistujien nonverbaalisessa viestinnässä, kuten elehdinnässä, katsekontaktissa, äänenkäytössä, artikulaatiossa ja/tai istuma-asennoissa.

Tulkkauksen kokeellisesta tutkimuksesta

Tulkkaustutkimus voidaan jakaa *kokeelliseen* tai *autenttisen aineiston analyysiin* perustuvaan tutkimukseen.¹ Tulkkausta alettiin tutkia kokeellisin menetelmin 1960–70-luvun vaihteessa (ks. Barik 1965; Gerver 2002/1969; 1972). Tällaisia menetelmiä käytti joukko simultaanitulkkauksen prosessia tutkivia neuvostoliittolaisia tutkijoita (ks. Belâevskaâ ym. 1973; Černov 1969; 2007/1978; Širjajev 1982). Kokeellista tulkkauksen tutkimusta tehdään laajalti myös nykypäivänä (ks. esim. Daro 1994; Dam 2002/1995, 2004, 2007; Lamberger-Felber ja Schneider 2008; Liu, Schallert & Carroll 2004). Valtaosa kokeellisesta tutkimuksesta keskittyy kuitenkin

¹ Tulkkauksen alalla tehdään myös muuntyyppistä tutkimusta, kuten esimerkiksi kysely- ja haastattelututkimusta, jotka ovat alun perin sosiologisen tutkimuksen menetelmiä. Tämän artikkelin puitteissa ei ole mahdollista käsitellä tarkemmin haastattelu- tai kyselytutkimusta tulkkauksen alalla.

simultaanitulkkauksen tarkasteluun, ja konsekutiivitulkausta on tutkittu kokeellisesti suhteellisen vähän (ks. esim. Dam 2002/1995, 2004, 2007; Mead 2005).

Kokeellista tulkkauksen tutkimusta on arvosteltu, ja autenttiseen aineistoon perustuvan tutkimuksen tärkeyttä on vastaavasti korostettu (ks. esim. Kalina 2005; Setton & Motta 2007; Setton 1999). Kritiikin aiheita on monia, mutta päällimmäiseksi nousee se, että tulkaustapahtuma on aina monen tekijän vuorovaikutusta, eikä tulkausta näin ollen pystytä tutkimaan eristämällä yksittäinen ominaispiirre ja simuloimalla sen vaikutusta laboratorio-olosuhteissa (Kalina 2005: 34). Lisäksi konstruoiduissa tilanteissa on vaikea saavuttaa autenttisen tilanteen mukaiset, adekvaatit olosuhteet. Eroavuuksia syntyy myös tulkattavan aineiston valinnassa ja esitystavassa. Simuloiduissa tilanteissa tulkkeina toimivat monesti alaa opiskelevat tai kokonaan tulkkausopetusta vaille olevat kokelaat. (Setton 1999: 46.) Kokeellisen tutkimuksen aineisto koostuu monesti hyvin lyhyistä tulkaussuorituksista, joihin ei voida perustaa esimerkiksi tulkkauksen laadun tutkimusta (Setton & Motta 2007: 225; Setton 1999: 45).

Toisaalta tiedostetaan myös autenttiseen aineistoon liittyvät hankaluudet. Autenttisen aineiston kokoaminen ja tutkimuslupien saaminen on tutkimuseettisestä näkökulmasta vaikeaa (Kalina 2005: 30–35; Pöchhacker 1993: 56). Autenttisen aineiston tutkimukseen ei ole valmiita ja testattuja metodologisia ratkaisuja. Jotta tutkimuksesta tulisi läpinäkyvä ja uskottava, lähestymistavan täytyy olla moniulotteinen, ja autenttisen aineiston analyysiin pitää käyttää monia eri metodeja ja instrumentteja. (Kalina 2005: 30–35.)

Toisin sanoen molempiin tutkimusmenetelmiin liittyy omat ongelmansa, jotka tutkijan on tiedostettava aineistotyyppiä valitessaan. Luotettavan tutkimustuloksen saavuttamiseksi on etukäteen kartoitettava aineistoon liittyvät riskit, epäkohdat ja rajoitukset suhteessa tutkimuskysymykseen ja minimoitava ne aineiston keräämisvaiheessa.

Tulkkauksen prosessiin ja tulkkauksen tulokseen vaikuttavat tekijät

Tulkkauksokokeiden rakentamisessa on tärkeää muistaa, että tulkkauksen on kompleksinen ilmiö, jossa monet tekijät vaikuttavat sekä toisiinsa että viestintäprosessiin ja tulkkauksen tulokseen. Tässä esitettävä selostus tulkkaukseen mahdollisesti vaikuttavista ilmiöistä perustuu nykypäivänä olevaan tutkimustietoon eikä ole tyhjentävä.

Tulkkauksen prosessiin ja sen tulokseen vaikuttaa tulkkeiden *asiantuntijuus*. Aihe on ollut useiden tutkimusten kohteena. Esimerkiksi Barik (2002/1975) löysi eroja

kokeneiden tulkkien, tulkkauksen opiskelijoiden ja amatööritulkkien tulkkauksen tarkkuudesta. Liu (2008) puolestaan on osoittanut, että eksperttitulkkien suoritus on tarkempi kuin noviisitulkkien. Ekspertit toimivat noviiseja nopeammin, tekevät vähemmän virheitä, tulkitsevat lähdeviestiä paremmin ja käyttävät leksikaalisia resursseja tehokkaammin. Lisäksi eksperteillä on nopeammat reaktiot kuin noviiseilla. (Liu 2008: 173.)

Tulkkausprosessin osatoiminnot saattavat vaikuttaa tulkkauksen tulokseen. Esimerkiksi tulkin muistiinpanojen määrä ja muoto vaikuttavat tulkkauksen tarkkuuteen siten, että suhteellisen runsaat muistiinpanot ovat yhteydessä tarkkaan ja vastaavasti vähäiset muistiinpanot epätarkkaan tulkkaukseen. Toisaalta tulkkaus on tarkempaa silloin, kun tulkit käyttävät muistiinpanoissaan enemmän lyhenteitä kuin kokonaisia sanoja. (Dam 2007.)

Tulkkauksen tulokseen saattavat vaikuttaa *tulkkaustapahtuman olosuhteet*. Esimerkiksi melun lisääntymisen on osoitettu vähentävän tarkkuutta sekä simultaani-että konsekutiivitulkkauksessa (Gerver 1972, viitattu teoksessa Gerver 1976: 176–178).

Lähdeviestinnän ominaisuudet vaikuttavat tulkin suoritukseen erityisesti simultaanitulkkauksessa. Simultaanitulkkauksen onnistumisen kannalta ovat tärkeitä muun muassa tulkattavan puhenopeus (Černov 1969; 2007/1978), puhujan artikuloinnin selkeys, painotus, puherytmi ja intonaatio sekä puhujan äänen ominaislaatu (Tommola 2006: 176). Vastaavasti konsekutiivitulkkauksen tarkkuuteen vaikuttaa se, kuinka pitkiä puheenvuoroja tulkki joutuu tulkkaamaan (Isolahti 2014). Tulkin suoritukseen vaikuttavat myös lähdeviestinnän informaatiotiheys (Lee 1999), enemmän tai vähemmän monimutkainen syntaktinen ja metatekstuaalinen rakenne sekä lähdeviestinnässä käytetty sanasto ja idiomatiikka (Tommola 2006: 176).

Tulkkauksessa korostetaan usein tulkin valmistautumisprosessin ja taustatiedon tärkeyttä tulkkauksen onnistumisen kannalta. Valmistautumisprosessin onnistuminen vaikuttaa positiivisella tavalla tulkkauksen informatiiviseen tarkkuuteen, vaikka ei teekään siitä täysin virheetöntä ja sujuvaa (Paunonen 2010).

Simultaanitulkkauksen alalla on tehty tutkimusta *visuaalisen kontaktin* vaikutuksesta tulkkauksen tulokseen, mutta tätä vaikutusta ei kuitenkaan ole pystytty selkeästi osoittamaan (ks. Jesse, Vringnaud, Cohen & Massaro 2000/2001; Rennert 2008; Tommola & Lindholm 1995). Sen sijaan siitä, miten visuaalinen kontakti tai sen puuttuminen voi vaikuttaa tulkkausprosessiin, ei ilmeisesti ole aiempaa tutkimusta.

Tulkkaukskokeita rakentaessa täytyy pyrkiä minimoimaan ainakin tulkkien asiantuntijuuden, tulkkauksen osatoimintojen, tulkkaukstopahtuman olosuhteiden ja lähdeviestinnän ominaisuuksien vaihtelujen sekä valmistautumisprosessin (epä-)onnistumisen vaikutukset tulkkaukseen.

Tulkkaukskokeiden suunnittelu ja toteutus

Tutkimuksen aineisto koostuu viidestä sarjasta eli kaikkiaan kymmenestä tulkkaukskoekokeesta. Tulkkaukskoekokeet järjestettiin kahden tulkkaukskoekokeen sarjoissa siten, että kahden sarjassa olevan koekokeen keskeinen muuttuva tekijä oli visuaalinen kontakti tai sen puuttuminen. Tiedossa olevien muiden tekijöiden vaikutukset pyrittiin hälventämään tai pitämään vertailtavissa koekokeissa samanlaisina.

Jokainen tulkkaukskoekokeen sisältää aina kaksi osiota: lähitulkkauks- ja puhelintulkkaukskoekokeen. Lähitulkkaukskoekokeessa kaksi tulkkattavaa keskustelijaa ja tulkki olivat samassa koekokeessa. Puhelintulkkaukskoekokeessa tulkkattavat olivat samassa koekokeessa, tulkki puolestaan fyysisesti eri huoneessa ja tulkkasi puhelimen kautta. Tulkkattavat käyttivät lankapuhelinta ja kaiutinta ja tulkki mobiilipuhelinta.

Osallistujat

Tulkkaukskoekokeissa on tärkeää saada aikaiseksi aito ymmärtämättömyyden tila, ja tämän saavuttamiseksi koekokeeseen valittiin sellaiset venäjän- ja suomenkieliset henkilöt, jotka eivät osanneet toistensa kieltä. Koekokeiden nauhoittamisvaiheessa selvisi, että yksi venäjänkielisistä henkilöistä osasi suomen alkeet. Näin ollen analyysivaiheessa oli tarpeen seurata kyseisen venäjänkielisen koehenkilön viestintää tiedostaen, että tämä saattoi ymmärtää ainakin osan verbaalisesta viestistä jo ennen tulkkaukskoekokeita. Tämä tulkkaukskoekokeen on mahdollisesti poistettava aineistosta kokonaan vertailukelvottomana.

Koekokeeseen osallistui kaksi suomenkielistä ja viisi venäjänkielistä natiivia. Neljässä viidestä tulkkaukskoekokeesta suomen puhuja oli sama henkilö. Tällä tavoin pyrittiin vakioimaan puhujasta johtuvat vaihtelut, esimerkiksi puheen tempo tai artikulaatio. Arvioitiin, että saman henkilön puhettavassa on yleisesti ottaen enemmän samankaltaisuuksia kuin eroja, vaikka hänen puheensa tempo tai artikulaatio vaihtelisivat ajoittain. Viidenteen tulkkaukskoekokeeseen osallistui toinen suomenkielinen henkilö, ja näin puhujan puhettavasta saatiin yksi vertailtava muuttuja lisää. Jokaiseen sarjaan osallistui eri venäjänkielinen henkilö.

Tulkin ominaisuudet

Kokeisiin osallistui kaksi tulkkiopiskelijaa ja kolme ammattitulkkiä. Kolmesta ammattitulkista kahdella oli kääntämisen ja tulkkauksen maisterin tutkinto ja yhdellä asioimistulkin ammattitutkinto. Opiskelijatulkit olivat pitkälle edistyneitä, ja he olivat suorittaneet useita tulkkauskursseja. Ammattitulkeista kahdella A-työkieli oli venäjä ja yhdellä suomi, ja molemmilla opiskelijatulkeilla A-työkielenä oli suomi. Kerätyn aineiston pohjalta ei ollut tarkoitus tarkastella asiantuntijuuden vaikutusta tulkkaukseen. Jos vertailevaa tutkimusta kuitenkin tehdään, aineistoa pitää tarkoituksenmukaisesti täydentää.

Molemmat tulkkauksilanteet olivat suunnilleen 30 minuutin pituisia. Tulkkauksilanteen kesto rajoittamalla pyrittiin välttämään tulkin väsymyksen vaikutus tulkkauksen tulokseen ja viestintäprosessiin. Jokaista sarjaa nauhoitettaessa tulkkauksilanteiden välissä pidettiin tauko, jolloin tulkki sai levätä. Tulkki päätti itse tarvitsemansa tauon pituudesta. Lisäksi tulkkauksilanteiden järjestystä vaihdettiin sarjoissa siten, että kolmessa sarjassa nauhoitettiin ensin lähitulkkaukset, kahdessa puhelintulkkaukset.

Tulkkauksympäristö

Tulkkaukset nauhoitettiin rauhallisessa ympäristössä, jossa oli hyvät akustiset ominaisuudet ja valaistus. Puhelintulkkaukset suoritettiin aina kahdessa samantyyppisessä huoneessa. Tulkkaukskokeiden jälkeen osallistujia pyydettiin kommentoimaan lyhyesti kokemuksiaan. Monet osallistujista mainitsivat häiritsevänä tekijänä ajoittaisen huonon kuuluvuuden puhelintulkkauksen aikana. Näin ollen puhelintulkkauksilanteen huono kuuluvuus on otettava huomioon analyysissä ja johtopäätösten tekemisessä tulkkauksprosessiin ja tulkkauksen tulokseen vaikuttavana tekijänä.

Lähdeviestinnän ominaisuudet ja tulkin taustatieto

Puhelintulkkauksen huonon kuuluvuuden lisäksi on huomioitava, että muun muassa tulkattavan puheen tempo, artikuloinnin selkeys ja painotus saattavat vaihdella puhujasta riippuen, mutta myös saman puhujan puheessa. Näiden ominaisuuksien vakioiminen tulkkaukskokeessa on lähes mahdoton tehtävä, ja vaihteluja on mahdollista välttää ainoastaan tuottamalla puhetta koneellisesti, mikä ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista vuorovaikutuksen tutkimuksessa.

Kokeessa ei pystytty vaikuttamaan myöskään lähdeviestinnän informaatiopitoisuuteen. Informaatiotiheyttä olisi voitu vakioida käyttämällä

valmiiksi kirjoitettua tekstiä kaikissa tulkkaustilanteissa. Tämä olisi kuitenkin estänyt aidon vuorovaikutustilanteen syntymisen. Tulkattavan puheenvuoron pituuden vaikutusta ei tulkatussa vuorovaikutustilanteessa pystytä ulkopuolelta säätämään. Tulkeille ei annettu ennen tulkkausta ohjeita tulkattavan vuoron pituudesta, ja näin ollen tulkattavien vuorojen pituudessa on suurta vaihtelua, mikä on mahdollisesti myös otettava huomioon analyysissä.

Tulkkauskokeessa pyrittiin siihen, että kaikilla osallistujilla on samanlainen taustatietotaso aiheesta. Tulkattavat keskustelut käytiin kahden suomalaisen elokuvan pohjalta. Koehenkilöt katsoivat elokuvat etukäteen niin, että suomenkielinen katsoi elokuvat suomeksi ja venäjänkielinen dubattuna venäjäksi. Tulkit katsoivat etukäteen molemmat versiot. Tällä tavoin tulkeilla oli hallussaan aiheeseen liittyvä taustatieto ja sanasto. Elokuvien aiheeksi valittiin perhesuhteet, koska se on aiheena tavanomainen, helppo ja ylikansallinen. Suomenkieliset reaaliat tai muut sanastolliset vaikeudet eivät aiheuttaneet tulkkauksessa ongelmatilanteita. Tulkkauksen jälkeen annetuissa kommentteissa monet tulkeista kommentoivat keskustelun aihetta helpoksi.

Tulkkausprosessin osatoiminnot

Tulkkauskokeissa pyrittiin siis välttämään tulkkaukseen valmistautumisessa mahdollisesti olevien erojen vaikutus tulkkaukseen. Tulkin muistiinpanotekniikan vaikutusta ei pyritty välttämään, mutta tulkkauksen jälkeen tulkkeja pyydettiin luovuttamaan muistiinpanot tutkimustarkoituksiin. Tulkit eivät tieneet etukäteen, että muistiinpanot on tarkoitus kerätä tutkimusaineiston osaksi. Muistiinpanoihin on merkittu erikseen, onko ne tehty lähi- vai puhelintulkkaustilanteissa. Näin pystytään vertailemaan saman tulkin kirjallisten muistiinpanojen käyttöä lähi- ja puhelintulkkauksessa. Myös eri tulkkien muistiinpanotekniikkaa voidaan vertailla sekä tarkastella muistiinpanojen muodon ja määrän yhteyttä tulkkausprosessiin tai tulkkauksen tulokseen.

Taltiointi

Tulkkaustilanteet tallennettiin videokameralla ja ääninauhurilla. Neljässä sarjassa oli käytössä vain yksi kamera. Litterointi- ja annotointivaiheessa havaittiin, että kuvaus olisi kannattanut tehdä kahdella kameralla eri kuvakulmista, jotta koehenkilöiden ilmeet olisi pystytty erottamaan myös heidän kääntyessään pois kamerasta. Neljässä ensimmäisessä sarjassa kuvattiin puhelintulkkauksen aikana vain tulkattavia henkilöitä. Viimeinen nauhoitus tehtiin kahdella videokameralla, joten yhdessä sarjassa kuvattiin myös tulkkia puhelintulkkauksen aikana. Tästä johtuen tulkin visuaalista moodia puhelintulkkauksen aikana pystytään tutkimaan vain yhdeltä nauhalta, mikä kaventaa tutkimusmahdollisuuksia. Jos tulkin puhelintulkkauksen

aikana lähettämää visuaalista informaatiota halutaan tutkia, aineistoa täytyy täydentää videotallenteilla.

Ääninauhureiden käyttö videokameran rinnalla osoittautui hyödylliseksi. Videotallenteissa on muutamia kohtia, joissa puhe on epäselvää. Nämä kohdat voitiin varmistaa äänitallenteiden avulla.

On oltava tietoinen siitä, että videokameran läsnäolo saattaa aiheuttaa koehenkilöissä ylimääräistä jännitystä ja vaikuttaa heidän käyttäytymiseensä. Koetilanteen jälkeisissä kommentteissa yksikään koehenkilöistä ei kuitenkaan maininnut kameran aiheuttaneen epämukavuutta. Tallenteita tarkasteltaessa ei myöskään huomattu koehenkilöiden kohdistavan huomiota videokameraan. Aineistoa analysoitaessa on kuitenkin pidettävä mielessä videokameran läsnäolon mahdollinen vaikutus.

Yhteenveto

Alla olevaan taulukkoon on kerätty edellisessä alaluvussa selostetut tulkkaukseen vaikuttavat tekijät sekä se, miten ne on huomioitu tulkkauksessa. Kolmanteen sarakkeeseen on merkitty tekijät, joiden vaikutusta ei pystytty vakioimaan tai jotka tulivat yllättävinä kokeiden aikana. Viimeisessä sarakkeessa kuvaillaan lyhyesti, mitkä mainituista tekijöistä vaikuttavat tutkimusasetelmaan ja miten ne otettava huomioon analyysissä ja johtopäätöksissä.

Taulukko 1. Kokeissa huomioon otetut ja yllättävät tulkkaukseen vaikuttavat tekijät

Tekijä	Tapa, jolla on otettu huomioon kokeissa	Ei voitu ottaa huomioon tai tuli yllättävänä tekijänä	Tapa, jolla on otettava huomioon analyysissä ja johtopäätöksissä
Tulkattavien kielitaito	mukana natiivit, jotka eivät osaa toistensa kieltä	yksi koehenkilöistä osasi suomen alkeet	analyysissä tarkkailtava erikseen tai koe poistettava aineistosta
Tulkkien asiantuntijuus	mukana tulkkioiskelijat ja ammattitulkit		voidaan vertailla analyysissä keskenään
Tulkkien työkielet	A-työkielet suomi tai venäjä		voidaan vertailla analyysissä keskenään
Tulkkien vireystaso	tulkkauksilanteet 30 min; lepotauko; tilanteiden järjestystä vaihdettu	tulkin vireystasoa ennen tulkkausta ei tiedetä	
Tulkattavien puhettavat (mm. artikulaatio, nopeus)	yksi suomen natiivi neljässä sarjassa ja toinen suomen natiivi yhdessä	saman puhujan puhettavan esim. puhenopeuden vaihtelut; vakioituminen on lähes mahdotonta	rajoittaa tutkimusta visuaalisen moodin vaikutuksesta tulkkauksen tulokseen (esim. tarkkuuteen)
Tulkattavan puheenvuoron pituus		jätetty tulkin ja puhujien säädettäväksi	rajoittaa tutkimusta visuaalisen moodin vaikutuksesta tulkkauksen tulokseen (esim. tarkkuuteen)
Tulkattavan puheen informaatiopitoisuus		vakioiminen on lähes mahdotonta	rajoittaa tutkimusta visuaalisen moodin vaikutuksesta tulkkauksen tulokseen (esim. tarkkuuteen)
Tulkin taustatiedot, valmistautuminen, sanaston hallinta	keskusteluun liittyvä taustatieto annettu kahdella kielellä; aiheen helppous		
Tulkkauksympäristö	rauhalliset, valoisat, akustisesti hyvät tilat	huono kuuluvuus puhelintulkkauksessa	rajoittaa tutkimusta visuaalisen moodin vaikutuksesta tulkkauksen tulokseen (esim. tarkkuuteen)
Muistiinpanotekniikka	tulkeilta on saatu kirjalliset muistiinpanot tutkimusaineiston osaksi		tulkin muistiinpanoja voidaan tutkia (esim. tulkkauksen prosessin osana)
Taltiointi	videokamera (-t) ja ääninauhuri	yhden videokameran riittämättömyys	epäselkeitä kohtia ei voida käyttää tutkimusaineistona; rajattu tulkin visuaalisen moodin tutkimus puhelintulkkauksessa; videokameran läsnäolon vaikutuksien tarkkailu on tarpeen

Taulukosta voidaan helposti havaita, että on lähes mahdotonta poistaa eri tekijöiden vaikutukset täydellisesti. Sen vuoksi tulee suhtautua varovasti tutkimukseen, joka tarkastelee visuaalisen yhteyden vaikutusta tulkkauksen tulokseen. Toki voidaan vertailla esimerkiksi puhelin- ja lähitulkkauksen tarkkuutta, mutta mahdollisten erojen syytä ei pystytä päättämään täydellä varmuudella. Epätarkkuuden syynä voi olla yhtä hyvin visuaalisen moodin katoaminen kuin huono kuuluvuus, tulkattavan puhettavan ominaisuudet tai jokin muu tekijä. Tulkkauksen tuloksen tutkimuksen yhteydessä on mahdollista kuitenkin tehdä vertailevaa tutkimusta. Tutkimuksessa voidaan tarkkailla, sietävätkö ammattitulkit visuaalisen moodin katoamista tulkkioiskelijoita paremmin. Lisäksi voidaan tarkkailla, kumman tulkkaussuunnan (A->B vai B->A) tulkkaukseen visuaalisen moodin katoaminen vaikuttaa herkemmin.

Tämän aineiston pohjalta on mahdollista tarkastella monia aspekteja viestintäprosesseissa ja vertailla puhelintulkkauksen ja lähitulkkauksen viestintäprosesseja keskenään. Voidaan esimerkiksi olettaa, että tulkki tekee puhelintulkkauksessa enemmän muistinpanoja voidakseen näin kompensoida visuaalisen moodin katoamista. Tästä syystä saman tulkin lähi- ja puhelintulkkauksen muistiinpanoja vertaillaan keskenään. Samalla voidaan tutkia, tukeutuvatko viestijät käytössä oleviin viestintäkeinoihin, kun visuaalinen moodi jää pois. Tätä varten jokaisen viestijän ilmeitä, liikkeitä ja artikulaatiota vertaillaan lähi- ja puhelintulkkauksilanteissa. Tulkin paralingvististen keinojen käyttöä puhelintulkkauksen aikana pystytään tutkimaan vain yhdeltä kuvanauhalla, joten tällaisen tutkimuksen tuloksia ei voi yleistää.

Tulkkaukskoekiden järjestämisessä, kuten ihmistoimintaa tutkivassa tutkimuksessa ihmistoiminnassa ylipäänsä, ei voida välttyä yllätyksiltä. Aineiston sopivuutta on arvioitava erikseen jokaisen tutkimuskysymyksen kohdalla, ja poistettava epäsovelia tallenne tai sen osa ja tarvittaessa täydennettävä tutkimusaineistoa.

Kerätty aineisto on moniulotteinen, ja sen pohjalta voi tehdä useita tutkimuksia fokuoimalla konkreettiset tutkimuskysymykset eri tekijöiden vaikutuksiin, viestintäprosessin eri osiin tai viestijöiden verbaaliseen ja nonverbaaliseen käyttäytymiseen.

Lähteet

BARIK, HENRY C. 1965: *A study of simultaneous interpretation*. Unpublished doctoral dissertation. Department of Psychology, University of Chapel Hill.

- BELÂEVSKAĀ – BRITVIN – MUHINA – RŪMINA 1973 = Беляевская Е.Г., Бритвин В.Г., Мухина Н.К., Рюмина Н.А. Опорные пункты и формирование гипотезы у переводчика. – *Тетради переводчика*. Выпуск 10 с. 70–78.
- ČERNOV, GELIJ 2007/1978 = Чернов Г.В. Теория и практика синхронного перевода. Изд. 2-е. Москва: Издательство ЛКИ. 1-е. издание Москва 1978.
- ČERNOV, GELIJ 1969 = Чернов Г.В. Синхронный перевод: речевая компрессия – лингвистическая проблема. – *Тетради переводчика*. Выпуск 6 с. 52–64.
- DAM, HELLE V. 2007: What makes interpreters' notes efficient? Features of (non-) efficiency in interpreters' notes for consecutive. – Yves Gambier, Miriam Shlesinger & Radegundis Stolze (toim.), *Doubts and directions in translation studies. Selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004* s. 183–198. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins
- DAM, HELLE V. 2004: Interpreters' notes. On the choice of form and language. – Gyde Hansen, Kristen Malmkjaer & Daniel Gile (toim.), *Claims, changes and challenges in translation studies. Selected contributions from the EST Congress, Copenhagen 2001* s. 251–261. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins,
- DAM, HELLE V. 2002/1995: Lexical similarity vs lexical dissimilarity in consecutive interpreting. A product-oriented study of form-based vs meaning based interpreting. – Franz Pöchhacker & Miriam Shlesinger (toim.), *The interpreting studies reader* s. 266 – 277. London/New York: Routledge.
- DARO, VALERIA 1994: Non-Linguistic factors influencing simultaneous interpretation. – Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (toim.), *Bridging the gap: empirical research in simultaneous interpretation* s. 249–271. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins,.
- GERVER, DAVID 2002/1969: The effects of source language presentation rate on the performance of simultaneous conference interpreters. – Franz Pöchhacker & Miriam Shlesinger (toim.), *The interpreting studies reader* s. 53–66. London/New York: Routledge. Alkuteos: The Proceedings of the Second Louisville Conference on Rate and/or Frequency Controlled Speech.
- GERVER, DAVID 1972: *Simultaneous and consecutive interpretation and human information processing*. London: Social Science Research Council Research Report.
- ISOLAHTI, NINA 2014: *Tulkkauksen tarkkuus rikosoikeudenkäynnissä – saavuttamaton ihanne*. The Doctoral dissertation, University of Tampere, Finland. Tampere: Tampere University Press
- JESSE, ALEXANDRA – VRIGNAUD, NICK – COHEN, MICHAEL M. – MASSARO, DOMINIC W. 2000/2001: The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. – *Interpreting: International Journal of Research & Practice in Interpreting* 5:2 s. 95–115.
- KALINA, SYLVIA 2005: Quality in the Interpreting process: what can be measured and how? – Rita Godijns & Michael Hinderdael (toim.), *Directionality in*

- Interpreting. The 'Retour' or the Native?* s. 27–46. Gent: Communication & Cognition,
- LAMBERGER-FELBER, HEIKE – SCHNAIDER, JULIA 2008: Linguistic interference in simultaneous interpreting with text. A case study. – Gyde Hansen, Andrew Chesterman & Heidrun Gerzymisch-Arbogast (toim.), *Efforts and models in interpreting and translation research. A tribute to Daniel Gile* s. 215–236. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- LIU, MINHUA 2008: How do experts interpret? Implications from research in interpreting Studies and cognitive science. – Gyde Hansen, Andrew Chesterman & Heidrun Gerzymisch-Arbogast (toim.), *Efforts and models in interpreting and translation research. A tribute to Daniel Gile* s. 159–127. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- LIU, MINHUA – SCHALLERT, DIANE L. – CARROLL, PATRICK J. 2004: Working memory and expertise in simultaneous interpreting. – *Interpreting: International journal of research & practice in interpreting* 6:1 s. 21–41.
- MEAD, PETER 2005: Directionality and fluency: an experimental study of pausing in consecutive interpretation into English and Italian. – Rita Godijns & Michael Hinderdael (toim.), *Directionality in interpreting. The 'retour' or the native?* s. 9–26. Gent: Communication & Cognition.
- PAUNONEN, RIIKKA 2010: *Valmistautuminen ja informaation välittäminen konsekutiivitulkauksessa poistojen, lisäysten ja korvausten näkökulmasta*. Pro-gradu tutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- POYATOS, FERNANDO 2002: *Nonverbal communication across disciplines. Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins.
- POYATOS, FERNANDO 1997: The reality of multichannel verbal–nonverbal communication in simultaneous and consecutive interpretation. – Fernando Poyatos (toim.), *Nonverbal communication and translation: new perspectives and challenges in literature, interpretation and the media*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins.
- PÖCHHACKER, FRANZ 1993: On the science of interpretation. – *The interpreters' newsletter* 5 s. 55–59.
- RENNERT, SYLVI 2008: Visual input in simultaneous interpreting. – *Meta: Translator' journal*, 53:1 s. 204–217.
- SETTON, ROBIN 1999: *Simultaneous interpreting. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- SETTON, ROBIN – MOTTA, MANUELA 2007: Syntacrobatics: Quality and reformulation in simultaneous-with-text. – *Interpreting: International journal of research & practice in interpreting* 9:2 s. 199–230.
- TIITTULA, LIISA 2006: Voiko kirjoitettua puhetta ymmärtää? Puhe ja kirjoitus limittyvät kirjoitustulkauksessa. – Anneli Pajunen & Hannu Tommola (toim.),

- XXXII Kielitieteen päivät Tampereella 19.-20.5.2005. Tampere studies in language, translation and culture. Series B 2* s. 170–187. Tampere: Tampere University Press.
- TOMMOLA, JORMA 2006: Tulkkaus tutkimuskohteena. – Jorma Tommola & Yves Gambier (toim.), *Kääntäminen ja tulkkaus – koulutusta ja tutkimusta* s. 173–193. Turku: University of Turku, centre for translation and interpreting,
- TOMMOLA, JORMA – LINDHOLM, JOHAN 1995: Experimental research on interpreting: which dependent variable? – Jorma Tommola (toim.), *Topics in interpreting research* s. 121–133. Turku: University of Turku, centre for translation and interpreting.

5 Analyysimenetelmien arviointia

Tässä artikkelissa arvioidaan aineiston analyysimenetelmää. Artikkelissa esitellään analyysimenetelmä, jota on usein sovellettu kuvitettujen tekstien käänösanalyysissa. Artikkelit testaa menetelmää uudenlaiseen aineistoon ja pohtii, soveltuuko se tietyn tyyppisten aineistojen analyysiin paremmin kuin toisten. Artikkelissa pohditaan myös, kuinka analyysimenetelmän taustalla oleva teoria vaikuttaa menetelmän avulla tehtyihin havaintoihin. Käytännössä analyysimenetelmän soveltuvuutta valittuun aineistoon ja asetettujen tutkimuskysymysten tarkasteluun kannattaa arvioida sekä ennen analyysin tekemistä että sen jälkeen. Erilaiset analyysimenetelmät tuottavat erilaista tietoa, eikä yksikään menetelmä paljasta kaikkea tutkittavasta aineistosta. Analyysimenetelmässä havaittujen heikkouksien raportoiminen on myös arvokasta tutkimustietoa.

Metafunktioanalyysi kuvitettujen tekstien käännösanalyysissa

Anne Ketola

Kääntäjät kohtaavat työssään erilaisia kuvitettuja tekstejä käyttöohjeista nettisivuihin. Kuvitetun tekstin kääntäjä tulkitsee sekä sanoja että kuvia, joihin viitataan tässä artikkelissa termeillä *verbaalinen* ja *visuaalinen lähdeteksti*. Kuten tämän teoksen johdannossa totesimme, multimodaalisen tekstin merkitys syntyy tulkitsemalla moodeja suhteessa toisiinsa. Kääntäjän kuvitetusta tekstistä tuottama käännös (tässä artikkelissa *verbaalinen kohdeteksti*) perustuu siis tapaan, jolla kääntäjä tulkitsee verbaalisen ja visuaalisen lähdetekstin vuorovaikutusta. Tästä syystä kuvitetun tekstin käännöstä pitäisi aina analysoida suhteessa molempiin kääntäjän tulkitsemiin moodeihin.

Kuvitettujen tekstien käännöksiä on usein analysoitu² viitekehyksessä, joka pohjautuu M.A.K. Hallidayn (1978) systeemis-funktionaaliseen kieliteoriaan. Lähestymistapa olettaa, että kaikkien moodien merkityksenvälityskeinot ovat pohjimmiltaan samat (Kress & van Leeuwen 2001: 2) ja että näin ollen samoilla, verbaalisen kielen tutkimukseen kehitetyillä työkaluilla voidaan analysoida kaikkien moodien tapoja välittää merkityksiä. Tarkemmin sanottuna systeemis-funktionaalinen viitekehys olettaa, että kaikki ihmisen luomat viestit – kuten lause tai kuva – välittävät merkityksiä Hallidayn verbaaliselle kielelle ehdottamalla kolmella eri merkitystasolla. Ne siis toteuttavat kolmea eri *metafunktiota*: *ideationaalista*, *interpersoonaista* ja *tekstuaalista* (josta kuva-analyysin yhteydessä käytetään termiä *sommitelmallinen*). (Kress & Van Leeuwen 1996/2006: 41–44.) Multimodaalisen tekstin metafunktioanalyysin tavoitteena on eritellä merkitykset, joita kukin moodi näillä kolmella merkitystasolla välittää, ja saattaa siten moodit keskenään vertailtavaan muotoon (esim. O’Halloran 2008: 444). Kuvitetun tekstin metafunktioanalyysi suoritetaan siis analysoimalla sekä verbaalisen että visuaalisen tekstin välittämät merkitykset ideationaalisella, interpersoonaisella ja tekstuaalis-sommitelmallisella merkitystasolla.

Olemme Sari Kokkolan kanssa toisaalla pohtineet verbaalisen tekstin analyysiin kehitettyjen menetelmien soveltamista muiden moodien analyysiin. Kysymme muun muassa, onko aina hedelmällistä jäsentää muita moodeja peilaamalla niitä verbaalisen kielen rakenteisiin. (Kokkola & Ketola 2015.) Tämän artikkelin tarkoitus on testata

² Muunlaisia lähestymistapoja kuvitettujen tekstien käännösanalyysiin ovat soveltaneet esimerkiksi Oittinen (esim. 2007, 2008), Garavini (2014) ja Martínez-Mateo (2014).

metafunktioanalyysin käyttökelpoisuutta käännöstieteellisenä työkaluna. Esittelen kaksi käännöstieteellistä tutkimusta, joissa metodia on sovellettu: Chueasuain (2013) tutkimuksen *Cosmopolitan*-lehden thainkielisistä käännöksistä sekä Van Meerbergenin (2010) tutkimuksen hollantilaisten *Nijntje*-kuvakirjojen ruotsinkielisistä käännöksistä. Tämän jälkeen sovellan metodia kolmanteen kuvitettuun tekstilajiin, kuvitettuun tekniseen tekstiin. Pohdin metodin sopivuutta erilaisten kuvitettujen tekstilajien käännösanalyyseihin sekä sen tapaa rinnastaa verbaalisen ja visuaalisen moodin välittämät merkitykset. Samalla sivuan myös metodin teoreettisia lähtökohtia.

Taustoitettava tutkimus: Systemis-funktionaalinen näkökulma multimodaalisuuteen

Tässä artikkelissa omaksuttu tarkastelutapa perustuu systemis-funktionaaliseen (SF) kieliteoriaan, joka liitetään erityisesti kielitieteilijä M. A. K. Hallidayhin (1978, 1985). SF-kieliteoria tarkastelee kieltä nimensä mukaisesti *funktionaalisesta* näkökulmasta, eli se tutkii kielen tehtäviin liittyviä kysymyksiä: kuinka ihmiset käyttävät kieltä merkitysten luomiseen – tiedon välittämiseen, asenteiden ilmaisemiseen, tekstien rakentamiseen ja niin edelleen (Halliday 1985: xiii). *Systemisyys* puolestaan viittaa siihen, että teoria tarkastelee kieltä valintojen näkökulmasta: jokainen viesti on lähtökohtaisesti mahdollista ilmaista usealla eri tavalla. Kielisysteemillä tarkoitetaan sitä valtavaa kielellisten valinnanmahdollisuuksien joukkoa, joka kielenkäyttäjällä on käytettävissään ja josta hän valitsee haluamansa tavan ilmaista viestinsä. (Halliday 1985: xxvi, 1978: 39, ks. myös Luukka 2002: 104–105.) Teorian mukaan kielellä on kolme perustehtävää eli merkitystasoa: Kielen avulla välitetään käsityksiä maailmasta, luodaan vuorovaikutusta ihmisten välille ja rakennetaan tekstejä. Nämä tehtävät eivät ole toisistaan irrallisia, vaan ne kuvaavat välitetyn viestin merkityksen kolmea eri tasoa. SF-kieliteoriassa näitä perustehtäviä kutsutaan kielen *ideationaaliseksi*, *interpersoonaiseksi* ja *tekstuaaliseksi metafunktioksi*.

Ideationaalisen metafunktion avulla kieli järjestää kokemusta maailmasta. Kielen ideationaaliset resurssit tarjoavat kielenkäyttäjälle keinot kuvata ja nimetä asioita: tapahtumia, osanottajia ja olosuhteita. Kielen *interpersoonainen metafunktio* liittyy viestin välittäjän ja vastaanottajan suhteeseen sekä viestin välittäjän asenteeseen. Kielen resursseilla muovataan siis osanottajien välistä vuorovaikutusta. Käytännössä vuorovaikutussuhteet ilmenevät tekstissä esimerkiksi tuttavallisuuden tai etäisyyden rakentamisena tai esimerkiksi virkkeen semanttisen modaalisuuden avulla (kuinka varmoina, välttämättöminä jne. asioita ilmaistaan). Kielen *tekstuaalinen metafunktio* mahdollistaa merkityksen muotoilemisen tekstiksi (puhutuksi tai kirjoitetuksi), informaatorakenteiden organisoimisen sekä viestin liittämisen aiemmin sanottuun. Tekstuaalisen funktion analyysissa tarkastellaan siis esimerkiksi tekstin koheesiota tai

teema–reema-rakenteita. (Halliday 1978: 129; Luukka 2002: 103.) Kielen tekstuaalinen metafunktio on hieman eritasoinen kuin ideationaalinen ja interpersoonainen, sillä tekstuaalinen metafunktio mahdollistaa nämä kaksi muuta: ideationaaliset ja interpersoonaiset merkitykset ilmentyvät tekstinä. (Halliday 1978: 112–113, 1985: xiii, Halliday & Hasan 1990: 44–45.)

SF-kieliteoriaa on sovellettu myös muiden moodien kuvaukseen. Kenties tunnetuimpia ja vaikutusvaltaisimpia näistä tutkimuksista ovat Kressin ja van Leeuwenin vuonna 1996 ilmestynyt kuvien kielioppia käsittelevä *Reading Images* (ks. myös van Leeuwenin tutkimukset äänestä ja musiikista [1999] ja tilasta [2005]), sekä samojen tutkijoiden vuonna 2001 julkaisema *Multimodal Discourse*, joka käsittelee multimodaalisuutta laajemmin. Itse asiassa juuri Kressin ja van Leeuwenin kuvien kieliopin ilmestymisen todetaan usein johtaneen multimodaalisuuden nousuun akateemisena tutkimuskohteena (ks. esim. Gibbons 2012: 15, MODE 2012). SF-kieliteoriaan pohjautuva multimodaalisuustutkimus perustuu ajatukseen siitä, että kaikki moodit hyödyntävät samoja merkityksenluontistrategioita (Kress & van Leeuwen 2001: 2). Näin myös kuvat välittävät merkityksiä samoilla kolmella tasolla kuin verbaalinen kieli; toisin sanoen ne toteuttavat Hallidayn kolmea metafunktiota (Kress & van Leeuwen 1996/2006, 41–44).

Kressin ja van Leeuwenin kuvien kielioppi muotoilee kuvien metafunktiot seuraavalla tavalla: Kuvien *ideationaalisen metafunktion* avulla esitetään osallistujia (*participants*; ihmisiä, paikkoja tai esineitä) sekä tapahtumia ja suhteita osallistujien välillä. Kuvien *interpersoonainen metafunktio* liittyy kuvan tuottajan, sen katsojan ja kuvassa esitetyn osallistujan välisiin kuvitteellisiin suhteisiin. Metafunktio toteutuu kolmella tasolla: katsekontaktin, sosiaalisen etäisyyden ja kuvakulman avulla. Jos kuvassa esitetyn osallistujan silmät on suunnattu suoraan kuvan katsojaan, osallistuja ikään kuin vaatii katsojaa sosiaaliseen vuorovaikutukseen. (Kress & van Leeuwen 1999/2006: 116–124.) Sosiaalinen etäisyys viittaa kuvan rajaukseen. Jos kuva esimerkiksi esittää osallistujan läheltä, etäisyys on intiimi. (Mts. 124–129.) Kuvakulma vaikuttaa valtasuhteisiin kuvan ja sen katsojan välillä: Osallistujan kuvaaminen ylhäältä alaspäin antaa vallan kuvan katsojalle, alhaalta ylöspäin kuvattu osallistuja puolestaan vaikuttaa arvokkaalta. Suorasta kuvakulmasta esitetty osallistuja puolestaan on tasa-arvoinen kuvan katsojan kanssa. (Mts. 130–140.) Kuvien analyysissä tekstuaaliseen metafunktioon viitataan usein *sommitelmallisenä*³ (*compositional metafunktiona*), joka tarkoittaa tapaa, jolla kuvan osallistujat on aseteltu kuvaan merkitysten luomiseksi. Merkitysten rakentumiseen vaikuttavat muun muassa osallistujien huomioarvo eli niiden koko, väri ja terävyys sekä kuvan elementtien rajausta (mts. 177–179). Näiden lisäksi sommitelmalliseen metafunktioon

³ Tätä suomennosta on käyttänyt esimerkiksi Kuikka 2009.

vaikuttaa osallistujan sijainti kuvassa: keskelle asetettu osallistuja koetaan tärkeämmäksi eli sen informaatioarvo on suurempi kuin marginaaliin asetetun. Kressin ja van Leeuwenin mukaan tutut osallistujat esitetään kuvissa vasemmalla ja uudet oikealla, todelliset (*real*) kuvan alalaidassa ja ihanteelliset (*ideal*) kuvan ylälaidassa (tätä ajatusta on myös kritisoitu useasti, ks. esim. Cheong [2004: 192]).

Menetelmä: Metafunktioanalyysi ja esimerkkejä sen toteutuksesta

SF-kieliteoriaan perustuvassa multimodaalisuustutkimuksessa eri moodien välittämiä merkityksiä saatetaan siis keskenään vertailtavaan muotoon metafunktioanalyysin avulla. Esimerkiksi kuvitetun tekstin metafunktioanalyysissä sekä verbaalinen että visuaalinen teksti analysoidaan jokaisella kolmella merkitystasolla. Verbaalisen ja visuaalisen tekstin metafunktioanalyysissä voidaan käyttää apuna esimerkiksi taulukossa 1 esitettyjä kysymyksiä. Lista on esimerkinomainen, ja jokainen tutkija muokkaa kysymyksiä vastaamaan oman tutkimuksensa tarpeita. Verbaalisen tekstin analyysin osalta taulukossa on hyödynnetty lähteenä Aalto-yliopiston *Viestinnän tietoaines* -verkkomateriaalia (2011), visuaalisen tekstin osalta Kressin ja van Leeuwenin teosta *Reading Images* (1996).

Taulukko 1. Ohjekysymyksiä kuvitetun tekstin metafunktioanalyysiin.

	Verbaalisen tekstin analyysi	Visuaalisen tekstin analyysi
Ideationaalinen merkitystaso	Mitä osallistujia tekstissä on nimetty? Mitä osallistujat tekevät/mitä heille tapahtuu? Millaisina tapahtumaolosuhteet on esitetty?	Mitä osallistujia kuvassa esiintyy? Mitä osallistujat tekevät/mitä heille tapahtuu? Millaisina tapahtumaolosuhteet on esitetty?
Interpersoonainen merkitystaso	Millaisia (tekstin kirjoittajan) asenteita teksti ilmaisee? Millaisia virkkeitä tekstissä on (väitteitä, pyyntöjä/käskyjä, kysymyksiä)? Mikä on virkkeen semanttinen modaalisuus?	Katsovatko osallistujat kuvan vastaanottajaa silmiin? Kuinka osallistujat on rajattu (intiimi/etäinen)? Millaisesta kuvakulmasta osallistujat on kuvattu?
Tekstuaalis-sommitelmallinen merkitystaso	Missä järjestyksessä eri aiheista puhutaan (vaikuttaako esitysjärjestys viestin sisältöön)? Onko tekstistä tunnistettavissa jollekin tekstilajille tyypillinen rakenne? Miten tekstin osia sekä lauseita ja virkkeitä kytketään toisiinsa?	Kuinka osallistujat on sommiteltu kuvaan? Mikä on osallistujien huomioarvo (väri, terävyys, suhteellinen koko)? Kuinka kuvan elementit on rajattu? Mihin kohtaan kuvaa osallistujat on sijoitettu (keskelle, oikealle/vasemmalle, ylös/alas)?

Verbaalisen ja visuaalisen tekstin analyysien jälkeen eri merkitystasojen sisällöt ovat vertailtavassa muodossa, ja niistä voidaan hakea vastauksia tutkijan asettamiin tutkimuskysymyksiin. Verbaalisen ja visuaalisen tekstin analyysien vertailu on mielestäni metafunktioanalyysin tärkein analyysivaihe, sillä vasta tämä tutkimusvaihe tuo analyysiin multimodaalisen ulottuvuuden. Seuraavaksi esittelen, kuinka metafunktioanalyysit toteutettiin Chueasuain (2013) ja Van Meerbergenin (2010) tutkimuksissa.

Chueasuain metafunktioanalyysi Cosmopolitan-lehtien käännöksistä

Chueasuain (2013) aineisto koostuu yhdysvaltalaisen *Cosmopolitan*-lehden thainkielisistä käännöksistä. *Cosmopolitan* on kuukausittain yli sadassa eri maassa ilmestyvä naistenlehti, jonka tyyliin kuuluu käsitellä avoimesti naisen seksuaalisuutta. Chueasuain tutkimuskysymyksenä on selvittää, millaisia seksin ja seksuaalisuuden kuvaukseen liittyviä käännösvaihdoksia (*translation shifts*) tapahtuu, kun seksuaalisesti avoin lähdeteksti muokataan sopimaan pidättyväisempään kohdekulttuuriin. (2013: 107–108.) Erityisen kiinnostavaa käännetyissä lehdissä on se, että käännösprosessissa on paitsi käännetty verbaalinen kieli, myös muokattu ja muutettu lehden runsasta kuvitusta. Analyysissään Chueasuai vertailee, kuinka ideaalinen, interpersoonainen ja tekstuaalinen metafunktio toteutuvat verbaalisessa lähde- ja kohdetekstissä sekä visuaalisessa lähde- ja kohdetekstissä, eli yhdysvaltalaisen lehtien alkuperäisissä kuvituskuvissa sekä thainkielisiin lehtiin vaihdetuissa ja muokatuissa kuvissa (mts. 111). Chueasuai sisällyttää myös fontin visuaaliseksi resurssiksi, sillä aikakauslehdissä fontteja käytetään muokkaamaan lehden visuaalista ilmettä (mts. 115).

Ideationaalisen merkitystason analyysissään Chueasuai kuvailee, kuinka verbaalisen lähdetekstin varsin suorat viittaukset seksiin ja sukupuolielimiin on käännöksissä muutettu eufemismeiksi: esimerkiksi *sex position* on käännetty ilmaisulla *love act* ja *the head of the penis* on käännetty ilmaisulla *the head* (2013: 113). Chueasuain mukaan visuaalisissa teksteissä on tapahtunut vastaava ideationaalisen tason muutos. Visuaalisessa lähdetekstissä on esimerkiksi kuvattu piirrettyjä ihmishahmoja erilaisissa intiimeissä asennoissa. Thai-versiossa nämä on korvattu kuvilla, joissa ihmishahmot seisovat rinnakkain. (Mts. 117.) Interpersoonaisen tason merkitysten muutoksista Chueasuai mainitsee lukijan puhuttelun. Englanninkielinen lähdeteksti puhuttelee lukijaa tuttavallisesti pronomiinilla *you*. Thainkielinen käännös puolestaan puhuttelee lukijaansa virallisemmalla pronomiinilla *khun*, jota Chueasuain mukaan käytetään tavallisesti vanhemman henkilön puhutteluun. Kääntäjän valinta luo vaikutelman alkutekstiä etäisemmästä suhteesta tekstin kirjoittajan ja vastaanottajan

välillä. (Mts. 115.) Chueasuai ei analysoi interpersoonaisen tason merkityksiä aineistonsa kuvissa.

Chueasuai ei analyysissaan erittele esimerkkejä myöskään tekstuaalis-sommitelmallisen tason muutoksista käänöksissä. Hän mainitsee kuitenkin esimerkin erään lehtiartikkelin käänöksen sommittelussa tapahtuneesta muutoksesta. Lähdetekstissä artikkelin otsikko on painettu suurilla, mustilla kapitaalikirjaimilla, ja sen viimeistä sanaa on korostettu harmaalla tehostevärillä ja kursiivilla. Artikkelin käänöksessä otsikkoa ei ole kirjoitettu kapitaaleilla, koska thainkielessä ei ole kapitaalikirjaimia, ja se on painettu suhteessa pienemmällä kirjasinkoolla kuin lähdetekstin otsikko. Yhtään sanaa ei ole erityisesti korostettu. Tämän lisäksi käänöksen otsikko on esitetty sivulla keskitetysti toisin kuin alkutekstissä. (2013: 116–117.) Chueasuain mukaan esimerkki kuvaa ideationaalisella merkitystasolla tapahtunutta muutosta, mutta mielestäni visuaalisten elementtien väriin, suhteelliseen kokoon ja sommitteluun tehdyt muutokset tapahtuvat nimenomaan sommitelmallisella merkitystasolla. Koska tutkija on merkitystasosta kanssani eri mieltä, en kuitenkaan nosta tätä esimerkiksi sommitelmallisen tason muutoksesta myöhemmin esitetystä aiempaa tutkimusta kokoavassa taulukossa 2.

Van Meerbergenin metafunktioanalyysi Nijntje-kuvakirjojen käänöksistä

Sara Van Meerbergenin (2010, ks. myös 2009) metafunktioanalyysi tutkii hollantilaisen Dick Brunan *Nijntje*-kirjojen⁴ ruotsinkielisiä käänöksiä. Kirjat on suunnattu pienille lapsilukijoille. Tarinat ovat lyhyitä ja yksinkertaisia, ja niiden kuvitukset ovat pelkistettyjä: jokaisella sivulla on esitetty vain olennaisimmat osallistajat. Kirjojen päähenkilö Nijntje-kani on kuvattu lapsenomaisena, suuripäisenä hahmona, jonka pistemäiset silmät on useimmissa kuvissa suunnattu suoraan kirjan lukijaan. Metafunktioanalyysissaan Van Meerbergen tutkii, kuinka kirjojen kirjoitettuja ja kuvallisia resursseja käytetään lähde- ja kohdeteksteissä eri metafunktioiden tasolla. Van Meerbergen muotoilee eri tutkimuskysymyksen jokaisen metafunktion analyysille.

Ideationaalisen merkitystason analyysissaan Van Meerbergen (2010: 63) tarkastelee, millaista lapsikäsitystä lähde- ja kohdeteksteissä luodaan: kuvataanko esimerkiksi päähenkilö aktiivisena vai passiivina hahmona tai millaiseksi päähenkilön ja hänen vanhempiansa suhde esitetään. Analyysissaan hän päättelee, että päähenkilö esitetään verbaalisessa lähdetekstissä kiltimpänä ja tottelevaisempana lapsena kuin ruotsinkielisessä kohdetekstissä. Esimerkkinä tästä hän mainitsee muun muassa

⁴ Kirjasarja on ilmestynyt ruotsiksi ja englanniksi nimellä *Miffy* ja suomeksi nimellä *Milla* (suom. Sanna Uimonen).

kohdan, jossa lähdetekstin päähenkilö kiittää vanhempiaan saamistaan syntymäpäivälahjoista, mutta käännökseen päähenkilö ei (mts. 185, 199). Van Meerbergen ei kuitenkaan yhdistä näitä huomioitaan visuaalisen tekstin analyysiin, joten tutkimuksessa ei tehdä multimodaalista ideationaalisen merkitystason analyysia.

Interpersoonaisen merkitystason analyysissaan Van Meerbergen tutkii, kuinka kuva ja sana mahdollistavat multimodaalisen tekstin vuorovaikutuksen lukijansa kanssa lähde- ja kohdeteksteissä. Esimerkkinä käännösprosessissa tapahtuneesta interpersoonaisen merkitystason muutoksesta Van Meerbergen esittää verbaalisesta tekstistä kohdan, jossa hollanninkielinen lähdeteksti ei puhuttele lukijaa suoraan, mutta jonka käännökseen on lisätty lukijan suoraa puhuttelua persoonapronominilla *du* ('sinä'). Vastaavassa kuvassa päähenkilö seisoo kuvan katsojaa kohti ja katsoo tätä suoraan silmiin. Näin ollen kuvan interpersoonainen vuorovaikutus katsojan kanssa on vahva. Yhdessä kuvan kanssa käännökseen interpersoonainen vuorovaikutus lukijan kanssa vahvistuu edelleen. (Van Meerbergen 2010: 138–140, 155.) Analysoidessaan kuvia, jotka eivät esitä osallistujia, joilla olisi silmät, Van Meerbergen jättää interpersoonaisen vuorovaikutuksen analyysin kokonaan pois (ks. esim. mts. 136, 176, 189–190).

Myös Van Meerbergenin analyysissa on kohta, joka ei mielestäni tapahdu tutkijan nimeämällä merkitystasolla. Tekstuaalis-sommitelmallisen merkitystason analyysissaan Van Meerbergen kertoo tutkivansa pedagogisen viittausvuorovaikutuksen muutosta kuvan ja sanan välillä. Tällä hän omien sanojensa mukaan tarkoittaa analyysia, joka tarkastelee, mitä hahmoja ja esineitä verbaalisessa tekstissä esitetään suhteessa siihen, mitkä näistä hahmoista ja esineistä on esitetty kuvassa. Tämän vuorovaikutuksen pedagoginen ulottuvuus viittaa kirjan lapsilukijalle asettamiin ”tehtäviin”: verbaalinen teksti ohjaa lapsilukijaa tunnistamaan ja nimeämään tiettyjä asioita kuvasta (Van Meerbergen 2010: 85–87). Jos kääntäjä poikkeaa lähdetekstistä ja nimeää kuvasta eri hahmoja kuin lähdetekstin kirjoittaja, käänнос ohjaa lapsilukijaa tulkitsemaan kuvan eri tavalla.

Esimerkkinä tekstuaalis-sommitelmallisen merkitystason muutoksesta Van Meerbergen esittää muun muassa kohdan, jossa kuvakirjan verbaalinen teksti puhuu siitä, mitä kanin on laitettava päälleen mennessään ulos. Vastaavassa kuvassa päähenkilö esitetään puettuna talvivaatteisiin. Hollanninkielinen lähdeteksti nimeää puettut vaatekappaleet erikseen (pipo, saappaat, kaulaliina, jne.), mutta käänöksessä niistä käytetään yhteisnimitystä *varma kläder* ('lämpimät vaatteet'). (Van Meerbergen 2010: 138–140; 157.) Toisessa Van Meerbergenin esittämässä esimerkissä verbaalinen teksti puhuu piirustusvälineistä ja kuvassa näytetään neljä eriväristä kynää. Hollanninkielisessä lähdetekstissä kyniin viitataan termillä 'värikynä' (*potloden*), mutta ruotsinkielisessä käänöksessä ne on nimetty 'väriiliidiksi' (*kritor*).

(Mts. 189; 203.) Molemmissa esimerkeissä kuvien ja sanojen viittausvuorovaikutus on muuttunut; käännökset kutsuvat lapsilukijaa tulkitsemaan kuvia hieman eri tavoin. Sisällöllisesti toisistaan poikkeaviin verbaalisiin teksteihin (lähde- ja kohdetekstiin) yhdistettyinä kuvien merkityspotentiaali, eli niihin mahdollisesti liitettävät merkitykset, on erilainen. (Mts. 211.)

Vaikka Van Meerbergenin analyysit kuvien merkityspotentiaalien muutoksista ovat taidokkaasti toteutettuja ja kenties kuvan ja sanan vuorovaikutuksen tarkastelussa tutkimuksen antoisimpia tuloksia, ne eivät mielestäni liity tekstuaalisommitelmalliseen merkitystasoon niin kuin Van Meerbergen esittää. Tekstuaalisommitelmallisella merkitystasolla tarkastellaan verbaalisen kielen informaatorakenteiden organisoimista ymmärrettäviksi viesteiksi sekä kuvallisesti esitetyn informaation sommittelua: hahmojen kokoa, väriä sekä sijaintia kuvassa. Van Meerbergenin analyyseissa keskitytään siihen, mitä esineitä ja hahmoja verbaalisessa tekstissä on nimetty ja kuvissa esitetty. Mielestäni kyseessä on siis selvästi ideationaalisen tason merkitysten rakentuminen (vrt. ohjekysymykset taulukossa 1). Erimielisyydestä johtuen en esittele näitäkään kohtia esimerkkeinä taulukossa 2.

Aiempien tutkimusten koontia

Chueasuain ja Van Meerbergenin metafunktioanalyysien tulokset on esitetty kootusti taulukossa 2. Taulukko on jaettu kolmeen osaan metafunktioiden mukaan. Jokaisen metafunktion kohdalla on esitetty esimerkit siitä, kuinka

- merkitykset rakentuvat aineiston *verbaalisissa* lähde- ja kohdeteksteissä ja kuinka lähde- ja kohdekielinen informaatio eroavat toisistaan
- merkitykset rakentuvat vastaavissa *visuaalisissa* teksteissä (ja kuinka lähde- ja kohdekielissä versioissa käytetyt visuaaliset tekstit eroavat toisistaan Chueasuain tapauksessa)
- *verbaalisen ja visuaalisen informaation vuorovaikutus* on muuttunut käänösprosessissa kullakin merkitystasolla.

Taulukko 2. Koonti aiemmista kuvitetun tekstin metafunktioanalyseista käänntieteilisesss tutkimuksesss.

		Chueasuai 2013	Van Meerbergen 2010
IDEATIONAALINEN	Verb. teksti	Lähdetekstissä on suoria viittauksia sukupuolielimiin, kohdetekstissä on käytetty eufemismeja.	Lähdetekstissä päähenkilö on esitetty kiltiksi ja tottelevaiseksi lapseksi, kohdetekstissä itsenäisemmäksi.
	Visuaal. teksti	Lähdetekstissä on ihmishahmoja intiimeissä asennoissa, kohdetekstissä hahmot seisovat rinnakkain.	Ei analysoitu.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitu.	Ei analysoitu.
INTERPERSONAINEN	Verb. teksti	Lähdetekstissä on tuttavallinen pronomini <i>you</i> , kohdetekstissä on virallisempi pronomini <i>khun</i> .	Lähdetekstissä ei puhutella kirjan lukijaa suoraan, kohdetekstiin on lisätty puhuttelua persoonapronominilla <i>du</i> .
	Visuaal. teksti	Ei analysoitu.	Päähenkilö katsoo lukijaa suoraan silmiin (vahva vuorovaikutus).
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitu.	Käännytyssä multimodaalisessa tekstissä vuorovaikutus lukijan kanssa vahvistuu edelleen.
TEKSTUAALIS-SOMM.	Verb. Teksti	Ei analysoitu.	Ei analysoitu.
	Visuaal. teksti	Ei analysoitu.	Ei analysoitu.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitu.	Ei analysoitu.

Sekä Chueasuai (2013: 118) että Van Meerbergen (2010: 230) kuvailevat metafunktioanalyysia ”hedelmälliseksi työkaluksi” multimodaalisten tekstien käännösten analyysia varten. Kuten taulukosta kuitenkin näkyy, visuaalisen ja verbaalisen informaation vuorovaikutuksen tutkiminen on jäänyt molemmissa tutkimuksissa melko vähäiseksi. Chueasuai puolustelee tätä puutetta omassa tutkimuksessaan kertomalla analysoineensa visuaalisen ja verbaalisen tekstin erikseen, koska siten analyysin tulokset on helpompi esittää selkeästi. Hän itsekin painottaa, että todellisuudessa molempien moodien välittämät merkitykset ovat kietoutuneet erottamattomasti yhteen. (Chueasuai 2013: 118.) Tällä tavoin toteutettuna metafunktioanalyysi ei kuitenkaan pääse pureutumaan siihen, miten nämä yhteen kietoutuneet merkitykset tekstissä rakentuvat. Pelkästään se, että kuva analysoidaan verbaalisen tekstin analyysiin kehitetyllä metodilla, ei tee analyysista multimodaalista. Analyysi, joka ainoastaan listaa moodien välittämiä merkityksiä erikseen, tehtiin se kuinka yksityiskohtaisesti tahansa, ei ole esimerkki multimodaalisesta analyysistä vaan pikemminkin monomodaalisesta inventaariosta.

Moodien vuorovaikutuksen analyysin vähäisyyden lisäksi taulukosta on nähtävissä se, ettei kumpikaan tutkija esitä esimerkkejä tekstuaalis-sommitelmallisen merkitystason analyysistä. Huomionarvoista on myös se, että molempien tutkimusten intersubjektiveisuuden merkitystason verbaalisen tekstin analyysissä nousi esimerkkejä ainoastaan lukijan puhutteluun käytetyistä persoonapronomineista. Ainoita esimerkkejä visuaalisen tekstin intersubjektiveisuuden tason analyysistä olivat Van Meerbergenin pohdinnat kirjan hahmojen katseiden suunnista.

Artikkelini seuraavassa osiossa toteutan itse vertailevan metafunktioanalyysin kuvitetun teknisen tekstin lähde- ja kohdekielisistä versioista. Koska visuaalisen ja verbaalisen analyysin yhdistäviin vaiheisiin kiinnitettiin aiemmissa tutkimuksissa vain vähän huomiota eikä tekstuaalis-sommitelmallisen tason analyysien esittely lainkaan, kiinnitän näihin erityistä huomiota omassa analyysissäni. On myös mielenkiintoista selvittää, minkälaista tietoa esimerkiksi intersubjektiveisuuden tason analyysi voi tuottaa merkitysten rakentumisesta kuvitetussa teknisessä tekstissä. Aiemmat tutkimukset käsitelivät tällä merkitystasolla ainoastaan lukijan puhutteluun käytettyjä persoonapronomineja ja kuvissa esitettyjen hahmojen silmiä, eikä analysoimassani tekstissä esiinny kumpiakaan näistä.

Analyysi

Aineisto ja tutkimuskysymykset

Tämän artikkelin aineistona käytetty kuvitetun tekstin käännös on luonteeltaan tekninen, sillä lähdeteksti kuvailee kaivosteknologian alaan kuuluvien myötä- ja

vastavirtamärkärumpumagneettierottimien toimintaperiaatteet. Analysoitu käänös on poimittu laajemmasta, väitöskirjatutkimuksessa käytetystä aineistosta, johon kuului yhteensä kahdeksan käänöstä. Tämän artikkelin aineistoksi valittu käänös edustaa hyvin väitöstutkimukseni aineistoa, koska analyysin tuloksissa esitellyt muutokset ovat tyypillisiä koko aineistolle. Käänökset teetettiin Tampereen yliopiston maisterivaiheen käänösopiskelijoilla osana Tekniikan käänösviestinnän seminaaria. Opiskelijat käänösivät tekstin englannista suomeen, eli omalle äidinkielelleen. Käännettävässä tekstissä oli hieman alle 800 sanaa ja kaksi suurehkoa, värillistä kuvaa, yksi kummastakin erotinmallista.

Lähdetekstissä esiteltyjen laitteiden toimintaperiaate perustuu niiden nimen mukaisesti magnetismiin. Magneettierottimen tarkoitus on *rikastaa* magneettista malmia (esimerkiksi rautamalmia) poistamalla siitä se aines, joka ei ole magneettinen. Malmiaines jauhetaan hienoksi ja liuotetaan veteen, jolloin syntyy lietettä. Lieke ohjataan erottimeen, jossa se kulkee magneetikentän ohitse. Magneettiset partikkelit eriytyvät muusta lietteestä kohti magneetikenttää, minkä jälkeen ne poistuvat erottimesta eri säiliöön kuin ei-magneettiset.

Lähdeteksti ja sen kuvitukset laadittiin varta vasten väitöstutkimustani varten yhteistyössä Geologian tutkimuskeskuksen henkilökunnan kanssa. Käännettävä teksti ja sen kuvitus muotoiltiin tarkoituksella siten, että suhde kuvan ja sanan välittämän informaation välillä vaihtelee: kuvitus on pääosin yhdenmukainen verbaalisen tekstin kanssa, mutta joissakin kohdissa visuaalinen ja verbaalinen informaatio ovat tavalla tai toisella keskenään ristiriidassa, ja joissakin kohdissa visuaalisesta lähdetekstistä on poistettu informaatiota. Huomionarvoista tehtävänannossa oli se, ettei kääntäjiä ohjeistettu kiinnittämään tekstin kuvitukseen huomiota, eivätkä kääntäjät ennen käänöstyön aloittamista tienneet, että tutkimus tarkastelee nimenomaan kuvan ja sanan suhdetta. Näin haluttiin varmistaa se, että he reagoisivat käänöstehtävään mahdollisimman luonnollisesti. Analyysini tarkoituksena on selvittää, kuinka kuva ja sen vuorovaikutus verbaalisen tekstin kanssa näkyvät käänösprosessissa. Vaikuttaako visuaalinen informaatio kääntäjän ratkaisuihin? Entä kuinka ristiriita visuaalisen ja verbaalisen informaation välillä vaikuttaa kääntäjän ratkaisuihin?

Analyysin tulokset

Tässä luvussa esitän kolme esimerkkiä aineistoni metafunktioanalyseista. Kunkin esimerkin kohdalla kerron lyhyesti, minkälaista vaihetta se kuvaa laitteen toimintaperiaatteessa ja miten kuvan ja sanan suhdetta on muokattu (jos sitä on muokattu). Taulukon 2 tavoin analyysini metafunktiotaulukoissa (taulukot 3–5) on esitetty, kuinka merkitykset rakentuvat verbaalisissa teksteissä eli lähde- ja kohdekielisessä virkkeessä, kuinka ne rakentuvat visuaalisessa tekstissä, ja kuinka

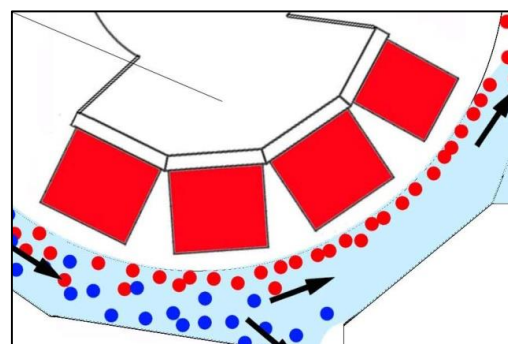
verbaalisen ja visuaalisen informaation vuorovaikutus on muuttunut kullakin merkitystasolla.

Kuten edellä mainitsin, käännettävässä tekstissä on kaksi suurehkoa kuvaa, jotka esittävät kummankin magneettierotinmallin koko toimintaprosessin. Analyysia tehdessäni minun tulikin valita, analysoisinko virkkeet suhteessa koko kuvaan vai suhteessa siihen osaan kuvasta, joka vastaa verbaalisen tekstin kuvailemaa kohtaa koneen toimintaprosessissa. Mielestäni jälkimmäinen oli tarkoituksenmukaisempaa, sillä kuva-analyyseista olisi muuten tullut paitsi monimutkaisia ja pitkiä myös puuduttavan toisteisia. Valintaani tukee myös kognitiivisen psykologian piirissä tehty silmänliiketutkimus, jonka mukaan kuvitetun teknisen tekstin lukija keskeyttää verbaalisen tekstin luentansa säännöllisesti (keskimäärin 23 sanan välein) katsoakseen nimenomaan sitä kohtaa kuvasta, jossa esitetään hänen juuri lukemansa verbaalisen tekstin kuvailemaa informaatiota (Hegarty & Just 1993: 730–731). Mielestäni voidaan siis olettaa, että valitsemani tapa rajata kuvat esittää metafunktioanalyysin kannalta olennaisen visuaalisen informaation. Pyydän lukijaa kuitenkin huomaamaan, että kuvien rajauksesta johtuen en pohdi sommitelmallisen tason analyyseissani systemaattisesti sitä, mikä kuvan sommitelmassa on keskellä, ylhäällä tai alhaalla (vrt. metafunktioanalyysia ohjaavat kysymykset taulukossa 1), koska tämä luonnollisesti riippuu siitä, missä laajuudessa kuvaa tarkastellaan. Huomautan myös, että ideationaalisen tason verbaalisten lähde- ja kohdetekstien analyyseissa on osallistujien nimeämisessä käytetty hieman eri termejä (esim. *partikkelit* vs. *rakeet* taulukossa 3). Verbaalisen lähdetekstin termien suomennokset ovat Geologian tutkimuskeskuksen henkilökunnan kanssa laatimastani ohjekäännöksestä, kun taas verbaalisen kohdetekstin termit ovat luonnollisesti analyyysin aineistoksi valitusta käännöksestä.

Esimerkki 1.

Lähdeteksti: The magnetic particles are separated from the rest of the stream as they adhere to the drum surface in the area of the magnet.

Kohdeteksti: Magneettiset rakeet erottuvat virrasta tarttuessaan rummun pintaan magneettien kohdalla.

Kuva 1. Magneettiset partikkelit erottuvat partikkelivirrasta.

Esimerkki 1 on poimittu myötävirtamagneettierottimen toimintaperiaatetta kuvaavasta osiosta. Verbaalinen teksti kuvailee, kuinka partikkelivirtaan kohdistettu magneettikenttä saa magneettiset partikkelit jatkamaan matkaansa eri suuntaan kuin ei-magneettiset. Tässä esimerkissä verbaalisen ja visuaalisen lähdetekstin suhdetta ei ole muokattu; kuvan ja sanan välillä ei siis ole minkäänlaista ristiriitaa.

Taulukko 3. Esimerkin 1 metafunktioanalyysi.

		Esimerkin 1 analyysi
IDEATIONAALINEN	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistajat: <i>magnetic particles</i> ('magneettiset partikkelit'), <i>stream</i> ('virta'), <i>drum surface</i> ('rummun pinta') ja <i>magnet</i> ('magneetti'). Magneettiset partikkelit eroavat partikkelivirrasta magneetin kohdalla.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistajat: <i>magneettiset rakeet</i>, <i>virta</i>, <i>rummun pinta</i>, <i>magneetit</i>. Toisin kuin lähdetekstissä, magneetteja on nimetty useampia. Magneettiset partikkelit eroavat partikkelivirrasta magneettien kohdalla.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa on esitetty seuraavat osallistajat: neljä magneettia, magneettisia (punaisia) partikkeleita, ei-magneettisia (sinisiä) partikkeleita, rumpu (rummun pintaa), sekä nuolia, joilla kuvataan liikkeen suuntaa. Magneettiset partikkelit lähestyvät rummun pintaa, ei-magneettiset partikkelit eivät. Partikkelit ovat veden alla (kuvattu vaaleansinisellä).
	Vuoro-vaikutus	Verbaalisessa kohdetekstissä on <i>magneetit</i> on mainittu monikossa. Tämä vastaa visuaalisen tekstin välittämää informaatiota.
INTERPERSON.	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p> <p>Kohdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa ei ole osallistujia, jotka katsoisivat kuvan vastaanottajaa silmiin. Laitte on esitetty suorasta kuvakulmasta.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa.
TEKSTUAALIS-SOMMITELM.	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Virkkeet on kytketty yhteen <i>as</i>-konjunktiolla.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Informaation esitysjärjestys on sama kuin lähdetekstissä. Virkkeet on kytketty yhteen muuttamalla jälkimmäinen virke lauseenvastikkeeksi.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvan tässä kohdassa magneetti on suhteessa suurin elementti ja sillä on suurin huomioarvo (myös kirkkaan värinsä puolesta). Magneettiset partikkelit on esitetty samalla värillä kuin magneetit: magneettiset partikkelit ja magneetit on esitetty yhteenkuuluvina.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa.

Esimerkin 1 metafunktioanalyysi on esitetty taulukossa 3. Esittelen seuraavaksi yhteenvetoa analyysin sisällöstä. Aloitan hankalimmiksi kokemistani eli interpersoonaisen ja tekstuaalis-sommitelmallisen tason analyysivaiheista ja esittelen viimeiseksi hedelmällisimmäksi kokemani ideationaalisen tason analyysin.

Systemis-funktionaalisen viitekehyksen mukaan interpersoonainen merkitystaso toteutuu kuvissa siis katsekontaktin, kuvakulman ja sosiaalisen etäisyyden tasoilla. Näistä kahden ensimmäisen tason, katsekontaktin ja kuvakulman, analyysi oli hyvin yksioikoinen sekä kuvan 1 että kuvien 2 ja 3 analyyseissa: kuvissa ei ole katsekontaktia – niissä ei ole osallistujia, joilla olisi silmät – ja ne on kaikki esitetty suorasta kuvakulmasta. Ei-ihmismäisiä osallistujia (esimerkiksi esineitä ja rakennuksia) esittävien kuvien analyyseissä Kress ja van Leeuwen mainitsevat sosiaalisen etäisyyden arvioinnista ainoastaan sen, että heidän mielestään esineen esittäminen vain osittain vastaa kasvokuvaa ihmisestä (intiimi etäisyys). Vastaavasti esineen esittäminen siten, että sen ympärille jää tilaa, vastaa ihmishahmon esittämistä kokonaan (etäisempi vaikutelma). Kressin ja van Leeuwenin mukaan kohteen esittäminen vain osittain tuo esineen siis sosiaalisesti lähemmäs kuvan katsojaa. (1996/2006: 127–128.) Mielestäni tämä voidaan helposti kyseenalaistaa. Kutsunkin artikkelin lukijan pohtimaan, kokisiko hän olevansa sosiaalisesti etäämpänä kuvissa 1–3 esittämistäni koneen osista, jos en olisi rajannut kuvia esittämään vain pientä osaa koko kuvasta. Kokonaisuudessaan en näe valitun viitekehyksen tarjoavan merkityksellisiä työvälineitä tämän tyyppisten kuvien analysoimiseen interpersoonaisella merkitystasolla.

Nähdäkseni analyysi ei paljasta kovinkaan paljon myöskään verbaalisen tekstin ja lukijan interpersoonaisesta vuorovaikutuksesta. Esimerkin 1 lauseet (kuten myös lauseet esimerkeissä 2 ja 3) ovat semanttiselta modalisuudeltaan väitelauseita, eli ne esittävät sisältönsä neutraalisti totena. Yksikään analysoiduista lauseista ei sanottavasti heijasta tekstin kirjoittajan mielipiteitä. Tekstilaji ja -tyyppi säilyvät samoina lähde- ja kohdeteksteissä, joten myöskään niiden toteaminen ei vie analyysia eteenpäin. Visuaalisen ja verbaalisen tekstin analyysien jälkeen seuraisi näiden analyysivaiheiden yhdistäminen, eli visuaalisen ja verbaalisen informaation vuorovaikutuksen analyysi. Mielestäni ei kuitenkaan ole selvää, kuinka tämä tulisi käytännössä tehdä. SF-viitekehyyksessä todetaan ainoastaan, että verbaalinen ja visuaalinen informaatio välittävät merkityksiä samoja periaatteita hyödyntäen, joten niitä on mahdollista verrata toisiinsa. Mutta mitä yhteistä käytännössä on esimerkiksi suoralla kuvakulmalla ja sillä, että kuvaan on yhdistetty nimenomaan neutraali väitelause? Ja kuinka tämän informaation vertailu voisi edistää ymmärrystämme multimodaalisesta merkityksenrakentumisesta?

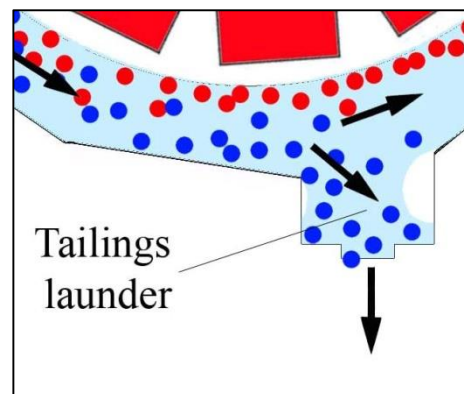
Tekstuaalis-sommitelmallisen merkitystason analyysissä kohtasin hyvin samanlaisia ongelmia kuin edellisellä merkitystasolla, sillä erillisten moodien analyysi tuntui pureutuvan vain multimodaalisen käänösanalyysin kannalta merkityksettömiin yksityiskohtiin (esimerkiksi millaisilla konjunktioilla lauseet on yhdistetty tai missä järjestyksessä koneen osat on sommiteltu kuvassa suhteessa toisiinsa). Vaikka kuvien rajaus jätti analyysistani pois pohdinnan siitä, mikä kuvissa on esimerkiksi ylhäällä ja mikä alhaalla, en usko, että tämäkään tieto olisi edistänyt analyysiani. Myös tekstuaalis-sommitelmallisten analyysivaiheiden yhdistäminen oli niin hankalaa, että minulle heräsi epäily siitä, ovatko ne ylipäättään saman tason merkityksiä. Onko tekstin esittämisen järjestyksen ja kuvan elementtien sommittelun, värin ja koon tarkastelussa lainkaan kyse merkityksistä, jotka millään analysoitavalla tasolla voisivat edustaa rinnastettavaa informaatiota?

Ideationaalisella merkitystasolla analyysi sen sijaan oli hedelmällisempi. Verbaalisessa lähdetekstissä *magnet*-sana on yksikössä, sillä se viittaa laitteen sisällä olevaan magneettiyksikköön kokonaisuutena. Verbaalisessa kohdetekstissä *magneetit* on kuitenkin nimetty monikossa. Moodien vuorovaikutuksen tarkastelu osoitti, että verbaalinen kohdeteksti vastaa tältä osin visuaalista tekstiä, jossa yksittäisiä magneetteja on koneen sisällä esitetty neljä kappaletta. Kääntäjä onkin kenties – tietoisesti tai tiedostamattaan – antanut visuaalisen informaation tarkentaa tulkintaansa verbaalisen tekstin sisällöstä.

Esimerkki 2.

Lähdeteksti: The weakly magnetic and non-magnetic particles are carried forward by the stream and eventually discharged from a tailings launder in the upper part of the equipment.

Kohdeteksti: Heikko- ja ei-magneettinen aines kulkeutuu eteenpäin ja poistuu lopulta laitteen alaosan rikastusjätekuurusta.

Kuva 2. Ei-magneettinen aines poistuu myötävirtaerottimesta.

Myös esimerkki 2 on poimittu myötävirtamagneettierottimen toimintaperiaatetta kuvaavasta osiosta. Lause on jatkoa edellisen esimerkin lauseelle: se kuvailee, minne ei-magneettiset partikkelit päätyvät sen jälkeen kun magneetin vetovoima on erottanut magneettiset partikkelit niiden joukosta. Tässä esimerkissä kuvan ja sanan suhdetta

on muokattu siten, että moodien esittämän informaation välillä on ristiriita: verbaalisen lähdetekstin mukaan *tailings launder* eli rikastusjäteputki on laitteiston yläosassa, kun taas kuvan mukaan se on laitteiston alimmainen osa.

Koska esimerkin interpersoonaisen ja tekstuaalis-sommitelmallisen merkitystason analyysit eivät tuottaneet esimerkkiä 1 enempää materiaalia, en pohdi näiden tasojen analyysija sen enempää. Ideationaalisella merkitystasolla moodien vuorovaikutuksen tarkastelu sen sijaan osoitti jälleen mielenkiintoisen muutoksen: Verbaalisen kohdetekstin ja visuaalisen tekstin välillä ei enää ole yllämainittua ristiriitaa; rikastusjäteputken sijainniksi on verbaalisessa kohdetekstissä nimetty laitteen alaosa. Kääntäjä on siis mukauttanut osan sijainnin vastaamaan visuaalista tekstiä käännöksessä.

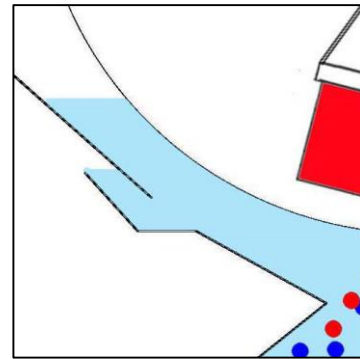
Taulukko 4. Esimerkin 2 metafunktioanalyysi.

		Esimerkin 2 analyysi
IDEATIONAALINEN	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistujat: <i>weakly magnetic and non-magnetic particles</i> ('heikosti magneettiset ja ei-magneettiset partikkelit'), <i>stream</i> ('virta'), <i>tailings launder</i> ('rikastusjäteputki'). Virta kuljettaa partikkeleita eteenpäin kunnes ne poistuvat rikastusjäteputkesta. Rikastusjäteputki sijaitsee laitteen yläosassa.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistujat: <i>heikko- ja ei-magneettinen aines, rikastusjätekoulu</i>. Aines kulkeutuu eteenpäin kunnes poistuu rikastusjätekourusta. Toisin kuin lähdetekstissä, virtaa ei ole mainittu, ja rikastusjätekoulu sijaitsee laitteen alaosassa.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa on esitetty seuraavat osallistujat: heikosti magneettiset ja ei-magneettiset partikkelit, rikastusjäteputki. Rikastusjäteputki sijaitsee laitteiston alapuolella.
	Vuoro-vaikutus	Verbaalisen lähdetekstin ja visuaalisen tekstin välillä on ristiriita (rikastusjäteputken sijainti laitteessa). Verbaalisen kohdetekstin ja visuaalisen tekstin välillä ristiriitaa ei ole; kääntäjä on mukauttanut rikastusjäteputken sijainnin vastaamaan visuaalista tekstiä käännöksessä.
INTEPDEPDSOON	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p> <p>Kohdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa ei ole osallistujia, jotka katsoisivat kuvan vastaanottajaa silmiin. Laite on esitetty suorasta kuvakulmasta.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa
TEKSTUAALIS-SOMMIT	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Virkkeet on kytketty yhteen and-konjunktioilla.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Informaation esitysjärjestys on sama kuin lähdetekstissä. Virkkeet on kytketty yhteen ja-konjunktioilla.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvan tässä kohdassa ei ole elementtejä, joiden huomioarvo olisi sanottavasti muita suurempi.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa.

Esimerkki 3.

Lähdeteksti: The non-magnetic particles flow in the opposite direction to the drum rotation and are discharged through an overflow into a tailings chute.

Kohdeteksti: Ei-magneettiset partikkelit kulkeutuvat vastavirtaan rummun pyörimisliikkeeseen nähden ja ne huuhdellaan ylivuodon mukana jätesäiliöön.

Kuva 3. Ei-magneettinen aines poistuu vastavirta-erottimesta.

Esimerkki 3 on poimittu vastavirtamagneettierottimen toimintaperiaatetta kuvaavasta osiosta. Kohta kuvaa esimerkkiä 2 vastaavaa kohtaa laitteen toiminnassa, eli sekun kuvailee, minne ei-magneettiset partikkelit päätyvät sen jälkeen kun magneetin vetovoima on erottanut magneettiset partikkelit niiden joukosta. Tässä esimerkissä visuaalisesta lähdetekstistä on poistettu informaatiota. Kuvassa näkyy ylivuotokanava, jonka kautta ei-magneettiset partikkelit poistuvat laitteesta, mutta itse partikkeleiden (siniset pienet pallot) poistumisreittiä ei kuvassa näy. Kuvassa ei myöskään ole piirretty rikastusjäteputkea, jonka kautta partikkelit jatkavat matkaansa ylivuotokanavan kautta poistuttuaan.

Myös tässä esimerkissä keskityn ainoastaan ideationaalisen merkitystason analyysin esittelyyn yllä mainituista syistä. Ideationaalisella merkitystasolla verbaaliset lähde- ja kohdeteksti poikkeavat toisistaan monilta osin erityisesti lauseen loppuosassa. Jos halutaan arvioida käänösratkaisun onnistuneisuutta, voidaan lauseen loppuosan sananvalinnat kyseenalaistaa. *Discharge* viittaa poistamiseen tai ulos päästämiseen (Oxford Dictionary of English s. v. *discharge*), kun taas *huuhteleminen* viittaa nesteeseen kaatamiseen jonkin päälle tai nesteessä huljuttamiseen (Kielitoimiston sanakirja s. v. *huuhdella*). Sana *ylivuoto* on puolestaan oletettavasti käänösvastine termille *overflow*, joka on koneen osa. Käänöksestä tämä ajatus ei kuitenkaan välity, vaan *ylivuotoa* on käytetty merkityksessä *nesteeseen virtaus*. Koska analyysiaineistoksi valittu käänös oli muilta osin erittäin onnistunut, herää kysymys, heijasteleeko tämän kohdekielisen virkkeen horjuvuus kenties sitä, ettei käänöskääntäjä ymmärtänyt koneen toimintaprosessia oikein tässä kohdassa. Koska kuvassa ei ollut (lähde- tai kohdekielistä) verbaalista informaatiota vastaavaa visuaalista informaatiota, moodien vuorovaikutusta ei voinut tarkastella lähemmin.

Taulukko 5. Esimerkin 3 metafunktioanalyysi.

		Esimerkin 3 analyysi
IDEATIONAALINEN	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistujat: <i>non-magnetic particles</i> ('ei-magneettiset partikkelit'), <i>overflow</i> ('ylivuotokanava'), <i>tailings chute</i> ('rikastusjätekuilu'). Ei-magneettiset partikkelit poistuvat erottimesta ylivuotokanavan kautta rikastusjätekuiluun.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä on nimetty seuraavat osallistujat: <i>ei-magneettiset partikkelit</i>, <i>ylivuoto</i>, <i>jätesäiliö</i>. Ei-magneettiset partikkelit huuhdellaan erottimesta jätesäiliöön ylivuodon mukana. Verbaalinen kohdeteksti poikkeaa lähdetekstistä paljon: toisin kuin lähdetekstissä, kohdetekstissä puhutaan partikkeleiden huuhtelemisesta ja partikkeleiden poistumisesta ylivuodon mukana. Kohdetekstissä ei mainita ylivuotokanavaa.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa on esitetty seuraavat osallistujat: rumpu, ylivuotokanava, vettä.
	Vuoro-vaikutus	Kuva ei esitä verbaalisessa lähde- (tai kohde)tekstissä esitettyä informaatiota.
INTERPERSON.	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p> <p>Kohdeteksti: Lause on informatiivinen väitelause. Lause ei ilmaise kirjoittajan asenteita.</p>
	Visuaal. teksti	Kuvassa ei ole osallistujia, jotka katsoisivat kuvan vastaanottajaa silmiin. Laite on esitetty suorasta kuvakulmasta.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa.
TEKSTUAALIS-SOMMIT.	Verb. teksti	<p>Lähdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Virkkeet on kytketty yhteen and-konjunktilla.</p> <p>Kohdeteksti: Virkkeessä ei ole tunnistettavissa yksinomaan tekniselle tekstilajille tyypillistä rakennetta. Informaation esitysjärjestys ei vaikuta viestin sisältöön. Informaation esitysjärjestys on sama kuin lähdetekstissä. Virkkeet on kytketty yhteen ja-konjunktilla.</p>
	Visuaal. teksti	Ylivuotokanava on rumpun alavasemmalla. Ylivuotokanava on pienehkö suhteessa rumpuun.
	Vuoro-vaikutus	Ei analysoitavaa.

Yhteenvedona metafunktioanalyysien tuloksista voin todeta, etten löytänyt aineistosta multimodaaliselle käänösanalyysille merkityksellistä informaatiota sommitelmallisella ja interpersoonaisella tasolla. En myöskään keksinyt tapaa yhdistää visuaalisen ja verbaalisen tekstin analyyseja näillä merkitystasoilla. Ideationaalisella merkitystasolla moodien tarkastelu erikseen sekä niiden vertailu keskenään oli kuitenkin helpompaa. Esimerkkien 1 ja 2 analyyseissa moodien

vuorovaikutuksen tarkastelu osoitti, että tiettyjen sanojen käännökset vastasivat enemmän visuaalisen lähdetekstin kuin verbaalisen lähdetekstin ideationaalista sisältöä. Kääntäjä oli siis mahdollisesti pohjannut käänösratkaisunsa kuvan välittämään informaatioon. Esimerkin 3 analyysissä moodien vuorovaikutuksesta voitiin todeta ainoastaan, ettei verbaalista informaatiota vastaavaa informaatiota ollut ideationaalisella merkitystasolla. Vuorovaikutuksen puutteesta voidaan kuitenkin tehdä (äärimmäisen alustavia) päätelmiä. Jos visuaalinen informaatio voi joskus tarkentaa kääntäjän tulkintaa verbaalisen informaation sisällöstä ja näin ollen saada tämän käyttämään lähdetekstiä tarkempia käänösvarusteita (vrt. Esimerkki 1), voisi visuaalisen informaation puuttuminen aiheuttaa päinvastaisen reaktion: kääntäjän tulkinta viestin sisällöstä hämärtyy.

Lopuksi

SF-teoriaan perustuva multimodaalisuustutkimus käsittelee kuvan ja sanan merkityksenluontistrategioita identtisinä: kuvallista informaatiota analysoidaan peilaamalla sitä verbaalisen kielen rakenteisiin. Tapa rinnastaa kuvien merkityspotentiaali suoraan verbaaliseen tekstiin on myös kyseenalaistettu. Moni kuvan ja sanan suhdetta tutkinut on todennut, etteivät kuva ja sana välttämättä ole ilmaisumuotoina niin rinnastettavissa kuin SF-kieliteoriaan pohjautuva multimodaalisuustutkimus antaa olettaa (ks. esim. Forceville 1999: 172, Gibbons 2012: 14–15). Omassa analyysissäni kohtaamani vaikeudet tukevat näitä ajatuksia. Kuva-analyysissäni en löytänyt multimodaaliselle käänösanalyysille merkityksellistä informaatiota sommitelmallisella ja interpersoonaisella tasolla. Toki esimerkiksi interpersoonaisen metafunktion analyysissä on vaivatonta todeta, ettei kuvassa esiinny katsevektoreita ja että kuvassa esitetty laite on kuvattu suoraan edestäpäin, mutta on vaikeaa nähdä, miten tämä edistää ymmärrystä kuvan merkityksestä kuvitetun tekstin käänösprosessissa.

Toisaalta joissakin toisissa kuvagenreissä interpersoonainen metafunktionalyysi näyttäisi olevan tuloksekkaampaa. Esimerkiksi lasten kuvakirjojen kuvituksia analysoineen Van Meerbergenin interpersoonaisen merkitystason analyysi on varsin onnistunut – vaikkakin analyysi tehtiin pelkästään katsevektoreiden avulla ja näin ollen ainoastaan kuvista, joissa esitettiin hahmoja, joilla on silmät. Sosiaalisen etäisyyden tai kuvakulman rajauksen arviointi kuvissa ei siis ollut merkityksellinen vuorovaikutuksen mittari myöskään Van Meerbergenin interpersoonaisen tason kuva-analyysissä. Interpersoonaisen merkitystason analyysi tuntuukin puretuvan ainoastaan kuviin, jotka esittävät ihmishahmoja (tai kuvakirjojen tapauksessa antropomorfisia eli ihmismäisiksi kuvattuja eläinhahmoja). Tämä huomio tukee kritiikkiä, jonka Forceville on esittänyt Kressin ja van Leeuwenin kuvien kielioppia kohtaan. Forceville (1999: 172) ehdottaa, että vaikka verbaalisen kielen kielioppi on

sama kaikille tekstigenreille, ei kuvien kielioppi välttämättä ole sama kaikille kuvagenreille: kenties eri kuvagenrejen tavat välittää merkityksiä ovat niin erilaiset, ettei kuvien analyysiin ole mahdollista jäsenellä yhtä yleispätevää ohjeistoa.

Vaikuttaisi siltä, että ainakin analysoimassani kuvagenressä kuvien metafunktiianalyysillä päästään käsiksi ainoastaan ideationaalisen merkitystason sisältöön. Ennen metafunktiioviitekehyyksen valintaa tutkijan kannattaisikin varmistaa, että analyysi tuottaa tuloksia kaikilla kolmella merkitystasolla. Kyseenalaistaessani teknisten kuvien sommitelmallisen ja interpersoonaisen merkitystason analyysin en missään nimessä väitä, etteikö myös teknisen kuvan sommittelulla olisi merkitystä sille, kuinka kuvan katsoja kuvaa tulkitsee, tai etteikö kuvan ja sen katsojan välille syntyisi vuorovaikutusta. Mielestäni metafunktiianalyysin nimeämä tapa tutkia näitä ulottuvuuksia voidaan kuitenkin kyseenalaistaa. Voidaanko sommitelman yksityiskohtia luettelemalla päästä käsiksi siihen, kuinka sommitelma vaikuttaa kuvan katsojaan? Kuinka syvälle kuvan ja sen katsojan vuorovaikutukseen ylipäätään päästään tutkimalla pelkästään kuvaa?

Tähän mennessä olen siis todennut, että kuvien metafunktiianalyysi tuntui paljastavan aineistostani kovin vähän varsinkaan sommitelmallisella ja interpersoonaisella tasolla. Kuva-analyysin aikana kohtaamani hankaluudet voivat kuitenkin ainakin osittain johtua metodin soveltumattomuudesta valitsemalleni kuvagenrelle. Tätäkin suurempi ongelma on kuitenkin visuaalisen ja verbaalisen tekstin interpersoonaisen ja tekstuaalis-sommitelmallisten metafunktiianalyysien yhdistämisen vaikeus. Kun visuaalista tekstiä analysoidaan interpersoonaisen metafunktion näkökulmasta, on jälleen helppoa todeta, että kuvassa ei ole katsevektoreita ja että kuvakulma on suora. Verbaalista tekstiä analysoitaessa voidaan puolestaan todeta, että lause on informatiivinen väitelause. Varsinainen ongelma on, kuinka nämä analyysit yhdistetään ja mitä niiden yhdistämisellä voidaan saavuttaa, eli mitä ne yhdessä kertovat multimodaalisen tekstin ja lukijan vuorovaikutuksesta.

Vaikka multimodaalisen tekstin metafunktiianalyysi tuottaisi kuinka yksityiskohtaisen kuvauksen merkityksistä, joita molemmat moodit välittävät erikseen, ei metodi pureudu tekstin *multimodaalisuuteen*, ellei näitä monomodaalisia tutkimusvaiheita voida merkityksellisesti yhdistää.

Useiden eri moodien metafunktiianalyysissä ajatus on nimenomaan se, että sen avulla moodit saadaan helposti vertailtavaan muotoon. Erillisten metafunktiianalyysien yhdistämisen vaikeus ei välttämättä ole pelkästään omalle analyysilleni tyypillinen ongelma. Kuten taulukosta 2 näkyy, vuorovaikutuksen analyysi on jäänyt vähäiseksi myös Chueasuain ja Van Meerbergenin tutkimuksissa. Chueasuain tutkimuksessa tätä analyysivaihetta ei ollut edes yritetty tehdä minkään metafunktion kohdalla –

huolimatta siitä, että tutkija itsekkin painotti multimodaalisen tekstin merkityksen syntyvän nimenomaan moodien vuorovaikutuksessa. Kenties myös metafunktioanalyysin monomodaalisten tutkimusvaiheiden yhdistämisen vaikeus viestii siitä, että kuvat ja sanat välittävät merkityksiä niin eri tavoin, ettei kuvien merkityspotentiaalia voikaan suoraan rinnastaa verbaalisen tekstin merkityspotentiaaliin.

Verbaalisen kielen tutkimusta varten kehitettyjen käsitteiden ja metodien soveltaminen muiden moodien tutkimukseen on kyseenalaistettu myös muualla. Esimerkiksi Scollong ja Scollon (2009: 177) huomauttavat, että vaikka kielitieteestä voi löytyä multimodaalisuuden tutkimuksessakin hyödyllisiä käsitteitä, tulee niiden soveltaminen perustella huolella. Bateman (2009: 56) puhuu jopa multimodaalisuuden tutkimusta leimaavasta ”kielitieteellisestä imperialismista” ja vihjaa, että multimodaalisten tekstien analysoiminen kielitieteen työkaluja käyttäen johtaa helposti siihen, että pintapuoliset, itsestäänselvyyksistä koostuvat tulkinnat esitetään monimutkaisin, tieteelliseltä kuulostavin käsittein. Myös Kokkolan kanssa olemme toisaalla (Kokkola & Ketola 2015) esittäneet, että esimerkiksi kuvan ja äänen jäsentäminen peilaamalla niitä verbaalisen kielen rakenteisiin voi aiheuttaa jopa metodologisen rajoitteen, joka estää käännöstieteellistä tutkimusta saavuttamasta syvempää ymmärrystä näiden moodien roolista kääntämisessä.

Tässä artikkelissa olen esittänyt kuvitetun tekstin metafunktioanalyysin toteuttamiseen liittyviä haasteita sekä mahdollisia ongelmakohtia itse metodissa ja siinä teoreettisessa viitekehyksessä, johon se sijoittuu. Metodien avulla on mahdollista tuottaa mielenkiintoisia käännöstieteellisiä tutkimustuloksia, joita ovat esimerkiksi Van Meerbergenin havainnot kuvien merkityspotentiaalini muuttumisesta uuteen tekstiin eli käännökseen yhdistettyinä. Tietyt asiat metodin valinnassa ja soveltamisessa vaativat mielestäni kuitenkin tutkijalta erityistä huolellisuutta ja paneutumista. Tästä syystä kokoon artikkelini loppuun vielä neljän kohdan listan, jonka suosittelisin tutkijan käyvän läpi ennen metodin ja viitekehysten soveltamista käännöstieteelliseen tutkimukseen.

1. Tutkijan tulee varmistaa, että hän on omaksunut käytettävän käsitteistön hyvin. Molemmissa esitellyistä aiemmista tutkimuksista oli havaittavissa hienoista SF-teorian käsitteistön horjuvuutta: analyysit eivät välttämättä sijoittuneet juuri niille metafunktiotasolle kuin tutkijat antoivat ymmärtää.
2. Tutkijan tulee varmistaa, että metodi soveltuu nimenomaan valitun aineiston tarkastelemiseen. Artikkelissa esittämäni pohdinnan perusteella näyttäisi siltä, että metodi kenties sopii joidenkin kuvitetujen tekstilajien analysoimiseen toisia tekstilajeja paremmin.

3. Tutkijan tulee varmistaa, että jokaisen kolmen metafunktion analyysi tuottaa tutkimukselle relevanttia informaatiota. Jos operoidaan pelkällä ideationaalisella merkitystasolla niin kuin omassa analyysissäni, kannattaa perustella itselleen – ja tutkimuksensa lukijoille – miksi sijoittaa tutkimuksensa juuri tähän viitekehykseen.
4. Tutkijan tulee varmistaa, että hän löytää tavan yhdistää visuaalisen ja verbaalisen moodin analyysit eli monomodaaliset tutkimusvaiheet kullakin merkitystasolla ja että näiden vaiheiden yhdistämisestä syntyy tutkimusta edistävää informaatiota.

Lähteet

- BATEMAN, JOHN 2009: Discourse across semiotic modes. – Jan Renkema (toim.), *Discourse, of Course. An overview of research in discourse studies* s. 55–66. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- CHEONG, YIN YUEN 2004: The construal of Ideational meaning in print advertisements. – O'Halloran Kay L. (toim.), *Multimodal Discourse Analysis. Systemic-functional Perspectives* s. 163-195. London: Continuum.
- CHUEASUAI, PASAKARA 2013: Translation shifts in multimodal text: a case of the Thai version of *Cosmopolitan*. – *JoSTrans, The Journal of Specialised Translation* 20 s. 107–121.
- FORCEVILLE, CHARLES 1999: Educating the eye? Kress and van Leeuwen's Reading Images: The Grammar of Visual Design. – *Language and Literature* 8 (2) s. 163–178.
- GARAVINI, MELISSA 2014: *La traduzione della letteratura per l'infanzia dal finlandese all'italiano: l'esempio degli albi illustrati di Mauri Kunnas (Lastenkirjallisuuden kääntäminen suomesta italiaksi: tutkimuskohteena Mauri Kunnaksen kuvakirjat)*. Akateeminen väitöskirja, Turun yliopisto.
- GIBBONS, ALISON 2012: *Multimodality, Cognition and Experimental Literature*. New York: Routledge.
- GRÖNROS, EIJA-RIITTA 2006: *Kielitoimiston sanakirja 1. osa A–K*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HALLIDAY, M.A.K. 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. Lontoo: Edward Arnold.
- HALLIDAY, M.A.K. 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- HALLIDAY, M.A.K. – HASAN, RUQAIYA 1990: *Language, context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: Oxford University Press.

- HEGARTY, MARY – JUST, MARCEL A. 1993: Constructing Mental Models of Machines from Text and Diagrams. – *Journal of Memory and Language* 32 (6) s. 717–742.
- KAINDL, KLAUS 2004: Multimodality in the translation of humour in comics. – Eija Ventola, Charles Cassidy & Martin Kaltenbacher (toim.), *Perspectives on Multimodality* s. 173–192. Amsterdam: John Benjamins.
- KOKKOLA, SARI – KETOLA, ANNE 2015: Thinking outside the “Methods Box”: New Avenues for Research in Multimodal Translation. *Vakki Publications 4*.
- KRESS, GUNTHER – VAN LEEUWEN, THEO 1996/2006: *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- KRESS, GUNTHER – VAN LEEUWEN, THEO 2001: *Multimodal Discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold Publishers.
- KUIKKA, LEENA 2009: Lehtimainoksen multimodaalisuus. – Vesa Heikkinen (toim.), *Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen* s. 37–62. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2002: M.A.K. Halliday ja systeemis-funktionaalinen kielitiede. – Hannele Dufta & Mika Lähteenmäki (toim.), *Kielentutkimuksen klassikoita* s. 89–123. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MARTÍNEZ-MATEO, ROBERTO 2014: The story of Ferdinand: De Nueva York a Salamanca. *Ocnos* 12 s. 25–56.
https://www.revista.uclm.es/index.php/ocnos/article/view/ocnos_2014.12.02.
(7.4.2016)
- MODE 2012: Glossary of multimodal terms.
<https://multimodalityglossary.wordpress.com/>
- O’HALLORAN, KAY 2008: Systemic functional-multimodal discourse analysis (SF-MDA): constructing ideational meaning using language and visual imagery. – *Visual Communication* 7 (4) s. 443–475.
- OITTINEN, RIITTA 2007: Peukaloliisista Nalle Puhiiin. Kuva, sana, ääni ja kääntäjä.– Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.), *Olennaisen äärellä. Johdatus audiovisuaaliseen kääntämiseen* s. 44–67. Tampere: Tampere University Press.
- OITTINEN, RIITTA 2008: Audiences and Influences: Multisensory Translations of Picturebooks. – Maria González Davies & Riitta Oittinen (toim.), *Whose story? Translating the Verbal and the Visual in Literature for Young Readers* s. 5–18. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUSIE WONG 2009: Multimodality and language: a retrospective and prospective view. – Carey Jewitt (toim.), *The Routledge handbook of multimodal analysis* s. 170–180. Abingdon: Routledge.
- STEVENSON, ANGUS 2010: *Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press.
- VAN LEEUWEN, THEO 1999: *Speech, Music, Sound*. London: MacMillan.
- VAN LEEUWEN, THEO 2005: *Introducing Social Semiotics*. London: Routledge.

- VAN MEERBERGEN, SARA 2009: Dutch Picture Books in Swedish Translation. Towards a Model for Multimodal Analysis. – *Translation and the (Trans)formation of Identities. Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies*.
<https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/van-meerbergen.pdf>
- VAN MEERBERGEN, SARA 2010: *Nederländska bilderböcker blir svenska. En multimodal översättningsanalys*. Akateeminen väitöskirja, Tukholman yliopisto.
- VIESTINNÄN TIETOAINES -VERKKOMATERIAALI: YRITYSVIESTINNÄN TEKSTIEN ANALYYSIOPAS. HELSINKI: Aalto-yliopisto 2011.
http://viestinnantietoaines.aalto.fi/mmkv/tekstin_analyysi.htm

6 Menetelmävalinnan seurauksia

Tässä artikkelissa esitellään tapoja analysoida multimodaalista aineistoa, kun tutkimuksen näkökulmana on moodista toiseen kääntäminen eli intermodaalisuus. Esimerkkitapauksena on kuvailutulkkaus, jossa visuaalista ilmaisua kielennetään ja muutetaan auditiivisesti havaittavaan muotoon puheeksi. Artikkelin käsittelee kuvailutulkkauksen multimodaalisuuteen liittyviä tutkimuskysymyksiä ja tarjoaa menetelmiä niiden tutkimiseen. Analyysimenetelmien rinnalla tarkastellaan erilaisia tapoja havainnollistaa multimodaalista aineistoa, muun muassa litterointia ja kuvittamista. Keskeistä koko artikkelissa on pohdinta siitä, miten erilaiset menetelmät ja havainnollistamisen keinot tavoittavat tai eivät tavoita multimodaalisuuden erityispiirteitä.

Multimodaalisen aineiston analyysi ja havainnollistaminen kuvailutulkkauksen tutkimuksessa

Maija Hirvonen

Kuvailutulkkaus: kuvien, äänten ja kielen multimodaalisuutta

Tässä artikkelissa tutustutaan sellaisen käännösviestinnän tutkimiseen, jossa jokin viestinnän ilmaisukeinoista eli moodeista vaihtuu toiseksi. Kyseessä on intermodaalinen eli moodienvälinen kääntäminen ja tulkkaus. Intermodaalista kääntämistä ja tulkkausta ovat esimerkiksi kuulorajoitteisille suunnattu puhutun kielen ja äänimaailman tekstittäminen sekä näkörajoitteisille suunnattu visuaalisen tiedon ja taiteen verbaalinen kuvailu puheen avulla (Tiittula & Hirvonen 2015). Intermodaalinen kääntäminen ja tulkkaus ovat yksi käännösviestinnän kasvavista alueista. Niiden tarvetta lisää yhteiskunnallinen pyrkimys tehdä audiovisuaalisesta viestinnästä tasavertaisesti saavutettavaa. Samalla teknologisten apuvälineiden kehitys mahdollistaa niiden käytön eri tilanteissa. (Mt.) Esimerkiksi kuulovammaisilla on oikeus kirjoitustulkin eli keskustelua tekstinä tuottavan tulkin käyttöön monissa arkisissa tilanteissa, kuten opiskelussa. Näkövammaisilla samanlaista, valtion tukemaa oikeutta varsinaiseen kuvailutulkkaukseen ei ole, mutta käytännössä heidän avustajansa kuvailevat visuaalisesti havaittavia asioita esimerkiksi kaupungilla liikuttaessa tai ruokapöydän ääressä. Uusimpana kehitysaskelena kuvailutulkkauksessa on älylaitesovelluksen käyttö elokuvateatterissa: sovellus välittää etukäteen tallennettua kuvailua suoraan katsojien kuulokkeisiin, jolloin näkövammaiset katsojat pääsevät osalliseksi elokuvakokemuksesta muun elokuvayleisön kanssa.⁵

Esimerkkinä intermodaalisesta kääntämisestä tässä artikkelissa käsitellään kuvailutulkkausta, tarkemmin ottaen kuvailutulkattua elokuvaa. Elokuva on audiovisuaalinen teos, jossa kuvissa näkyvät asiat yhdistyvät ääniin: esimerkiksi henkilöiden toimintaa tulkitaan suhteessa toiminnan oletetusti aiheuttamaan ääneen ja henkilöiden puheilmaisuun. Tässä audiovisuaalisessa, multimodaalisessa kokonaisuudessa kuvailutulkkauksen tehtävänä on tarjota kielellisiä vihjeitä korvaamaan kuvalliset, jotta multimodaalinen yhdistely ja tarinan rakentaminen elokuvankatsojan mielessä olisivat edelleen mahdollisia (ks. esim. Braun 2011).

⁵ Ks. *Helsingin Sanomien* juttu *Onnelin ja Annelin talvi* -elokuvan kuvailutulkkauksesta: <http://www.hs.fi/kulttuuri/a1305991805847> (9.10.2015)

Kuvailutulkkauksella voidaan muun muassa kuvailla ja/tai nimetä henkilö, joka kuvassa toimii: *Nainen kiiruhtaa polkua pitkin ja kompastuu*. Toisaalta kuvailutulkkaus sanallistaa toimintaa, josta elokuvan äänimaailma vihjaa. Saksalaisessa *Perikato*-elokuvassa (Eichinger & Hirschbiegel 2004) edellä esitetyn kuvailun kohdalla kuuluu äänitehosteena lehtien rapinaa, joka yhdistyy käsitteeseen 'polulla kiiruhtaminen' (liikkuvat jalat rapisuttavat lehtiä). Hetkeä myöhemmin kuullaan naisäänen tuottama hätkähtävä äännähdys, mikä taas yhdistetään kielelliseen käsitteeseen 'kompastuminen' (nainen kompastuu ja säikähtää). (Ks. Hirvonen & Tiittula 2012: 398–399.)

Elokuvan kuvailutulkkauksessa onkin olennaista huomata, ettei ilmaisukeinon vaihtuminen kuvasta kieleen johda multimodaalisuuden katoamiseen. Ensinnäkin kuvakerrontaa voivat edelleen havainnoida näkökykyiset eli normaali- ja heikkonäköiset kuvailutulkkausten käyttäjät. Kuvailutulkkaus ääniraitana tuo elokuvaan auditiivisen lisämoodin, samalla tavalla kuin kieltenvälinen tekstitys on elokuvan visuaalinen lisämoodi. Toiseksi kuvailutulkattu elokuva on auditiivisesti monimuotoinen, koska se koostuu erilaisista äänellä välitetyistä moodeista, kuten äänitehosteista ja musiikista sekä kielestä ja puheesta.

Moodeille puolestaan on olemassa erilaisia luokitteluja (esim. Stöckl 2004), ja niitä voidaan erotella esimerkiksi merkkijärjestelmään perustuen, kuten visuaaliseen (merkityksessä kuvallinen) ja verbaaliseen (kielellinen). Toisaalta luokittelu voi perustua aistilähtöiseen erotteluun, kuten visuaaliseen (näön kautta havaittava) ja auditiiviseen (kuulon kautta havaittava). Aistikanavalähtöisessä ajattelussa kuvailutulkattu elokuva on sikäli monomodaalinen, että sen vastaanotto vaatii ainoastaan kuulemistä. Sen sijaan semioottisessa mielessä kuvailutulkattu elokuva on multimodaalinen, sillä siinä käytetään erilaisia auditiivisesti havaittavia merkkijärjestelmiä: kieli puheena, musiikki ja äänitehosteet.

Kuvailutulkatun elokuvan auditiivinen multimodaalisuus tukee sekä elokuvan katsomista että kääntämistyötä. Kuvailutulkkauksen tarkoituksena ei ole sanallistaa kaikkea visuaalisesti esitettyä. Sitä vastoin se pyrkii verbalisoimaan niitä elementtejä, joita näkövammaisen käyttäjä ei voi päätellä alkuperäisestä äänimaailmasta, sekä tukemaan elokuvan äänimaailman tulkitsemista käyttäjien katsomiskokemuksessa (Benecke 2014). Kuvailutulkkauksessa muun muassa kuvaillaan henkilöiden ja paikkojen ulkonäköä ja nimetään sellaiset äänilähteet, jotka ovat visuaalisesti havaittavissa mutta jotka pelkän kuulon perusteella voivat jäädä epämääräisiksi. Toisaalta kuvailutulkkaukselle asettavat rajoitteita useiden kuulon avulla havaittavien elementtien, kuten dialogin, musiikin ja äänitehosteiden, yhtäaikainen olemassaolo. Elokuvan alkuperäistä äänimaailmaa pidetään kuvailutulkkauksessa ensisijaisena: kuvakerrontaa kuvaillaan vain niissä kohdissa, joissa alkuperäiset äänit antavat siihen

tilaa. Dialogin päälle ei yleensä kuvailla, mutta äänen toimiessa ikään kuin äänimaisemana (kuten aiemmassa esimerkissä esitetty lehtien rapina), voidaan se kuitenkin muuttaa taustääneksi ja kuvailutulkkaus editoida sen päälle. Kaiken kaikkiaan yhtäaikaisten äänten erottelu vaatii laadukasta äänentoistoa ja herkkää kuuloaistia.

Samankaltaisiin kuvailutulkkauksen multimodaalisiin ilmiöihin paneudutaan tässä artikkelissa tarkemmin metodisesta näkökulmasta. Artikkelissa esitellään aluksi multimodaalisesti suuntautuneita kuvailutulkkaustutkimuksia ja pohditaan sitä, millaisia multimodaalisuuteen liittyviä tutkimuskysymyksiä on asetettu ja millaisin menetelmin kysymyksiin on pyritty vastaamaan. Artikkelissa painottuvat väitöskirjani (Hirvonen 2014) menetelmien ja näkökulmien käsittely; väitöskirjan englanniksi ja saksaksi kirjoitetuista tutkimuksista kerrotaan nyt suomeksi. Menetelmien rinnalla tarkastelen tässä artikkelissa erilaisia tapoja havainnollistaa multimodaalista aineistoa, muun muassa litterointia ja kuvittamista. Keskeistä koko artikkelissa on pohdinta siitä, miten erilaiset menetelmät ja havainnollistamisen keinot tavoittavat tai eivät tavoita multimodaalisuuden erityispiirteitä.

Näkökulmia kuvailutulkkauksen multimodaalisuuteen meiltä ja muualta

Kääntämisen tutkimuksessa on yleisesti valittavana, tutkitaanko lähtö- ja kohdetekstiä vertaillen kääntämistä itseään vai kohdetekstiä itsenäisenä tekstinä (ks. Hirvonen & Tiittula 2010: 3). Näin ollen tutkimuksen näkökulma voi olla joko kääntäjän tai käännöksen käyttäjän. Edellisessä tapauksessa kysytään, miten käännetään ja millaisia eroja ja yhtäläisyyksiä kääntäminen tuottaa lähtö- ja kohdetekstin välille. Jälkimmäisessä kysymys kuuluu, miten käännös toimii tekstin vastaanotto- tai käyttötilanteessa. Kuvailutulkkauksen analyysi voi siis tarkoittaa vertailua elokuvan visuaalisen lähtötekstin ja kuvailutulkattun elokuvan kielellisen kohdetekstin välillä. Siinä voidaan tarkastella esimerkiksi sitä, miten kuvakoon tuottama tilavaikutelma esitetään kielellisesti kuvailutulkkauksessa (Hirvonen 2012). Tarkastelu voidaan myös kohdistaa kuvailutulkattuun elokuvaan itsenäisenä tekstinä ilman vertailua visuaaliseen lähtötekstiin, kuten esimerkiksi siihen, millainen tilavaikutelma elokuvasta syntyy kuvailutulkkauksen ja muiden äänten perusteella (Hirvonen & Tiittula 2012).

Toisin sanoen tutkimusnäkökulman valinta liittyy siihen, tarkastellaanko multimodaalisen aineiston kuvailutulkkauksista eli kääntämistä vai kuvailutulkattun teoksen multimodaalisuutta eli käännöstä. Väitöskirjassani (Hirvonen 2014) tarkastelin kuvailutulkkauksista ensinnäkin intermodaalisuuden eli moodinvaihdon kannalta, jolloin keskiössä on multimodaalisen tekstin rakentuminen ja eri moodien

ominaisuudet sen eräänlaisina rakennuspalikoina. Toiseksi tutkin kuvailutulkatun elokuvan audiitiivista multimodaalisuutta eli sitä, miten kuulon kautta havaittavien ilmaisukeinojen yhtäaikaisuus vaikuttaa yhtäältä käännökseen vastaanottoon (vuorovaikutus elokuvan ja katsojan välillä), toisaalta itse kääntämiseen (kuvan ja äänen sekä kuvailun ja äänen suhteet). Samansuuntaisia valintoja on havaittavissa muissakin kuvailutulkkaustudkimuksissa.

Kuvailutulkkauksen tutkimus on ollut aktiivista etenkin audiovisuaalisen kääntämisen piirissä 2000-luvulla. Tätä artikkelia varten hain multimodaalisuuteen ja kuvailutulkkaukseen liittyviä tutkimuksia *Translation Studies Bibliographysta*, joka on sähköinen käännöstieteellinen viitetietokanta. Multimodaalisuus ei ole tietokannan avainsanalystassa, joten käytin vapaasanahakua. Tuloksena oli 20 osumaa hakusanalla 'multimodality' ja 62 osumaa hakusanalla 'multimodal'. Näistä valitsin kirjoituksen otsikon ja tarvittaessa abstraktin perusteella ne tutkimukset, jotka koskevat kuvailutulkkausta. Suurimmassa osassa tutkimuksista multimodaalisuus esiintyy kuvailutulkkauksen määritelmässä esimerkiksi vastaten kysymykseen, millaista kääntämistä kuvailutulkkauksella on (esim. Corral & Lladó 2011): ”kuvailutulkkauksella on multimodaalista kääntämistä”. Multimodaalisuuden käsittely jää usein käsittekuvauksen tasolle. Multimodaalisuuden sijaan tai sen rinnalla käytetään myös määritettä *multisemioottinen* (esim. Jiménez & Seibel 2012).

Joissakin tutkimuksissa kuvailutulkkauksen multimodaalisuus on kuitenkin tutkimuskohde itsessään. Tällöin kuvailutulkkauksen multimodaalisuutta voidaan tarkastella erilaisien menetelmien ja teorioiden avulla. Käsittelen seuraavaksi kahta lähestymistapaa: strukturalistista ja kognitiivista. Strukturalistiseen, systemis-funktionaaliseen kielikäsitykseen nojaava multimodaalisen diskurssin teoria ja analyysi perustuvat näkemykselle eri moodien yhteisistä käyttötarkoituksista eli funktioista (ks. Ketolan havainnollinen kuvaus teoriasta tässä teoksessa). Kuvailutulkkaustudkimuksessa teoriakehystä on käytetty muodostamaan kuvailutulkatun elokuvan multimodaalinen korpus eli aineistokokoelma (Jiménez & Seibel 2012). Tämä on mahdollistanut vertailevan tekstianalyysin visuaalisen ja kielellisen moodin välillä, esimerkiksi verraten kameratyön ”kieltä” kuvailutulkkaukseen (Jiménez & Soler 2013: 580). Tällaisessa analyysissä on, kuten Ketolakin tässä teoksessa esittää, kuitenkin kyse moodinvaihdon analyysistä eli moodien ominaisuuksien ja funktioiden vertailusta – siis pikemminkin intermodaalisuudesta kuin multimodaalisuudesta moodien yhteispelinä.

Moodien vertailu on tärkeää, sillä se antaa lähtökohdan tarkastella multimodaalisuutta yksittäisten tapausten sijaan yleisemmällä tasolla, kuten esimerkiksi sitä, miten esimerkiksi kielellä ja kuvalla nostetaan asioita katsojien ja kuulijoiden huomion kohteeksi (vrt. Jiménez & Seibel 2012). Jos tavoitteena on kuitenkin ymmärtää

multimodaalisuutta moodien yhteispelinä tekstin ja sen käyttäjän tai tulkitsejan välisenä vuorovaikutuksena, tarvitaan toisenlaisia selitysmalleja. Rakenne- ja merkitysanalyysin sijaan huomio kiinnittyy tekstin vastaanotto- tai käyttöprosessiin eli siihen, että tekstin ymmärtäminen perustuu multimodaalisesti havaittaviin vihjeisiin. Tavoitteena ei tällöin ole niinkään tutkia moodien tekstuaalisia ominaisuuksia kuin vuorovaikutusta tekstin ja sen käyttäjän välillä. Kuvailutulkkauksista on tästä näkökulmasta tutkittu suhteessa tekstin yhtenäisyyteen eli koherenssiin (Braun 2011) ja elokuvalliseen tilakokemukseen (Hirvonen & Tiittula 2012).

Braunin (2011) sekä Hirvosen ja Tiittulan (2012) mukaan voidaan esittää, että kuvailutulkattu elokuva on tilannekohtaisesti muodostuva teksti, jonka kanssa vastaanottajat ovat vuorovaikutuksessa. Tämä tarkoittaa, että vastaanottajat rakentavat tekstistä mielikuvan yhtäältä omaan kokemustaustansa ja toisaalta tekstin tarjoamiin vihjeisiin perustuen (Braun 2011: 648). Nuo vihjeet taas ovat multimodaalisia eli lähtöisin eri ilmaisumuodoista: elokuvassa kielestä (dialogi, kuvatekstit), äänistä, kuvakerronnasta ja musiikista. Koherentin mielikuvan luomiseksi kuvailutulkkauksessa onkin tunnistettava kuvien, äänimaailman ja dialogin välisiä yhteyksiä. Näitä yhteyksiä tulee sitten osin korvata kielellisin vihjein: intermodaalisesti kuvailutulkkauksen ja äänimaailman yhdistyessä sekä intramodaalisesti kuvailutulkkauksen ja dialogin yhdistelmien avulla (mt. 650). Myös omassa väitöskirjatutkimuksessani on keskeistä multimodaalisten yhdistelmien ja niihin johtavien vihjeiden tarkastelu kuvailutulkatun elokuvan kontekstissa, mitä seuraavaksi havainnollistan.

Multimodaalisuuden seurauksia: moodienvälisyyttä ja moodinvaihtoa

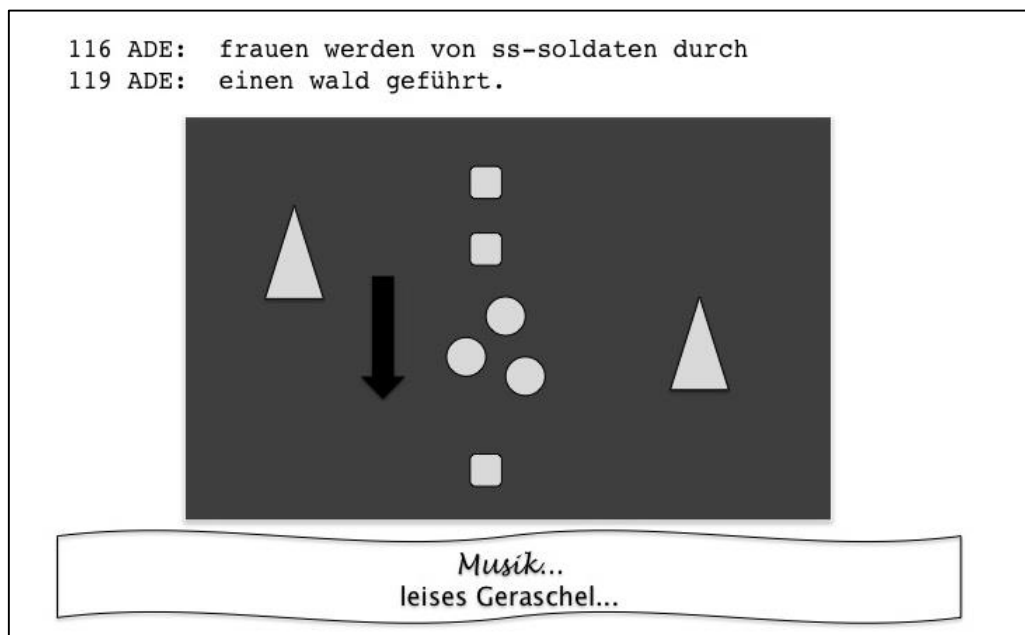
Multimodaalisen tekstin kääntäminen intermodaalisesti tarkoittaa moodien tarkastelua yhtäältä *moodienvälisyytenä*, toisaalta *moodinvaihtona*. Voidaankin pohtia, miten eri moodit ovat teksteinä vuorovaikutuksessa keskenään ja käyttäjän kanssa ja millaisia ne ovat ominaisuuksiltaan toisiinsa nähden.

Multimodaalisuus moodienvälisyytenä

Tarkastelun keskittyessä moodienvälisyyteen painottuvat eri ilmaisumuotojen väliset yhteydet viestin tulkinnassa ja mielikuvan rakentumisessa. Hirvonen ja Tiittula (2012) tarkastelevat kuvailutulkkauksen ja elokuvan äänimaailman kautta rakentuvaa elokuvallista tilaa. Lähtökohtina ovat kuvailutulkattu elokuva multimodaalisena viestintänä ja käänös itsenäisenä tekstinä. Tutkimuskysymyksenä on, miten tila tulee kuultavaksi elokuvan dialogin, äänitehosteiden, musiikin ja kuvailutulkkauksen kautta. Analyysissa kuvataan auditiiivisiä vihjeitä, joiden perusteella elokuvallinen tila

muotoutuu vastaanottajan mielessä pala palalta. Tutkimusmenetelmä on multimodaalinen vuorovaikutusanalyysi, jossa nähdään tekstin ja käyttäjän välillä vuorovaikutusta: teksti ikään kuin tarjoilee multimodaalisia vihjeitä lukijalleen, tässä tapauksessa elokuvan sokealle katsojalle, joka hyödyntää vihjeitä omista lähtökohdistaan. Näin ollen analyysi ei pyri rakentamaan tilasta tarkkaa mielikuvaa vaan esittämään abstraktion, joka saa lopullisen muotonsa yksittäisten katsojien tulkinnoissa (mt. 425).

Miten erilaiset vihjeet sitten vaikuttavat tilakokemuksen muotoutumiseen? Elokuvassa esimerkiksi tapahtumapaikka voidaan rakentaa intramodaalisesti kielellisin vihjein, kun paikkaa määritellään dialogissa, kuvailutulkkauksessa sekä kuvatekstissä (Hirvonen & Tiittula 2012: 392, 422). Intermodaalista vihjeestä on sen sijaan kyse, kun esimerkiksi kuvallisen näkökulman vaihtelua merkitään eri keinoin: äänitehosteiden äänenlaatu tyypillisesti vahvistuu lähikuvassa ja vaimenee yleiskuvassa, ja kielellisesti kuvailutulkkauksessa voidaan viitata erilaisiin tilallisiin kokonaisuuksiin (*naisen kasvot... viisi naista metsässä*) (mt. 424–425). Kuvassa 1 on havainnollistettu tilan rakentumista intermodaalisesti kuvailutulkkauksen ja elokuvan äänimaailman kautta *Perikato*-elokuvan (Eichinger & Hirschbiegel 2004) alkukohtauksessa.

Kuva 1. Havaintokuva elokuvatilän intermodaalista muotoutumisesta kuvailutulkatussa elokuvassa (Hirvonen & Tiittula 2012: 396)

Kuvassa keskellä tummanharmaalla alueella on abstrakti hahmotelma elokuvan alkukohtauksen visuaalisesta näyttämötilasta, joka rakentuu auditiivisten vihjeiden perusteella. Tekstit kuvan ylä- ja alapuolella kuvaavat näitä auditiivisiä vihjeitä:

kielen eli kuvailutulkkauksen, musiikin ja äänitehosteiden välittämää tietoa. Kuvailutulkkaus kertoo tilassa olevan naisia (symboloitu pyörein muodoin) kulkemassa sotilaiden (neliöt) johdattamina metsässä (kolmiot). Nuoli kuvastaa tilassa tapahtuvaa liikettä. Kuvailun taustalla kuuluu instrumentaalista musiikkia. Äänitehosteena on niin ikään taustalla kuuluvaa vaimeaa rapinaa, joka muodostaa yhdessä kuvailutulkkauksessa metsään ja siellä liikkumiseen viittaavien sanojen kanssa intermodaalisen vihjeen tilasta: rapina voidaan tulkita syntyväksi jalkojen liikuttaessa lehtiä tai muuta kasviainesta maassa. (Hirvonen & Tiittula 2012: 396–397.)

Kuvailutulkatun elokuvan moodienvälisyyden analyysi vaatii tutkijalta tarkkaa auditiivista havainnointia. Ääntä ei voi pysäyttää näkyville kuten kuvaa, ja erilaiset äänielementit ja -moodit esiintyvät elokuvassa toisinaan yhtäaikaisesti. Kuvan 2 litteraattinäyte havainnollistaa kuvailutulkatun elokuvan eri äänenlähteitä.

```

139 FM2: [♩      ♩      ♩      ♩
140 ADE: [an einer schranke,
141 FGE: [Geraschel+
142 FM2: ♩      ♩      ♩      ♩ ]
143 ADE: (.) weitere ss-soldaten;]
144 FGE: schwaches Knarren      ]
145 FM2: ♩      ♩
146      (0.5)
147 FM2: [♩      ♩      ♩      ♩
148 ADE: [sie tragen graue uniformmäntel, (.)
149 FGE: [Geraschel
150 FM2: ♩      ♩      ♩      ♩      ♩      ♩ ]
151 ADE: stahlhelme- und geschulterte gewehre.]
152 FGE: Geraschel      ]

```

Kuva 2. Esimerkki kuvailutulkatun elokuvan multimodaalisesta litteraatista (Hirvonen & Tiittula 2012: 403)

Mukana yllä kuvatussa kohdassa on elokuvamusiikkia (FM2), kuvailutulkausta (ADE), äänitehosteita (FGE) sekä hiljaisuutta (merkitsemättömät rivit). Äänen yhtäaikaisuus on merkitty hakasulkein niin, että esimerkiksi riveillä 139–144 kuullaan samaan aikaan musiikkia, kuvailutulkausta (*puomin luona [on] lisää sotilaita*) ja ympäristön ääniä, jotka ensin kuulostavat rapinalta ja sitten (rivi 144) vaimealta narinalta. (Ks. Hirvonen & Tiittula 2012: 387.) Äänitehosteiden synnyttämä

intramodaalinen vihje tässä kohdassa on, että kuulijan huomio kohdistuu rapisevassa metsäympäristössä narisevaan puomiin.

Toinen multimodaalisuuden näkökulma on vertailla moodien ominaisuuksia. Myös tässä analyysissä on mahdollista ja kiinnostavaa tarkastella moodienvälisyyttä ja äänimaailman välittämiä vihjeitä, kuten seuraavasta osiosta käy ilmi.

Multimodaalisuus moodinvaihtona

Kun tutkitaan elokuvassa ja kuvailutulkauksessa muodostuvia intermodaalisia yhteyksiä, vertaillaan erilaisia ilmaisukeinoja, esimerkiksi visuaalis-kuvallisia ja auditiivis-kielellisiä moodeja. Jos tarkastelun näkökulma on kääntämisessä itsessään ja tekstissä ilmenevissä siirtymissä, tavoitteena voi esimerkiksi olla moodien vertailu erojen ja yhtäläisyyksien kannalta.

Eräässä tutkimuksessani (Hirvonen 2012) analysoin kuvailutulkauksen kielellistä muotoa ja sisältöä (syntaktiset ja leksikaaliset valinnat) suhteessa elokuvan otosrakenteeseen (kuvakoot). Analysoin siis vihjeiden intermodaalisuutta elokuva-analyysin sekä teksti- ja diskurssianalyysin viitekehyksissä. Lähtökohtana oli kääntämiseen suuntautunut tekstianalyysi (Nord 1991), jossa etsitään lähtötekstin piirteitä kohdetekstistä. Muissa vastaavissa tutkimuksissa olen selvittänyt henkilön näkökulman ilmenemistä kuvailutulkauksessa (Hirvonen 2013a) sekä kuvan ja kielen erottelukykä taustan ja hahmon suhteen (Hirvonen 2013b). Aineistona olen käyttänyt erikielisiä elokuvia ja niiden kuvailutulkauksia. Tavoitteena on ollut löytää kielellisiä välineitä ei-kielellisen eli kuvallisen esittämiseen. Tämän tyyppiselle analyysille ominaista onkin etsiä selitysmalleja moodien ominaisuuksista eri tieteenaloilta, kuten kielitieteestä, elokuvatutkimuksesta ja narratologiasta. Käsittelem kielitä nimenomaan yhdenlaisena merkkijärjestelmänä kuvalliseen verraten (ks. Tiittula & Hirvonen 2015: 266).

Jo mainitun funktionaalisen viitekehyksen lisäksi moodinvaihtoa on mahdollista tutkia kognitiivisin selitysmallein. Tällöin tavoitteena on selvittää, millaisen mielikuvan teksti tulkittaessa saa aikaan. Mielikuva voi olla esimerkiksi visuaalinen tai tilallinen. Kognitiivista näkökulmaa on sovellettu monitieteisesti, muun muassa kuvailutulkaukseen (esim. Vandaele 2012; Hirvonen 2014), elokuvatutkimukseen (Bordwell 1985; Bacon 2005) sekä kielentutkimukseen (esim. Geeraerts & Cuyckens 2007). Multimodaalisuuden tutkiminen kognitiivisessa viitekehyksessä on mielekästä muun muassa siksi, että tekstin tulkittamisen voidaan ajatella olevan käyttäjälähtöistä. Seuraavaksi havainnollistan kognitiivista moodinvaihdon analyysia tilan rakentumisessa (ks. Hirvonen 2013b).

Shot protocol 2. "The toilet sequence" (00:10:10–00:10:19 / *Slumdog Millionaire*)

A BUZZ OF A FLY
+ CLANKS
+ A SILENT HUM
+ A DISTANT WHIRR

DISTANT BARKING OF A DOG
+ A HELICOPTER BUZZES
+ A DISTANT WHIRR

→ HELICOPTER
→ WHIRR
+ DISTANT SINGING OF BIRDS

Shot 1

Shot 2

Shot 3

	AD-EN (00:10:10)	AD-DE (00:09:45)	AD-ES (00:10:10)
Shot 1	A BUZZ OF A FLY + CLANKS	+ A SILENT HUM + A MELANCHOLIC TONE (?)	
	The five-year-old Jamal squats over a hole in a makeshift shantytilet.	Im Slum. <i>In the slum.</i> Der siebenjährige Jamal hockt in einem kleinen Holzverschlag und blickt verträumt vor sich hin. <i>The seven-year-old Jamal squats in a small wooden shack and stares dreamily into space.</i>	Recuerda y vuelve al pasado de su infancia. <i>He remembers and goes back to his childhood.</i> Jamal, en cuclillas sobre un agujero, hace sus necesidades en el interior de una caseta de madera. <i>Jamal, squatted over a hole, relieves himself inside a wooden shack.</i>
Shot 2	DISTANT BARKING OF DOG + A HELICOPTER BUZZES + A DISTANT WHIRR		
	Salim sits guard outside.	Draußen wartet Salim. <i>Outside, Salim waits.</i>	Su hermano Salim está sentado frente a la puerta. <i>His brother Salim is sitting in front of the door.</i>

Kuva 3. Visuaalisten ja auditiivisten elementtien havainnollistaminen eräässä *Slummiien miljonääri* -elokuvan kohtauksessa (yllä) sekä saman kohtauksen englannin-, saksan- ja espanjankielisten kuvailutulkkausten litteraatit (alla) (Hirvonen 2013b: 104, 106)⁶

Analysoin elokuvasta visuaalisesti ja verbaalisesti syntyvää tilavaikutelmaa hyödyntäen teoriaa taustan ja hahmo(je)n erottelusta havainnoinnissa (figure-ground segregation). Teoriaa käytetään sekä psykologiassa että kielentutkimuksessa. Sen mukaan yksi tilan hahmottamisen lähtökohdista on, että osa elementeistä erottuu tilassa erillisinä hahmoina ja osa taas epämääräisempänä taustana (ks. esim. Evans 2010). Esimerkiksi yllä kuvatuissa elokuvaotoksissa voidaan erotella seuraavia hahmoja: pojan kasvot, poika istumassa tuolilla, ulkokuuseja rivissä. Hahmojen

⁶ Piirrookset on tehnyt Eero Tiittula.

taustalla taas voi havaita lautaseinää, taivasta ja maiseman. Moodinvaihdon kannalta on kiinnostavaa, että myös kielessä voidaan merkitä, mikä osa tilasta on hahmoa ja mikä taustaa: hahmo on käsitteellisesti rajatumpi ja pienempi elementti, joka ankkuroidaan tilaan taustan avulla (Talmy 2000). Esimerkiksi yllä olevissa kolmessa erikielisessä kuvailutulkauksessa kaikissa hahmoksi on koodattu poika (Jamal), jonka paikka tilassa kuvaillaan suhteessa laajempaan taustaan: litteraateissa nämä kuvaukset on lihavoitu, ja ne viittaavat joko ”hökkelikäymälään” (englannin *makeshift shanty toilet*) tai ”puuhökkeliin” (saksan *Holzverschlag* ja espanjan *caseta de madera*) (Hirvonen 2013b: 104–107).

Myös moodinvaihtoa käsittelevissä tutkimuksissa on multimodaalisen vuorovaikutuksen tarkastelulla paikkansa. Tutkimuksissani teen havaintoja moodienvälisyydestä, kun analysoin visuaalisen tai verbaalisen elementin yhteyttä saman kohdan äänikerrontaan. Esimerkiksi näkökulman muutos elokuvassa saa intermodaalista tukea äänimaailmasta, kun henkilön mielenmaisemaan siirtymisestä vihjataan musiikilla (Hirvonen 2013a: 26).

Kuvailutulkauksen multimodaalisuutta, niin moodinvaihtoa kuin moodienvälisyyttä, kuvattaessa on keskeistä osoittaa erilaisten moodien ilmeneminen tekstissä tai vuorovaikutuksessa mahdollisimman autenttisesti. Tällöin kuva-aineistoa esitetään sen kuvallisten piirteiden kautta esimerkiksi kuvina (Kuva 3) sekä kieliaineistoa eli kuvailutulkausta ja dialogia puheena (Kuva 2). Koska kuvailutulkaus puhutaan muun äänimaailman yhteydessä, on tehtävä merkintöjä myös puheen äänellisestä hahmosta, kuten tauoista ja painotuksesta, sekä elokuvan äänimaailmasta, kuten musiikin ja äänitehosteiden esiintymisestä ja kestosta (ks. Kuva 2). Käsitelen multimodaalisen aineiston havainnollistamista tarkemmin seuraavassa luvussa.

Multimodaalisen aineiston havainnollistamisen kysymyksiä

Tässä luvussa pohditaan, miten multimodaalisia aineistoja voi käsitellä ja havainnollistaa tutkimusta varten. Multimodaalinen aineisto voi koostua vaikkapa elokuvista, verkkosivustoista, aikakauslehdistä tai vuorovaikutustilanteissa kuvatuista videoista.

Tieteellistä tutkimusta tehdään käsitteiden avulla ja siitä raportoidaan erityisesti kirjallisessa muodossa, esimerkiksi tutkimusartikkeleissa. Tällöin on tarpeen mallintaa ilmiö visuaalisesti esimerkiksi erilaisin kaavioin ja ikään kuin pysäyttää se analyysia varten. Täten puhetta esitetään esimerkiksi staattisena kirjoituksena, jossa dynaamisuutta voi kuitenkin havainnollistaa symbolein. Aineiston visuaalisia piirteitä on mahdollista havainnollistaa intramodaalisesti esimerkiksi näyttämällä kuva kuvana. Sen sijaan auditiivisia piirteitä on käännettävä intermodaalisesti,

visualisoimalla: esimerkiksi musiikkia voi visualisoida nuottisymbolilla (Kuva 2). Nykyisin kuitenkin muun muassa audiovisuaalisen kääntämisen tutkijat peräänkuuluttavat mahdollisuutta esittää tutkimusta ja sen tuloksia monimuotoisemmin esimerkiksi internet-artikkeleissa, joihin voi liittää video- ja äänimateriaalia:

The shift from paper to online is not only a long-term demand, but a prerequisite when studying multimedia. Long paragraph describing examples studied in an article could easily be replaced with excerpts from films or other multimedia texts, although this obviously raises questions regarding copyright. (Di Giovanni ym. 2012: 15.)

Aineiston käsittely analyysia varten

Jotta aineistoa voidaan analysoida, se täytyy purkaa kielellisesti tai muunlaisin symbolein haettavaan muotoon. Analyysissa voidaan hakea aineistosta esiintymiä, esimerkiksi tietynlaisia elokuvaotoksia tai eleitä. Numeroiden ja lukujen rinnalla tieteellinen analyysi toimii käsittein, joita käsitellään usein kielellisessä muodossa eli sanoina ja termeinä. Hirvonen ja Tiittula (2010: 5) antavat esimerkin kameratyön käsitteellistämistä ja koodaamisesta aineiston purkamiseksi: kuvakoot voidaan merkitä lyhentein, jotka perustuvat englanninkielisiin nimityksiin (C = *close-up* 'lähikuva', MC = *medium close-up* 'puolilähikuva'). Ei-kielellisen aineiston käsitteellistäminen ja samalla kielentäminen on siis tässä mielessä välttämätöntä.

Käännöstieteellisessä multimodaalisuuden tutkimuksessa käytetään usein taulukointia, kun elokuva tai muu audiovisuaalinen, ajassa etenevä teksti puretaan kirjallis-visuaaliseen muotoon (esimerkkejä taulukoinnista, ks. Taylor 2003; Fix 2005; Hirvonen & Tiittula 2010). Taulukoinnin avulla voidaan vertailla eri moodeja ja rinnastaa useamman eri käännöksen tai tulkkeen välittämää informaatiota (ks. Hirvonen & Tiittula 2010: 8–9, joiden esimerkissä näytetään saman elokuvan kaksi eri kuvailutulkausta rinnakkain). Nykyisin ovat yleistyneet myös multimodaalisen aineiston annotointiin eli kuvailuun kehitetyt multimediaohjelmistot, kuten ELAN-ohjelma⁷, jolla puhetta voi litteroida ja videoaineistosta voi tehdä tekstipohjaisia merkintöjä. Tällaisia työkaluja käyttääkseen tutkijalla on kuitenkin oltava mahdollisuus käyttää aineistoa soveltuvassa tiedostomuodossa. Esimerkiksi elokuva-aineisto voi olla alun perin DVD-tallenteena, mutta jotta sitä voidaan käyttää ELANilla, alkuperäistä tallennemuotoa on muutettava. Tämä taas edellyttää joko DVD:n kopiosuojauksen laitonta rikkomista tai aineiston hankkimista muussa muodossa tekijänoikeuksien haltijalta. Haasteena luvan hankkimisessa kuitenkin on, että prosessi voi osoittautua pitkäksi ja kalliiksi tai lupa voidaan jopa evätä.

⁷ <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/> (8.10.2015)

Kun aineisto on purettu kielellisesti, voidaan sen osien välillä tehdä vertailuja esimerkiksi tutkimalla saman käsitteen esiintymistä eri elokuvissa määrällisesti ja laadullisesti. Edellä mainittujen kuvakokojen esiintymät voitaisiin laskea aineistosta ja vastaavien kohtien kuvailutulkaukset ja muu äänimaailma paikantaa kysymällä, miten erikieliset kuvailutulkaukset elokuvissa ilmentävät kuvakokoa eli tilan laajuutta (ks. Hirvonen 2012). Vastaako äänenlaadun välittämä perspektiivi visuaalista perspektiiviä vai onko niiden välillä ristiriitaa esimerkiksi siten, että puhe kuuluu läheltä, vaikka kuvassa puhuja on kaukana?

Kielellisen muodon avulla aineistoa voidaan myös luokitella. Kuvailutulkatun elokuvan audiovisuaalista esittämistä voidaan määritellä esimerkiksi kameratyön mukaan (otoskoko, kuvakulma jne.) ja kuvailutulkausta kielellisten piirteiden mukaan (esim. kieliopilliset ominaisuudet, kuten subjekti, objekti, verbin aspekti) (Jiménez & Seibel 2012). Luokittelu ja käsitteellistäminen mahdollistavat analyysivaiheessa samojen elementtien paikantamisen sekä kuvasta että kielestä.

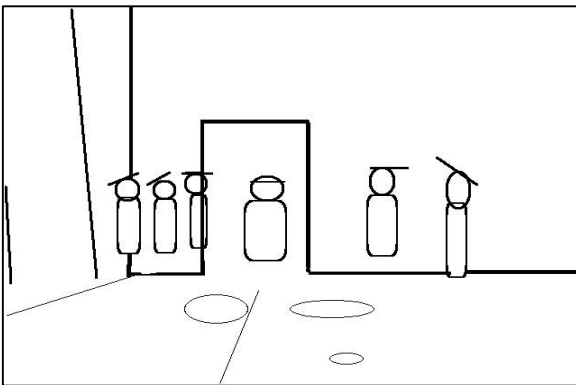
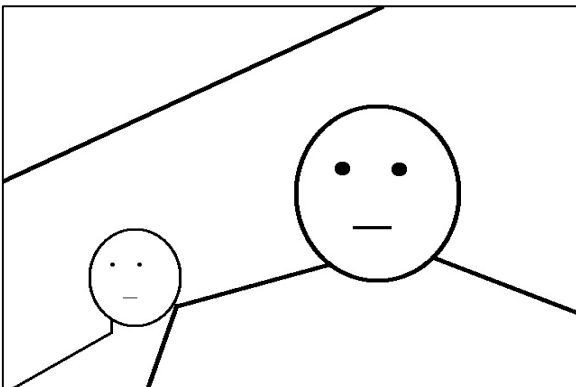
Aineiston käsittely tutkimuksen havainnollistamista varten

Kun tutkimuksesta kerrotaan muille, syntyy tarve esittää eli havainnollistaa multimodaalista aineistoa sen alkuperäisiä moodeja lähellä olevalla tai mallintavalla tavalla. Elokuvakerrontaa voi olla mielekästä havainnollistaa itselleenkin piirtämällä tai siitä voi laatia eri tavoin skemaattista tai realistista kuvitusta. Kuvien esittämisen tapaan vaikuttaa ensinnäkin analyysin kohde eli mitä analysoidaan ja mitä on siksi tarpeen havainnollistaa. On otettava huomioon myös sellaiset käytännön seikat kuin tekijänoikeudet sekä ihmisiä tutkittaessa näiden henkilösuoja. Empiirisen tutkimuksen kannalta luotettavin tapa on esittää analysoitava tilanne niin realistisesti ja ikonisesti kuin mahdollista, esimerkiksi ruutukaappauksina. Tällöin tutkija vaikuttaa esitykseen mahdollisimman vähän eikä tee valintoja esimerkiksi sen suhteen, mitkä piirteet esitetään. Tämä ei kuitenkaan ole aina toteutettavissa, jolloin kysymykseen tulevat muut esittämistavat. Tilannetta realistisesti esittävät piirroksot havainnollistavat kohdetta yksityiskohtaisesti (ks. Kuva 3 tässä artikkelissa ja Hirvonen 2013b). Toisaalta piirteiden valikointi tai korostaminen skemaattisessa piirroksessa voi myös palvella analyysia ja lukijaa, koska se osoittaa analyysin kohteen. Alla on esimerkki samasta elokuva-aineistonäytteestä piirroksina ja ruutukaappauksina; aineistosta on tarkoitus osoittaa tilan laajuusvaikutelman eroja eli otosten kuvakokoja.

A) Havainnollistaminen pysäytyskuvalla

B) Havainnollistaminen skemaattisella hahmopiirroksella

Kuva 4. Erilaisia tapoja havainnollistaa elokuvaotoksia⁸

⁸ Kuva on ruutukaappaus Maija Hirvosen aineistoarkistosta. Piirrokset: Maija Hirvonen. Pysäytyskuvat: ruutukaappauksia elokuvasta *Perikato* (Eichinger & Hirschbiegel 2004).

Intermodaalinen ja multimodaalinen näkökulma vaatii tarkimmillaan mittavan moodiryppään huomioimista (vrt. Stöckl 2004). Esimerkiksi puheesta voidaan erottaa lukuisia eri tasoja aina kielen sanallisesta muodosta äänelliseen, kuten sävelkulkuun ja äänenlaatuun. Tutkimuksen tavoitteesta riippuu, mitä tasoja otetaan mukaan analyysiin. Yleisesti voidaan todeta muutoksia tapahtuvan ainakin seuraavilla tasoilla:

- nonverbaalinen → symbolointi tai kielentäminen
- auditiivinen → visuaalinen
- visuaalis-kuvallinen → ikonisointi, skematisointi tai kielentäminen
- dynaaminen → staattinen

Aineiston havainnollistamisessa ja tallentamisessa on eri tasoja. Havaintoja voidaan esittää raakalitteraatin lisäksi erikoistuneen tai yksityiskohtaisen litteraatin tai annotaation muodossa. Myös jo mainitut kuvallisen esittämisen tavat hahmopiirustuksesta realistiseen piirrokseen ja ruutukaappaukseen ilmentävät erilaisia tasoja. Esimerkiksi aineiston selailuun ja sen tallentamiseen myöhempää hyödyntämistä varten voi riittää raakalitteraatti, jota voidaan tarvittaessa tarkentaa esimerkiksi valitsemalla tiettyjä kohtauksia ja tekemällä niistä tarkempia kuvauksia. Seuraavassa kuvassa esitän, miten litteraatti tarkentuu, kun peruslitteraatista muokataan auditiivisen multimodaalisuuden analyysiin (vrt. Kuva 2) soveltuva monitasoinen litteraatti. Litteraattiin merkitään muun muassa taukojen kestot ja siinä kuvaillaan puheäänien laatua.

A) Peruslitteraatti

```

28 M1 das bild erstarzt und wird schwarz. (---)
29     es ist nacht. (-)
30     frauen werden von sssoldaten durch einen wald geführt.
31 M3 die damen sind hier.
32 M1 eine junge brünette wird angestrahlt;
33 M4 können passieren-
34 M1 an einer schranke, (.) weitere sssoldaten; (-)
35     sie tragen graue uniformmäntel, (.) stahlhelme, (.) und geschulterte
36     gewehre. (-)
37     der schlagbaum geht hoch;

```

B) Multimodaalinen litteraatti

```

36 ADe: das bild erstarzt und wird schwarz. (0.7)
37 FMu: ----->
   FGe:                [leises RASPELN----->
   FDi:
   FSt:
   ADe: es ist nacht. [(0.7)
38 FMu: ----->
   FGe: ----->
   FDi:
   FSt:
   ADe: frauen werden von sssoldaten durch einen wald geführt.
39 FMu: ----->
   FGe: ----->
   FDi: ((männlich, abgestuft)) die DAMen sind hier.
   FSt:
   ADe:
40 FMu: ----->
   FGe: ----->
   FDi: #((einatmen))#
   FSt:
   ADe:

```

Kuva 5. Litteroinnin tarkentuminen analyysitarpeen mukaan⁹

Myös tutkimusnäkökulmat ja -kohteet vaikuttavat havainnollistamisen tapaan. Ääni-informaation kuvaamisen ja viestinnän prosessia tarkastelevan näkökulman painottuessa tarvitaan tarkka litteraatti (Kuva 2). Kielellistä systeemiä, esimerkiksi kieliopillista tai syntaktista ilmiötä teoriatasolla tutkiva analyysi voidaan puolestaan tehdä ortografisesta transkriptiosta (Kuva 3:n litteraatit). Mikäli käsitellään suurta aineistomäärää, on syytä kiinnittää huomiota myös tekstinkäsittely- tai aineistonhallintaohjelmaan, jolla korpus muodostetaan. Oman kokemukseni pohjalta

⁹ Kuvat ovat ruutukaappauksia Maija Hirvosen aineistoarkistosta.

voin todeta, että jo yhden kokoillan elokuvan ja sen kahden eri kuvailutulkauksen kirjaaminen parin sadan sivun mittaiseksi taulukoksi tekstinkäsittelyohjelmalla on työlästä. Lisäksi taulukkoa on hidas selata ja käyttää.

Lopuksi

Tässä artikkelissa olen esitellyt menetelmiä ja näkökulmia multimodaalisuuden tutkimiseen erityisesti intermodaalisen kääntämisen kontekstissa. Olen käsitellyt multimodaalisuutta yhtäältä tekstuaalisena ilmiönä, toisaalta vuorovaikutuksena tekstin ja käyttäjän välillä. Multimodaalisuuden kautta syntyvää intermodaalisuuttakin voi hahmotella kahdella tavalla: moodienvälisyytenä ja moodinvaihtona. Multimodaalisuutta selittävästä teoreettisista lähestymistavoista nostin esiin erityisesti kognitiivisen käsityksen eli sen, millä tavoin eri aistien ja moodien välittämät kokemus ja tieto yhdistyvät ajattelussa multimodaalisiksi mielikuviksi. Lopuksi pohdin multimodaalisen aineiston käsittelyyn ja havainnollistamiseen liittyviä kysymyksiä ja esittelin joitakin ratkaisuja aineiston esittämiseen.

Monille artikkelissa mainituille tutkimuksille on yhteistä mikroanalyttinen tutkimusote: aineistosta pyritään huomioimaan pienimmätkin yksityiskohtat ja erilaiset tulkintavaihtoehdot (ks. Braun 2011: 650) sekä osoittamaan johtopäätökset eksplisiittisesti tekstissä. Tällainen käsittelytapa tekee analyysistä kuitenkin raskaan ja rajaa aineiston suhteellisen pieneksi. Toisaalta tutkimuksellisen viitekehyksen valinta vaikuttaa aineiston käyttöön ja kokoon. Multimodaalinen vuorovaikutusanalyysi on tekoavaltaan niin yksityiskohtainen prosessi, että sitä voidaan kohdistaa melko pieniin aineistoihin kerrallaan. Analyysi on aineistolähtöistä eli esimerkiksi moodeille ei etukäteen määritellä tehtäviä tai merkityksiä. Teorialähtöistä moodinvaihtoon keskittyvää analyysia on puolestaan mahdollista tehdä laajasta aineistosta ja rajatummalla tarkkuudella, kun esimerkiksi etsitään tietynlaisia vastaavuuksia kuvallisen ja kielellisen kerronnan välille. Myös systeemifunktionalistisen perinteen multimodaalinen diskurssianalyysi mahdollistaa laajojen aineistomassojen tutkimisen, kun moodien ominaisuudet määritellään etukäteen ja annotoidaan aineistoon teorian mukaisesti. Kaiken kaikkiaan multimodaalisen aineiston tutkimisen suunnittelussa on syytä ottaa huomioon se, että aineiston käsittely ja analyysi vievät paljon aikaa.

Näkökulmien puntarointi liittyy myös yleisemmin kääntämisen tutkimiseen. Kääntämisen tekstianalyttisessä tutkimuksessa näkökulma voi olla lähtöisin varsinaisesta kääntämisestä, jolloin muutoksia tai siirtymiä etsitään lähtö- ja kohdetekstejä vertaillen. Käännöstä voidaan analysoida myös itsenäisesti käytettävänä tekstinä ilman lähtötekstivertailua. Edellisessä lähtötekstin analyysi

ohjaa kohdetekstin analyysia: tutkija osaa etsiä kohdetekstistä tiettyjä piirteitä, joita hän ei välttämättä näkisi tai joihin hän ei kiinnittäisi huomiota, mikäli ei tuntisi lähtötilannetta. Kritiikkinä voidaan esittää, että lähtöteksti ohjaa analyysia ja aineiston tulkintaa, mutta toisaalta tällä näkökulmalla pyritäänkin selvittämään kääntämisen vaikutuksia eli tekstien yhteyksiä, eikä siinä analysoida kohdetekstiä itsenäisenä viestinä niin kuin käännöksen vastaanottoanalyysissa.

Lähteet

Tutkimusaineisto

EICHINGER, BERND – HIRSCHBIEGEL, OLIVER 2004: *Der Untergang* [Perikato]. Saksa: Constantin-Film.
Translation Studies Bibliography 2015. John Benjamins.
<https://benjamins.com/online/tsb/> (25.5.2015).

Muut lähteet

- BACON, HENRY 2005: Synthesizing approaches in film theory. – *The Journal of Moving Image Studies* 4.
- BENECKE, BERND 2014: *Audiodeskription als partielle Translation. Modelle und Methode*. Berlin: LIT.
- BORDWELL, DAVID 1985: *Narration in the Fiction Film*. London: Methuen.
- BRAUN, SABINE 2011: Creating Coherence in Audio Description. – *Meta : Journal des Traducteurs / Meta: Translators' Journal* 56 (3) s. 645–662.
- CORRAL, ANNA – LLADÓ, RAMON 2011: Opera multimodal translation: Audio describing Karol Szymanowski's Krol Roger for the Liceu theatre, Barcelona. – *JoSTrans - The Journal of Specialised Translation* 15 s. 163–179.
- DI GIOVANNI, ELENA – ORERO, PILAR – AGOST, ROSA 2012: Introduction to Multidisciplinarity in Audiovisual Translation. – Rosa Agost, Pilar Orero & Elena di Giovanni (toim.), *Multidisciplinarity in Audiovisual Translation MonTI* 4 s. 9–22.
- EVANS, VYVYAN 2010: The perceptual basis of spatial representation. – Vyvyan Evans & Paul Chilton (toim.), *Language, cognition and space. The state of the art and new directions* s. 21–48. London/Oakville: Equinox.
- FIX, ULLA (toim.) 2005: *Hörfilm: Bildkompensation durch Sprache*. Berlin: Erich Schmidt.
- GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT (toim.) 2007: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford/New York: Oxford University Press.

- HIRVONEN, MAIJA 2012: Contrasting Visual and Verbal Cueing of Space - Strategies and devices in the audio description of film. – *New Voices in Translation Studies* 8 s. 21–43.
- HIRVONEN, MAIJA 2013a: Perspektivierungsstrategien und -mittel kontrastiv: Die Verbalisierung der Figurenperspektive in der deutschen und finnischen Audiodeskription. – *trans-kom: Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 6 (1) s. 8–38.
- HIRVONEN, MAIJA 2013b: Sampling Similarity in Image and Language – Figure and Ground in the Analysis of Filmic Audio Description. – *SKY Journal of Linguistics* 26 s. 87–115.
- HIRVONEN, MAIJA 2014: *Multimodal Representation and Intermodal Similarity - Cues of Space in the Audio Description of Film*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0369-7>.
- HIRVONEN, MAIJA – TIITTULA, LIISA 2010: A method for analysing multimodal research material: audio description in focus. – Raila Hekkanen, Esa Penttilä & Nestori Siponkoski (toim.), *Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu MikaEL* 4.
- HIRVONEN, MAIJA – TIITTULA, LIISA 2012: Verfahren der Hörbarmachung von Raum. Analyse einer Hörfilmsequenz. – Heiko Hausendorf, Lorenza Mondada & Reinhold Schmitt (toim.), *Raum als interaktive Ressource* s. 381–427. Tübingen: Günter Narr.
- NORD, CHRISTIANE 1991: *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- JIMÉNEZ, CATALINA – SEIBEL, CLAUDIA 2012: Multisemiotic and multimodal corpus analysis in audio description: TRACCE. – Aline Remael, Mary Carroll & Pilar Orero (toim.), *Audiovisual translation and media accessibility at the crossroads. Media for all* 3 s. 409–425. Amsterdam: Rodopi.
- JIMENEZ, CATALINA – SOLER, SILVIA 2013: Multimodality, translation and accessibility: a corpus-based study of audio description. – *Perspectives: Studies in Translatology* 21 (4) s. 577–594.
- STÖCKL, HARTMUT 2004: In between modes. Language and image in printed media. – Eija Ventola, Charles Cassily & Martin Kaltenbacher (toim.), *Perspectives on Multimodality* s. 9–30. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics (vol. 1): Concept structuring systems*. Massachusetts/London: MIT Press.
- TIITTULA, LIISA – HIRVONEN, MAIJA 2015: Intermodaalinen kääntäminen ja tulkkaus. – Sirkku Aaltonen, Kristiina Abdallah & Nestori Siponkoski (toim.), *Käännetyt maailmat. Johdatus käännsviestintään* s. 252–271. Helsinki: Gaudeamus.
- VANDAELE, JEROEN 2012: What meets the eye. Cognitive narratology for audio description. – *Perspectives: Studies in Translatology* 20 (1) s. 87–102.

Kirjan päätteeksi

Tämän kirjan artikkelit ovat kuvanneet, millaisia vaiheita ja näkökulmia tutkimusprosessissa on. Ne ovat myös näyttäneet, miten monipuolinen, haastava ja kiinnostava käännytieteellinen tutkimusaihe multimodaalisuus voi olla. Kuten artikkeleista on käynyt ilmi, multimodaalisia aineistoja käsittelevä tutkija kohtaa moninaisia haasteita tutkimuksen kaikissa vaiheissa. Tutkijan on otettava huomioon se, että verbaalisen aineiston tutkimukseen käytettävät menetelmät eivät aina sovellu multimodaalisiin aineistoihin sellaisenaan. Kun tutkittavassa aineistossa on läsnä muutakin kuin sanoja, tarvitaan keinoja, joilla näitä nonverbaalisia ulottuvuuksia voidaan tutkia niiden omilla ehdoilla, olettamatta, että ne toimivat aina verbaalisen kielen tavoin. Tutkimuksen onnistuminen onkin monesti riippuvainen oikean aineistonkeruu- tai analyysimenetelmän löytämisestä. Olemme edellä antaneet joitain esimerkkejä siitä, millä tavoin hyvän menetelmän ja soveltamistavan voi löytää, mutta mahdollisia menetelmiä on muitakin kuin ne, jotka on tässä teoksessa mainittu. Tärkeää on se, että valitaan aineiston ja tutkimuskysymyksen kannalta sopivat menetelmät ja että tutkimus suunnitellaan perusteellisesti.

Lukuisat multimodaalista aineistoa tarkastelleet tutkimukset ovat hyödyntäneet analyysissa kielitieteestä lainattuja työkaluja. Nämä voivat olla tutkimuksessa arvokkaana apuna, mutta niiden soveltavuus muiden kuin verbaalisten moodien analyysiin kannattaa perustella sekä itselleen että tutkimuksen lukijoille. Samoin tietenkin mikä tahansa menetelmävalinta on selitettävä ja perusteltava. On joka tapauksessa hyvä suhtautua avoimin mielin mahdollisiin tutkimusmenetelmiin, jotta löytyisi oman tutkimuksen tavoitteen kannalta toimivin lähestymistapa. Tämän kirjan artikkeleissa on käsitelty monenlaisia menetelmäratkaisuja, joiden toimivuutta ja mahdollisia sovelluskohteita on pohdittu eri kannoilta. Toivomme, että nämä pohdinnat auttavat hahmottamaan multimodaalisen tutkimuksen haasteita ja rohkaisevat sekä luoviin tutkimusratkaisuihin että paljon käytettyjen menetelmien uudenlaiseen testaamiseen ja arviointiin.

Huolellisestikin suunnitellun tutkimuksen kulussa voi ilmentyä odottamattomia seikkoja. Menetelmävalintoja ja jopa tutkimuskysymyksiä joutuu usein tarkistamaan ja muokkaamaan kesken tutkimuksen. Tämä ei välttämättä kerro tutkimuksen huonosta suunnittelusta. Multimodaalisuus on tuore tutkimuskohde, ja sitä lähestyvä tutkija liikkuu jokseenkin kartoittamattomalla alueella. Multimodaalinen tutkimusote vaatii tutkijalta joustavuutta. Ei voida myöskään olettaa, että mikään tutkimus pystyisi tyhjentävästi vastaamaan näin monimuotoisen ja vaikeasti lähestyttävän aiheen synnyttämiin kysymyksiin. Jokainen tutkimus lisää ymmärrystämme jollain tavalla,

ja jokainen uudenlainen näkökulma antaa mahdollisuuden nähdä multimodaalisuutta hieman laajemmin, kunhan tutkimus on uskottavasti suunniteltu ja toteutettu. Mielestämme luotettavan ja uskottavan tiedon syntymisen edellytys on, että käytettyjen menetelmien soveltuvuutta sekä niiden avulla tehtyjä havaintoja on arvioitu kriittisesti.

Tämän kirjan tarkoituksena on ollut tutkimuksen ja tutkimusmenetelmien käsittelyn lisäksi pohtia multimodaalisuutta ilmiönä. Vaikka korostamme, että multimodaalisuus on tutkimuskohteena haastava ja vaikeasti tavoitettava, se on myös tärkeä ja inspiroiva. Viestintä ja sen osana käännettävät tekstit ja tulkattavat tilanteet ovat teknologian kehityksen myötä jatkuvassa muutoksessa. Perinteisten kirjoitettuun tekstiin perustuvien viestintämuotojen rinnalle tulee yhä monimuotoisempia multimodaalisia viestejä, joissa sanojen rinnalla on esimerkiksi ääntä, kuvaa, liikkuvaa kuvaa sekä erilaisia interaktiivisia elementtejä. Esimerkiksi elektronisen julkaisun myötä myös perinteisesti monomodaalisiksi mielletyt mediat kuten kirjat voivat hyödyntää multimodaalisia merkityksen rakentamisen keinoja. Multimodaalisuus on siis elämässämme jatkuvasti läsnä, ja saamme multimodaalisuudesta sekä hyötyä että iloa: käyttöohjeita on helpompi ymmärtää kuvituksen kera, lastenkirjallisuus on antoisampaa kuvitettuna, eleet ja ilmeet selventävät puhuttua viestiä, sarjakuva tekee kaunokirjallisen klassikon helpommin lähestyttäväksi, oppikirjan sisältö on helpompi ymmärtää, jos tukena on video, ja elokuva on kokonaisvaltainen tietoa ja tunteita välittävä ilmaisumuoto. Multimodaalisuus on meille tärkeää, ja siksi myös sen tutkimus on tärkeää.

Olemme esitelleet tässä kirjassa omia näkemyksiämme multimodaalisuudesta, kääntämisestä, tulkkauksesta ja näiden tutkimuksesta. Koska kuitenkin tiedämme, että omat näkökulmamme eivät vielä paljasta näistä aiheista kaikkea tietämisen arvoista, toivomme, että kirjan lukijat jatkavat alan tutkimuksen viemistä eteenpäin. Siksi lopetamme kirjamme multimodaalisen tutkimuksen tekijän muistilistaan, joka on koottu tämän kirjan artikkelien sekä muiden tutkimuskokemustemme perusteella. Muistilistan tarkoituksena on auttaa multimodaalisista tutkimusaiheista kiinnostuneita tutkijoita hahmottamaan tutkimusaihepiiriään. Lista koostuu lukuisista kysymyksistä, joita tutkijan mielestämme kannattaa miettiä tutkimusta suunnitellessaan sekä tutkimuksen toteutuksen ja raportoinnin eri vaiheissa. Monet muistilistan kohdista pätevät kaikenlaiseen tutkimukseen, mutta meillä on erityisesti ollut mielessämme multimodaalisuus, ja siksi lista soveltuu erityisen hyvin multimodaalisuusteemaan liittyvien tutkimusten tueksi.

Tutkimuksen tekijän muistilista

- **Selvitä, millä tavoin valitsemaasi tutkimusaihetta on aiemmin tutkittu.** Mitä asioita on saatu selville, ja millaisia vahvuuksia ja heikkouksia tutkimuksissa on ollut? Onko jokin keskeinen kysymys vielä vailla vastausta, tai ovatko aiemmat vastaukset olleet jollain tavalla epätydyttäviä? Kun löydät tutkimuskentältä jonkin aukon tai heikkouden, voit miettiä, pystyisitkö täyttämään sitä omalla tutkimuksellasi.
- **Mieti, mikä on tutkimuksesi tavoite.** Onko tutkimuskysymys selkeä? Onko tutkimuskohteesi selvästi määritelty ja täsmällinen?
- **Valitse tutkimuskysymyksiisi sopiva aineistonkeruumenetelmä.** Millaista tietoa haet? Haluatko esimerkiksi vastauksia strukturoidusti laatimiisi kysymyksiin vai haluatko yllättyä siitä, millaisia aiheita tutkimuksen aikana nousee?
- **Suunnittele empiirinen tutkimus tai koe huolellisesti.** Mitä kaikkea tutkimustilanteessa voi tulla vastaan? Millainen tutkimusasetelma todennäköisimmin tuottaa tutkimuskysymyksesi kannalta kiinnostavaa tietoa? Millaista aineistoa odotat saavasi ja miten paljon? Mikä on riittävä aineisto? Mitkä tekijät vaikuttavat tutkittavaan ilmiöön ja miten huomioit ne aineiston keruussa? Millaisia eettisiä ongelmia tutkimukseen mahdollisesti liittyy (esimerkiksi tekijänoikeudet, tutkimusluvut, tutkittavien henkilöiden yksityisyys ja itsemääräämisoikeus)?
- **Valitse tutkimuskysymyksiisi sopiva analyysimenetelmä.** Miten pystyt analysoimaan aineiston? Millä tavoin pystyt käsittelemään aineiston niin, ettei se vaadi kohtuuttoman paljon aikaa ja vaivaa?
- **Rajaa.** Älä yritä etsiä vastausta kaikkiin kiinnostaviin kysymyksiin. Kun olet kartoittanut tutkimuksesi aihepiirin ja päättänyt, miten sitä tutkit, mieti vielä, mihin kaikkeen voit yhdellä tutkimuksella vastata. Ota käsiteltäväksi vain sen verran aineistoa kuin pystyt kohtuullisessa ajassa käymään läpi.
- **Arvioi menetelmiäsi.** Miten käyttämäsi tutkimusmenetelmät ja aineiston havainnollistamiskeinot tavoittavat tai eivät tavoita multimodaalisuuden erityispiirteitä? Kuvaa ja perustele menetelmävalintasi ja aineistonkäsitteilysi myös tutkimusraportissa.
- **Muista operationalisointi.** Miten voit konkretisoida valitsemasi tutkimusongelman kysymykseksi, johon löydät vastauksen aineistostasi? Millainen piirre aineistossasi voisi kertoa siitä asiasta, johon tutkimuskysymyksesi etsii vastausta? Käytettävyydestä tapauksessa voidaan esimerkiksi pohtia, millaiset testihenkilön kommentit käytettävyydestä aikana kertovat tekstityksen miellyttävyydestä.

- **Muista, että tutkija saa katsoa oman tieteenalansa ulkopuolelle, soveltaa ja muokata menetelmiä omaan tutkimusongelmaan sopiviksi.** Tärkeää on kuvata, miten menetelmiä on muokattu ja sovellettu sekä perustella, miksi näin voi ja kannattaa tehdä.
- Jos tarkastelet aineistoa nimenomaan moodien vuorovaikutuksen näkökulmasta ja jos analyysi sisältää eri moodien analysoimista erikseen, **varmista, että nämä monomodaaliset tutkimusvaiheet voidaan yhdistää tavalla tai toisella.**
- **Pohdi, miten analyysimetodin teoreettiset lähtökohdat vaikuttavat sen avulla tehtyihin havaintoihin.** Esimerkiksi SF-teoriaan pohjautuva metafunktioanalyysi perustuu ajatukseen siitä, että kuvien merkityspotentiaali voidaan rinnastaa suoraan verbaaliseen tekstiin. Tämä ohjaa tapaa, jolla kuvien sisältöä tulkitaan.
- **Millä tavalla aineisto ja analyysimenetelmä rajoittavat tutkimustasi?** Millaisiin kysymyksiin et pysty valitsemiesi menetelmien avulla vastaamaan? Millaisiin seikkoihin et voinut esimerkiksi aineiston keruussa tai analyysissä vaikuttaa? Mainitse rajoittavista tekijöistä myös johtopäätöksissä, mutta muista kertoa myös onnistumisista.

Kirjoittajat

Maija Hirvonen on filosofian tohtori ja postdoc-tutkija. Hänen vuonna 2014 valmistunut väitöskirjansa käsittelee elokuvan kuvailutulkkausta ja visuaalisen, verbaalisen ja auditiivisen ilmaisun eroja ja yhtäläisyyksiä. Hirvosen tutkimuksen ja opetuksen painopistealueet ovat kuvailutulkkauksen ja saavutettavuuden, inter- ja multimodaalisen kääntämisen ja tulkkauksen, audiovisuaalisen kääntämisen sekä multimodaalisen vuorovaikutuksen.

Nina Isolahti työskentelee Tampereen yliopistossa käännöstieteen määräämisenä yliopistonlehtorina kieliparissa suomi-venäjä. Hän on väitellyt tohtoriksi Tampereen yliopistossa vuonna 2014, ja hänen väitöstutkimuksensa käsittelee oikeustulkkausta. Isolahti on kiinnostunut puhuttujen kielten tulkkauksesta ja puhutun kielen verbaalisista ja nonverbaalisista ilmaisukeinoista.

Anne Ketola on tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa. Hänen tutkimuksensa käsittelee visuaalisen ja verbaalisen informaation vuorovaikutusta kuvitettujen tekstien käännösprosessissa. Ketolan väitöskirja tarkastelee aihetta kuvitetun teknisen tekstin näkökulmasta. Hän kirjoittaa parhaillaan myös kuvakirjakääntämistä käsittelevää kirjaa yhdessä Riitta Oittisen ja Melissa Garavinin kanssa.

Eliisa Pitkäsalo työskentelee Tampereen yliopistossa, jossa hän opettaa suomen kielen kirjallisia ja suullisia taitoja tulkki- ja kääntäjäopiskelijoille. Hän on väitellyt tohtoriksi vuonna 2009 nykykulttuurin tutkimuksesta. Tällä hetkellä Pitkäsalo tarkastelee kieli- ja kulttuuritaustan vaikutusta sarjakuvan lukukokemukseen.

Tiina Tuominen työskentelee Tampereen yliopistossa käännöstieteen määräämisenä professorina kieliparissa suomi-englanti. Hän väitteli tohtoriksi Tampereen yliopistosta vuonna 2013, ja hänen väitöskirjansa käsittelee tekstitettyjen elokuvien vastaanottoa. Tällä hetkellä hän tutkii audiovisuaalista kääntämistä, kääntäjien työoloja ja käyttäjäkeskeistä kääntämistä. Hän on myös työskennellyt useita vuosia av-kääntäjänä.

Hakemisto

- Aineisto
 Autenttinen aineisto
 Kokeellinen aineisto
 Aineiston kokoamisen menetelmä
 Analyysimenetelmä
 Annotointi / annotaatio
 Artefakti
 Asento
 Audittiivinen moodi / lisämoodi /
 multimodaalisuus / vihje
 Audiovisuaalinen (av-)
 kääntäminen / teos / viestintä
 Ele
 Elekieli
 Etätulkkaus
 Fokusryhmä
 Fokusryhmäkeskustelu
 Haastattelu
 Haastattelija
 Havainnointi
 Havainnollistaminen
 Ikoninen
 Ikonisointi
 Ilmaisukeino
 Ilme
 Intermodaalinen
 Intramodaalinen
 Intramodaalinen vihje
 Katse
 Katsekontakti
 Katseenseuranta
 Katsomiskokemus
 Kielentäminen
 Kinesiikka
 Kineesiset elementit
 Kirjoitustulkki
 Kognitiivinen selitysmalli /
 näkökulma
 Konsekutiivitulkkaus
 Kontekstuaalinen viesti
 Kokeellinen tutkimus
 Kuulorajoitteinen
 Kuvailutulkkaus
 Kuvakerronta
- Kuvakulma
 Kuvittaminen / kuvitus
 Kyselytutkimus
 Käsitteellistäminen
 Käytettävyys
 Käytettävyystestaus
 Käyttäjäkeskeinen kääntäminen
 Laadullinen tutkimus
 Liike
 Litterointi
 Litteraatti
 Lukemiskokemus
 Lukemistutkimus
 Luokittelu
 Lähitulkkaus
 Menetelmä
 Merkitys
 Merkitystaso
 Metafunktio
 Ideationaalinen
 Interpersonaalinen
 Tekstuaalinen / tekstuaalis-
 sommitelemallinen /
 sommitelemallinen
 Metafunktioanalyysi
 Metodi
 Moderaattori
 Moodi
 Moodien vertailu
 Moodien vuorovaikutus
 Moodien vuorovaikutuksen
 analyysi
 Moodinvaihto
 Moodinvaihdon analyysi
 Moodienvälisyys
 Multimodaalinen viestintä /
 vuorovaikutus / viesti / teksti /
 kääntäminen / vihje
 Multimodaalinen
 vuorovaikutusanalyysi
 Multisemioottinen
 Määrällinen tutkimus
 Nonverbaalinen viesti / keino
 Näkökulma

Näkörajoitteinen / näkövammainen	Kuvitettu teksti / kuvitettu tekninen teksti
Paralingvistiset elementit / keinot	Käyttöteksti
Artikulaatio	Tilannekohtaisesti muodostuva teksti
Intonaatio	Verbaalinen lähde-/ kohdeteksti
Painotus	Visuaalinen lähde-/ kohdeteksti
Tauko	Tekstianalyysi
Äänensävy	Transkriptio
Pilottitutkimus	Ortografinen transkriptio
Prosessitutkimus	Multimodaalinen transkriptio
Prosodia	Tutkimuskysymys
Puhe	Tutkimusmenetelmä
Puhelintulkkaus	Vastaanottotutkimus
Puhuttu viestintä	Verbaalinen elementti /
Puhuttujen kielten tulkkaus	informaatio / moodi / sisältö /
Ruutukaappaus	viesti
Ruututeksti	Verbaalinen kuvailu puheen kautta
Ryhmähaastattelu	/ verbalisoiminen
Saavutettavuus	Viesti
Sanallinen ilmaisu	Viitekehys
Sanallistaminen / sanallistaa	Visuaalinen informaatio /
Selitysmalli	elementti / keino / kieli / lisämoodi
Simultaanitulkkaus	/ moodi / sisältö / taide / tieto /
Skematisointi	viesti / vihje
Sosiaalinen etäisyys	Ääneenajattelu
Sosiologinen tutkimus	Ääni
Strukturalistinen lähestymistapa	Ääniefekti
Symbolointi	Äänikerronta
Systemis-funktionaalinen	Äänimaisema
kieliteoria	Äänitehoste
Taulukointi	Äänne
Tausta- ja hahmoerotellun teoria	Taustäänne
Teksti	
Multimodaalinen teksti	

University of Tampere

School of Language, Translation and Literary Studies